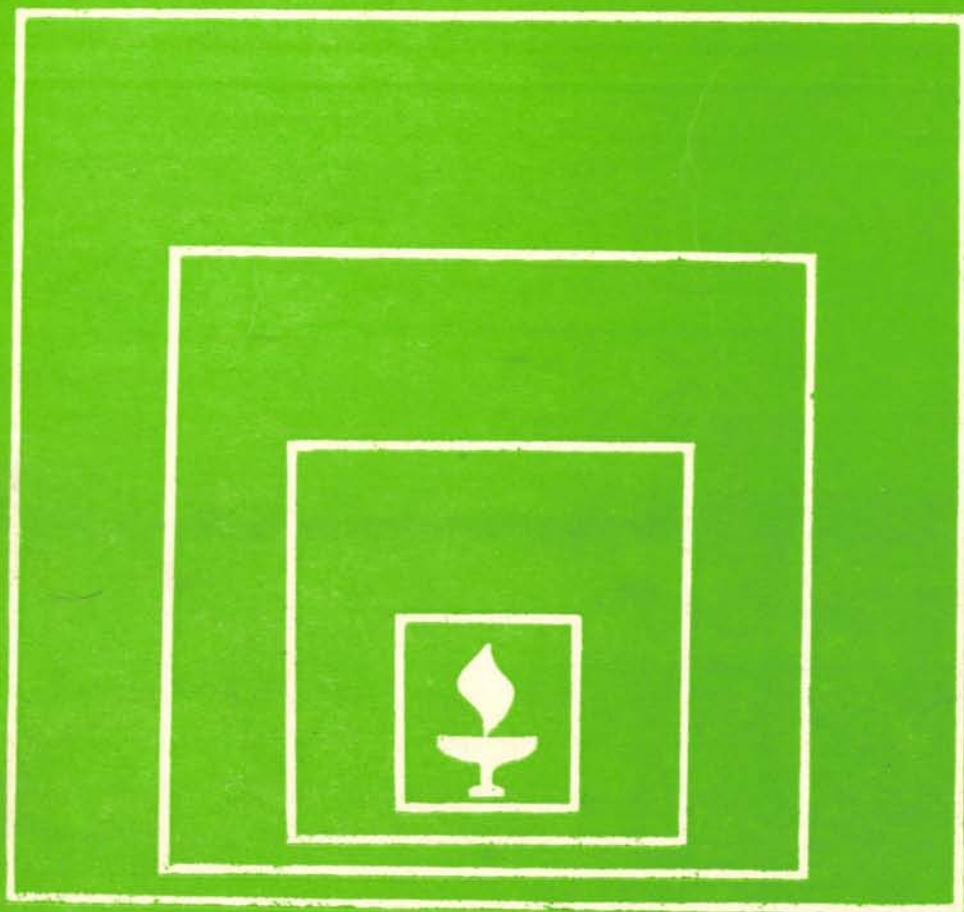

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

94. ÉVFOLYAM ● 1988

3

ALAPÍTÁSI ÉVE 1861

KERESZTÉNY MAGVETŐ

94. évfolyam ● 1988 ● 3. szám

KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Történelmi évforduló	137
--------------------------------	-----

TANULMÁNYOK

Balázs Ferenc: A nyilvánvaló Isten	139
Dr. Bodor András: Modern utópiák és történetfilozófiák	143
Gaal György (közlő): Kelemen Lajos önéletrajzi feljegyzések. I. rész	155
Dr. Binder Pál: Andreas Thorwächter szász evangélikus lelkész unitárius tárgyú tanulmányai	170
Farkas László: 200 éves a városfalvi unitárius egyházközség temploma	175

SZÖSZÉK — ŰRASZTALA

Jakab Dénes: Az önvizsgálat tükre	178
Isten és kenyér	181
Benczö Dénes: Arany csengő és fájdalom a beszéd	183
Abrahám fiai	184
Farkas László: Lelkiismeret	186
Bibliai fogalmak	188
Eszmék gondolatok	190

EGYHÁZI ÉLET — HÍREK	192
--------------------------------	-----

EGYHÁZI NÉVTÁR	196
--------------------------	-----

KÖNYVSZEMLE	203
-----------------------	-----

Alapítási éve 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkesztő Bizottság: dr. Kovács Lajos (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János
(felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezső (szerkesztők),
Andrási György és Mikó Lőrinc.

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9 — telefon: 1 52 71

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, Bulevardul Lenin nr. 9.

TÖRTÉNELMI ÉVFORDULÓ

Románia jelenkori történetét meghatározó tényezők között egyik legfontosabb helyet foglalják el az 1944. augusztus 23-i események. Az ezen a napon kezdődött társadalmi és nemzeti felszabadító forradalom véget vetett Románia részvételének a hitlerista háborúban, és azt eredményezte, hogy az egész román hadsereg átálljon a fasiszta Németország elleni frontra az ország egész területének felszabadításáért, a fasizmus teljes leveréséért és a végső győzelem kivívásáért. Ez a forradalom, a román nép öntudatának és érettségének magasrendű kifejezője, egy teljesen új korszakot nyitott meg az ország és a nemzet történetében, lehetővé téve a nép társadalmi és nemzeti igazságosságra irányuló eszméinek következetes valórávását, a szocialista fejlődés korszakának megnyitását.

A nagy történelmi esemény jelentőségét méltatva, Nicolae Ceaușescu, köztársaságunk elnöke hangsúlyozta, hogy „az antifasiszta és antiimperialista társadalmi és nemzeti felszabadító forradalom megnyitotta a demokratikus forradalom, a szocialista forradalom megvalósításának, a szocializmus építésére való áttérésnek az útját, biztosította a nagy forradalmi átalakulásokhoz szükséges feltételeket.”

A társadalmi és nemzeti felszabadító forradalom győzelme óta eltelt 44 esztendő alatt Románia megvalósításokban gazdag eredményeket ért el a szocialista társadalmi rendszer építésének útján. Viszonylag rövid idő alatt mélyreható változások következtek be a gazdasági és társadalmi élet minden területén. Végérvényesen felszámolást nyert a kizsákmányolás és az elnyomás, a társadalmi és nemzeti egyenlőtlenségek az ország valamennyi állampolgára számára. Románia az elmaradott agrárországból ipari-mezőgazdasági országgá fejlődött, amely a jelenkori tudomány és technika legújabb vívmányai alapján kiépített sokoldalú, korszerű iparral, lendületesen fejlődő mezőgazdasággal és virágzó kultúrával rendelkezik és egyre jobb anyagi és szellemi létfeltételeket biztosít valamennyi honpolgára számára. Ezzel párhuzamosan kiszélesedett és tökéletesedett a társadalomvezetés és a szocialista demokrácia.

A történelmi évfordulóra való emlékezés és az elért eredmények arra indítanak, hogy magasabb minőségi szinten vigyük tovább azt a forradalmi folyamatot, melyhez a 44 esztendővel ezelőtti események nyitották meg az utat.

Az évforduló ünnepén nemcsak a múltat idézzük fel, de ugyanakkor köztársasági elnökünk útmutatásai tekintetünket a munka és az élet új minőségének megvalósítására, az intenzív gazdasági-társadalmi fejlesztés teendőinek teljesítésére fordítják. A legutóbbi ötéves terv nagy erőfeszítést követel tőlünk, a közepes fejlettség stádiumának elérése, az új minőség meghonosítása újszerű hozzáállást igényel mindannyiunktól. A múlt és jelen példái, a mozgósító erejű célkitűzések arra ösztönöznek, hogy minden erőt latbavetve, odaadóan és áldozatkészen munkálkodjunk az ország sokoldalú fejlesztésén, a nép alapvető érdekeinek, Románia nemzeti függetlensége és szuverenitása állandó erősítésének szolgálatában.

Az unitárius egyház hívei, lelkészei és vezetői teljes odaadással támogatják mindazokat a célkitűzéseket, amelyek az ország fejlődését és a nép boldogulását szolgálják. Az ország valamennyi honpolgárával együtt, hitfelfogásuk szellemében, mindent megtesznek, hogy előbbre lendítsék társadalmunkat a sokoldalú fejlődés útján, küzdjenek a békéért, hogy ezáltal tartalmasabbá, méltóbbá és szebbé tegyék mindannyiunk életét.

BALÁZS FERENC

A NYILVÁNVALÓ ISTEN*

Az Isten fogalma egy meglehetősen hosszú, s még ma sem teljesen megértett vallási fejlődés eredménye. Ma is vitatott kérdés, hogy mi tulajdonképpen a vallás lényege, s így azt is többféleképpen lehet elképzelni, hogy az Isten fogalmához az ember miképpen jutott. Valószínűnek látszik, hogy kezdeti fokon azok a „szellemi lények“, amelyekről Tylor beszél, s amelyek fogalmából fokozatosan az egy Isten képe kialakult, nem voltak mások, mint valóságos természeti tárgyak és lények, a primitív gondolkodás animizmusán keresztül felfogva. Ennyiben a róluk alkotott fogalom sem lehetett más természetű, mint bármely más, az emberi elme által alkotott fogalom. Idővel azonban kétségtelenül megváltozott a helyzet. Az Isten fogalma rendre elveszített minden kapcsolatot azokkal a tapasztalat alá kerülő tárgyakkal, lényekkel, amelyek előzőleg mintegy a testét alkották. Ha tehát történelmileg nem is, de lélektanilag az Isten fogalma a ma élő emberek számára nem megfigyelés eredménye. Az persze veszélyes eljárás volna, ha most ezzel szemben kijelentenők, hogy az istenfogalom az elképzelés eredménye. Ez esetben, hogy állításunkat alátámasszuk, nyomban meg kellene tárgyalnunk azoknak a modern iskoláknak felfogásait, amelyek az istenhit forrásául az intuiciót, a vallásos élményt, sőt általában a kijelentést teszik. Ez az eljárás túlságosan távol vinne bennünket kijelölt utunktól [...]

Az istenfogalom későbbi, egészen a mai időkig terjedő kifejlődését elsősorban szintén nem a megfigyelés, a tapasztalat, tehát a tudomány vitte végbe, hanem a vallásos szükséglet, amelynek azonban egy időben határozottan része lett az a követelmény, hogy az Isten fogalma ésszerű, magában összhangban álló és mitológiaiaktól megtisztult legyen.

Ezzel a filozófiai alapú, a vallás területére benyomuló kíváncsisággal azonban, főképp az istenfogalom felfogásaira gyakorolt mély hatása miatt, feltétlenül foglalkoznunk kell.

A filozófia behatolása a vallás területére legenyhébb formájában abban nyilvánult meg, hogy az istenfogalommal szemben logikai köve-

* Részlet *Az új ember vallása* c. kéziratos munkájából (2. fejezet, 17–51.) Rövidített szöveg.

telményeket támasztott. Iskolák alakultak ki, amelyek törekvése egybehangzóan az volt, hogy az Isten fogalma a lehető legkielégítőbb lehessen. Anselmus felállította az általános keretet: „Isten az, akinél nagyobbat elképzelni nem lehet“. Tisztázni próbálták az Isten és a világ viszonyát. A deizmus Isten világon kívüliségét hangsúlyozta, a panteizmus a világban valóságát. A szűkebb értelemben vett teizmus képviselte a középutat: az Isten egyképpen transcendens és immanens. Nem lehet célunk ezen a helyen történelmi ismertetést adni a középkori és legújabbkori felfogások nagy számáról. Itt csak azt a fontos megállapítást szükséges tennünk, hogy mindezen felfogások közül a hagyományos vallásos érzés általában csak azokat az elképzeléseket tehetette magáévá, amelyek a transcendencia, a világon kívüliség, a természetfelettség elemét megtartották. Nem mintha nem akadtak volna szép számmal misztikusok, vallásos hajlamú filozófusok panteisztikus elképzelésekkel is. [...]

A filozófia másik kíváncsi teológiai szemben az, hogy az emberi elme ennek a vallásos érzést kielégítő, tehát lényegében transcendens Istennek a létezését valahogyan bizonyítsa. Mit jelentett ez az emberi módon való bizonyítás?

Semmi egyebet, mint Isten létezését olyan módon tenni nyilvánvalóvá, mint ahogy a világ tapasztalható dolgai nyilvánvalóak. Talán úgy, mint ahogy az ember például a „bátorság“ fogalmához eljutott vagy esetleg egy ilyen állításhoz: ennek a folyónak valahol eredettel kell bírnia. S ez újra mit jelentett végső következményeiben?

Nem kevesebbet, minthogy az Istent be kellett sorozni a valóság rendjébe, le kellett hozni a földre, természetessé kellett tenni. Mert vajon lehetséges-e másképpen az Isten létezését a világ dolgaiból „emberi módon“ levezetni? Akármilyen természetű is legyen ez a levezetés, egy dolog bizonyos: abban ugrások nem lehetnek, abban a következtetés láncszemei elejétől végig szorosan egybefűzve kell hogy legyenek. Sőt még egyebek is. Az összes láncszemek között a kapcsolat szükségképpen egyenmű kell, hogy legyen, különben az, ami bizonyító erejű, amíg a természetes folyamatok egymáshoz való viszonyára vonatkozik, nem vezethet át hasonló érvényességgel a természetes folyamatok és a velük kapcsolatba hozott Isten fogalmának a viszonyára. Így pl., ha az egykori okoskodást követve az Istent a „legelső oknak“ tartjuk, hogy ennek a legelső oknak létezése bizonyítható legyen a természetes folyamatok törvényei alapján, közte és az első természetes folyamat között ugyanolyan viszonyt kell lennie, mint a többi természetes folyamat között. Ez pedig nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a világmindenség törvényei az Istenre is érvényesek, tehát ő is a világmindenségben belül létezik. [...]

Nekünk azonban nyilvánvalóan kell látnunk, hogy amit bármely filozófia, tudomány és teológiai iskola emberi módon bizonyíthat vagy legalábbis valószínűvé tehet, nem lehet más, mint ami a világgal egy rendbe tartozik. Váltig erősíthetjük, hogy e világ létezése és létezési módja feltétlenül bizonyossá teszi egy legelső ok, elégséges ok, mozgást elindító erő, tervszerűség, ésszerűség, értékek forrása, személyiség alapja stb. valóságát. Ez mind igaz lehet, sőt nagyjából igaz is. De ez még

csak az immanens Isten létezését bizonyította be, annak az Istennek a valóságát, akinek fogalmával a vallásos emberek egy része semmiképpen sem akar megelégedni. Ez a bizonyítási eljárás s valóban akármiféle emberi módon való bizonyítás a vallást, istenfogalmának transzcendens alkotó elemeit, egyáltalán nem érinti, azokra nem vonatkozik. Hogyan is lehessen ez másként, amikor, hogy az Isten létezése a világ dolgaiból egyáltalán levezethető legyen, az Istent szükségképpen le kell fokozni, meg kell fosztani természetfölöttiségétől? Amit a vallásos ember be akar bizonyítani, azt nem lehet bebizonyítani. Amit pedig be lehet bizonyítani, azzal ő nem érez közösséget. Furcsa és kellemetlen állapot: kiindulni a filozófiai teizmusból és eljutni a panteizmusig. [...]

Mi ezt az eszmemenetet az Isten fogalmának kialakulásáról voltaképpen azért vezettük le, hogy bárki számára a tiszta gondolkozás kerekeit megteremtsük. Világossá akartuk tenni, hogy az Isten megértéséhez két szigorúan elkülönülő út vezet. Aki eleve ragaszkodik a nyugati vallásos hagyományok természetfölötti Istenéhez, mondjon le arról, hogy bizonyítani tudjon. Aki azonban elsősorban a világegyetemet próbálja megérteni s kész arra, hogy a megfigyelések s a megfigyelésekre alapított következtetések eredményeit minden további nélkül elfogadja, most már neki állhat egész komolysággal, hogy a mindenséget megismerje, és a maga életét is aszerint rendezze be.

Az Isten tulajdonságait nem okoskodással, filozófiai mértékek alá való helyezéssel kell megállapítani, hanem egyszerűen megfigyeléssel.

Megfigyelés eredménye pl. az az állítás, hogy Isten személy. A személyiség fogalma már régóta nem antropomorfikus a teizmus újabb vallási körében. Szó sincs arról, hogy a személyes Istenben való hit egy tökéletessé tett emberi személyiségben való hitet jelentene. Az egyik iskola szerint a személyiség követelménye mindössze az, hogy Istennel az ember személyes viszonyba léphessen. Egy másik felfogás szerint a személyiség személyi tulajdonságokat jelent. A nehézség természetesen abban áll, hogy az emberi elképzelés a létezésnek így körülírt formáját nem tudja megragadni másképp, mint antropomorfikusan. A vallásban Isten személye akkor is antropomorfikus, ha ugyanez a vallás filozófiája logikai képletek csoportosításával egy nem antropomorfikus Isten-személy fogalmát is létre tudja hozni. Az imádkozás elragadtatottságában az Isten, mint megdicsőült ember fog megjelenni, esetleg elmosódott vonásokkal, esetleg mint Jézus. [...]

A vallásos érzés legfőképpen azért kívánja, hogy Istene személy legyen, hogy érzéseivel és gondolataival valami tényleges valóságot, valami elképzelhető, különhatárolható, konkrét létezését ölelhessen körül. A vallásos ember imádni akarja Istenét. Imádni csodálattal, elragadtatással, mély ragaszkodással, titokzatos megilletődéssel, és megzavarhatatlan boldogsággal nyúlni ki feléje, tenni magáévá, olvadni egybe vele. Imádni azonban csak „személyt“ lehet, vagyis egy egyedileg különálló, elképzelhető, nemcsak elgondolható, valóságos, nemcsak elvont tárgyat. Valamit a maga egészében. De ha az Isten nem személy, nem megfogható valóság, hanem mindössze valami elvont fogalom, mint pl. célszerűség, erő, tökéletesség, végtelenség, legfőbb érték, sőt a létezés egy szempont-

jaképpen felfogott lélek, az egyén nem tudna vele személyesen viszonyba lépni, magát megalázni előtte, beleágyazni magát a roppantságába: még szeretni sem igen tudná. Személytelen, vagyis elvont dolgokról csak meditálni lehet. Ez pedig a vallásos érzést nem, legfeljebb a filozófiai hajlamot elégítheti ki.

Különös ellentét a filozófiai teizmus életszemléletében, hogy míg a teista vallás a maga antropomorfikus Isten-személyével a legmélyebb vallásosságot képes felébreszteni, addig teológiája, bár szünet nélkül hangsúlyozza az Isten személyiségét, istenfogalmát voltaképpen személytelenné teszi a végtelenség fogalmának hozzáadásával. A személyesség lényege a határoltság: egy határtalan, végtelen személy nem személy, legalábbis nem abban az értelemben, ahogy azt a vallásos érzés megkívánja. A teista filozófus ilyen körülmények között hiába áll elő a „személyes tulajdonságokkal“, mint amilyenek a bölcsesség, jóság, szeretet. Ezek a tulajdonságok lényegükben nem személyesek, hanem szellemiek. Szerepük a vallásos fejlődés későbbi szakaszain nyilvánvaló, mégis kétségen felül áll, hogy a vallásos ember az Istenében elsősorban nem szellemiséget, de személyességet keres. Nem végtelen jóságra, hanem egy esetleg jóságos mennyei Atyára van szüksége. Ez a személyesség után való vágyódás magyarázza meg azt a történelmi különösséget is, hogy amilyen mértékben válik a történelmi vallásokban a fő Isten személye elvontabbá, elmosódottabbá, olyan mértékben fordul az emberek többsége a kétségtelenül személy-Isten felé. A személy lényeges a vallásos érzés számára, nem a szellemiség, hanem az egyediség, az elképzelhetőség, a körülhatároltság. Egyszóval: minden, ami a panteizmus istenfogalmában is felfedezhető. Ha a teizmus nem ismeri el, hogy a panteizmus Istene személy, legfeljebb azt árulja el, hogy az antropomorfizmushoz jobban hozzá van kapcsolva, mintsem azt bevallani szeretné.

Viszont új követelményeket emelhet és kijelentheti, hogy a kifejlődött vallásos érzés csak akkor fogadhat el valamit Istennek, ha az nemcsak személyes, hanem szellemi is. A felelet erre is igenleges. Isten szellemi tulajdonságairól is a tapasztalás győz meg bennünket. Ebben a világban felfedezhető a jóság, a tervszerűség, a célzatosság. Persze az anyaggal kapcsolatosan. De előttünk az anyag már nem megszenteltető tényező, hiszen mint külön valóság nem is létezik: mindenképpen isteni. A szellemiség megnyilatkozni másképpen nem tud, csak az „anyagon“ keresztül. Az Isten szellemisége mit sem veszít az értékéből az által, hogy kifejeződik a kifejeződés egyetlen lehetséges módján. A panteizmus Istene is szellemi. Sőt Isten nem csak szellemi, de az is, ami a fejlődésben a szellemiségen túl fog következni. Az Isten minden, ami a világ és minden, ami a világ még csak ezután lesz.

Más kérdés azonban, hogy az Isten lényegében több-e, mint az egyén, az ember? A vallásos érzés, amikor rendkívüli megnyugvást talál az ember kicsinységének, s mégis egy más, roppant valósághoz való tartozásnak érzésében, az ún. „fiúi“ érzésben, a nagyobb valóságnak más voltát hangsúlyozza, holott a megnyugvást nem a máshoz való viszony, hanem annak a másnak nagysága, biztonsága, védelmező ereje adja. Az, akinek jelenlétében az ember az imádat érzésén keresztül gondjait, aggodalmait levetközni tudja, magasabb rendű kell hogy legyen, mint

ő. Viszont ez a magasabbrendűség vajon kimutatható-e a panteizmus Istenéről az egyedekkel szemben? Első gondolatra az Isten, mivel nem más, mint a világ, nagyobb sem lehet mint a világ, s a részeit alkotó egyedekkel szemben sem több, csupán mennyiségileg. Ez pedig a nagyobb voltanak nem kielégítő mértéke. Egy csupán mennyiségileg nagyobb Isten nem magasabb rendű, mint az egyén. Az tehát bár személy, sőt szellemi személyiség, még sem imádható. [...]

Nem igaz az, hogy az egyén és az Isten között a különbség mindössze mennyiségi. Az egyén csak akkor egyenlő Istennel, ha nem egyéni mivoltában vagyunk képesek őt felfogni. Ne felejtsük el, hogy az Isten nemcsak az egyének összessége, hanem mindama lehetőség is, amely a világfolyamat útját eddig is, meg az ezután következő millió évekre is kiszabta. Az Istenben, vagyis az egész világban létező lehetőség pedig lényegesen különbözik attól, ami az egyénben található.

Az egyén tehát filozófiailag felfogva, mint nem egyén, hanem létezés azonosítható az Istennel. A valóságban azonban az egyén létezése nem létezés, hanem egyéni létezés, egy szűkebb határolt forma öntudata és életmenete. Az egyén nem Isten, a panteizmus nem a dolognak, sőt nem is a dolgok összességének imádata. Semmi egyedi valóság nem Isten. Az Isten nem a dolgok vagy azok összessége, hanem az oszthatatlan egységes létezés. Minden létező: Isten, amennyiben mint létező tekintetik. Az ilyen létező részt vesz az Isten életében, számtalan, egyre-másra következő és megszűnő egyed életének részévé válik, de velük meg nem szűnik, tovább él. Amely pillanatban azonban, élete bármely szakában, mint egyedet tekintjük, az élete, a formája, a céljai, az időtartama korlátozódik: már nem nevezhető Istennek.

Az Isten nem az egyszerűen, ami van, tehát nem a világ, a dolgok összessége, hanem ama bizonyos lélek, a mozgásnak indító, irányító elve, ami egyrészt, természetesen, a világ is, mert az tőle el nem választható, de annál ugyanakkor több is, mert mindazon ésszerűség, tervszerűség, világterv, értékek, személyiség forrása is, ami mint lehetőség benne szunnyad.

Dr. BODOR ANDRÁS

MODERN UTÓPIÁK ÉS TÖRTÉNETFILOZÓFIÁK

A jövőről, az emberiség leendő útjáról a nyugati világban talán soha annyi tanulmány, terv, történelmi és társadalmi munka nem jelent meg, mint századunk folyamán, különösen a második világháború után. Ezek a tanulmányok szinte kivétel nélkül arra akarnak válaszolni, hogy a fejlődés hosszú folyamatában hol is áll ma az ember, milyen

irányban halad, hogyan kerülheti ki a zátonyokat. „Ma — írja Erich Kahler filozófus — minden mozgásban, áramlásban van, minden megkérdőjelezhető, nincsen semmi szilárd, minden részese az örökös változásnak, feloldódásnak.“ Vannak, akik egyenesen azt állítják, hogy a jelenkorban ugyanaz a bizonytalanság uralkodott el, mint a nyugatrómai birodalom felbomlásának századában, és az az érzésük, hogy a történelem irányítása kicsúszott kezük közül. Világunkat, egész bolygónkat — és nemcsak annak egyik vagy másik részét — hatalmas örvénylő hullám sodorja, s örvénylése a mindent elemészto atomháborúhoz vezethet.

AZ ÜTKERESÉS MÓDJAI

A múlt, a jelen és a jövő kapcsolatát, az utóbbi kibontakozásának lehetőségeit vizsgálva, a kutatók általában két módszert alkalmaznak. Többségük, legyenek történészek, filozófusok, szociológusok vagy biológusok, a múltból indul ki, így jut el a jelenhez, és ezek alapján rajzolja meg a jövő képét, vagyis történelmileg, a fejlődés eddigi folyamatát szemlélve következtet. Mások — igaz, ezek száma csekély — a múltat lezárt lapnak tekintik, melynek számbavétele zavarja azoknak a premissáknak a felmérését, amelyekre a jövő épül. Őket csak a jelen érdekli, s ezt tekintik olyan területnek, amelyre — felmérve domborulatait, szakadékait és eróziós tájait — felépíthető a több-kevesebb kényelmet, biztonságot nyújtó jövőendő épülete.

Ha egyesek szemében a történelmi érdeklődés, a historizmus önmagában is a válság jeleit képviseli, mégis a XX. század gondolkodóinak többsége tovább viszi a XIX. század hagyományait és az emberi társadalom mozgását történelmiségében, a tér és az idő dimenziójában igyekszik megragadni. Ez a történelmi látás gyakran még a biológusokra is jellemző; ha például J. Huxley, C. H. Waddington és mások társadalmi felfogását vizsgáljuk, bizonyos értelemben valamennyien a tér és az idő dimenziójában végbement változásokkal magyarázzák a társadalmi módosulásokat.

„Az ember — állapítja meg a jól ismert amerikai művelődéstörténész, Will Durant — többet tanulhat az ember természetéről, ha hatvan évszázadon át figyelni magatartását, mint ha Platón, Arisztotelészt, Spinozát vagy Kantot tanulmányozza. Ma már nincsen filozófia, amely ne volna adósa a történelemnek.“ Mi hozzátehetjük a fordítottját is: nincsen történelem, amely ne volna adósa a filozófiának.

A másik irányzat azért szakít a múlttal, mert úgy véli, a történelem csak elvakítja látásunkat, s ahelyett, hogy arra figyelnenk, hol vagyunk és merre haladunk, a megtett út vizsgálata köti le gondolkodásunkat, és akadályozza erőink kifejtését. Különösen Amerikában terjedt el ez a látásmód. Az egyik ismert jövőkutató, Alvin Toffler a *The Future Shock* (A jövő sokkja) című könyvében a következőképpen fogalmaz: „Már nem elég, hogy Jánoska megértse a múltat [nyilván a történelem tanítómesteri szerepét vonja kétségbe!]. Az sem elég, hogy megértse a jelent, mert az éppen itteni és jelenlegi környezet csakha-

mar eltűnik. Meg kell tanulnia, hogy előre lássa a változás irányait és ütemét.“ Természetesen nem vonhatjuk kétségbe az előrelátás szükségességét, de vajon megtanulható-e ez a múlt és a múltra épülő jelen ismerete nélkül? Mások a „társadalom időlegességét“, „az elhajított civilizációt“, „az ad-hockráciát“ hangsúlyozzák, ami mind a történelemmel szemben tanúsított ellenséges magatartásra utal.

A historizmus vallói általában elfogadják a fejlődés valamilyen formáját, és lényegében magukévá teszik azt a gondolatot, melyet Lewis Mumford amerikai filozófus így fogalmazott meg: „A civilizáció olyan szakadatlan folyamat, amely egyetlen világ, egyetlen emberiség megteremtésére irányul“, vagy olyan célkitűzés, amely megteremti a barátok és a szomszédok közösségének azt a meleg fészket, melyből az eddig tomboló világ minden háborús zaja ki van zárva. Alapjában véve egy régen felmerült gondolat; az eszményi társadalom alapjait akarják megrajzolni, és annak érvényét az egész emberiségre kiterjeszteni, anélkül azonban, hogy a társadalom belső szerkezetét, felépítését alaposabban megvizsgálnák és azon változtatni akarnának.

H. G. WELLS — AZ EGYSÉGES VILÁGTÓL A PÓRÁZON TARTOTT EMBERI ÉRTELEMIG

A fejlődés gondolatának, mint egységes világcivilizációba vezető folyamatnak egyik első és tudatos képviselője H. G. Wells, aki már századunk elején több e kérdést tárgyaló cikket és tanulmányt írt. Wells a viktoriánus korszakot hanyatlásnak értékelte, de ugyanakkor a tudomány és a haladás hajnalának pirkadását látta meg benne. A technika gyors fejlődésében az új világ kibontakozását ismerte fel, bár kezdetől fogva hangsúlyozta, hogy az ember visszaélhet a technikával: nemcsak építésre, hanem rombolásra is felhasználhatja. 1900-ban *Anticipations* címmel cikkgyűjteményt adott ki, amelyben az egész világot megrendítő világháborút jósol meg, s ettől a régi világ végét és az új kezdetét várta. Utána a hatalmat új típusú, régi kötöttségektől mentes emberek, mérnökök, tudósok, orvosok ragadják kezükbe, akik készek és képesek lesznek arra, hogy a világot „szélesebb szintézisbe“ szervezzék. Lényegében Wells a ma nyugaton sokat emlegetett meritokráciát tartotta szem előtt, de éppen a mai példák bizonyítják, hogy „az érdekesek uralma“ sem a gazdasági, sem a társadalmi kérdéseket nem tudja megoldani. Az új világ képét, felépítését és rendszerét Wells először az 1905-ben kiadott *A modern Utópia* című művében fejtette ki. Az első világháború után új alapokon hirdette meg az új rend szükségét. „Nyílt összeesküvés“-nek nevezett kampányban követelte a kormányok megbuktatását és az új „szocialista világállam“ megteremtését. Élete végén azonban a fejlődésbe vetett hite megtört, és utolsó művében (*Mind at the End of its Tether*, 1946. — Pórázon az értelem) kiábrándultan sajnálkozik a vakvágányra tévedt emberiségen. A végső akkord azonban nem szünteti meg jövőbe vetett bizalmát. „Búbájos érzés — írja *A világtörténet alapvonalai* című könyvében — elgondolkozni azon és el-

képzelni azt, milyen széles életlehetőségeket tár elénk az új világ. [...] Tántorogva vagy kemény léptekkel, a világ mégiscsak előrehalad, és továbbra is előre fog haladni.“

ARNOLD TOYNBEE ÉS KÖVETŐI

Wells jövőlátása feledésbe merült, mert a történészek és történetfilozófusok inkább a nyugati civilizáció hanyatlását megjósoló Spenglertől nyertek ihletet. A nyugati kultúra válságának boncolgatása csakhamar az egész emberiség hanyatlásának jövendőlésévé vált. Különösen a második világháború előtti és az azt követő feszültségekkel telt évek, majd az új veszedelem: az atom pusztító ereje új félelmeket váltottak ki. Ezek számos történetfilozófiai elmélkedésben nyertek megfogalmazást. Elhanyagolva a történetfilozófia alapvető problémáit, a hangsúlyt a fejlődés irányát kutató értékelméletre, az axiológiára helyezik, s gondolatokban gyakran gazdag, de a valóságos tényeket nélkülöző, a jelenig érő történelmi lépcsőket, periódusokat állítanak fel, és drámai hangon figyelmeztetnek az emberiséget fenyegető veszedelmekre. Az útkeresés egyik legmarkánsabb alakja Arnold Toynbee, akinek alapvető műve az *A Study of History*. Nem szándékozunk részletesen kitérni történetfilozófiájára, most csupán megemlítjük, hogy Spenglertől eltérően Toynbee elismeri a civilizációk kölcsönhatását, újraéledésük lehetőségét. Az emberi társadalom fejlődésének ciklikusságát vallja. Népszerűsége ellenére bírálóinak száma is megnőtt. Különösen tételeinek ellentmondásos voltát, az elmélet és gyakorlat között mutatkozó szakadékot róják fel neki. Idézzünk a neves angol történész, Hugh Trevor-Rope bírálatából: „Toynbee nemcsak hamis érveket és dogmatikus megállapításokat hangoztat, amelyeket »tudományos«-nak és »tapasztalati«-nak nevez, nemcsak a nyílt obskurantizmus evangéliumát hirdeti, de úgy látszik, aláaknázza akaratumkat, üdvözli bukásunkat, ujjong civilizációnk pusztulásán. Nem azért, mert egy másik, minket fenyegető civilizációt támogat, hanem azért, mert az lelkesíti, amit meghódításunk mazochista vágyának nevezhetünk... Toynbee szellemileg bukásunkat szomjúhozza.“ Trevor-Rope látszólag helyes és jogos bírálata mégsem tárgyilagos és elfogulatlan, mert saját konzervatív osztályszempontját védi. Amikor ugyanis „a civilizáció pusztulásáról“ szól, ezen csak a nyugati civilizációt érti. Bírálatát nem tudományos, hanem szubjektív szempontok irányítják, mert Toynbee kényszerülten ugyan, de elismeri a haladó mozgalmak történelemalakító jelentőségét.

A második világháború után írt tanulmányaiban Toynbee-nak az emberiség jövőjéért érzett mélységes aggodalma jut kifejezésre. Azt a válságos helyzetet igyekszik megmagyarázni, amelybe nemcsak a nyugati civilizáció, hanem az emberiség került, és kiutat keres ebből az általa bomlásnak — *desintegration* — tekintett állapotból. A magyarázatot a fejlődésnek a három utóbbi évszázadban bekövetkezett felgyorsulásában, az ipari, a két nagy tudományos és műszaki forradalomban találja meg. Szerinte az egyetlen kivezető út az újabb világháború kirobbanásának megakadályozása, mert ez az elkerülhetetlen atomhalált hoz-

ná magával. Ám hogyan előzhető meg? E kérdésre adott válaszai koronként különböznek. A háború utáni években még vallási alapon létrejött világegységben kereste a megoldást. A ma létező négy világvallás: a kereszténység (számára a kommunizmus is csak a kereszténység egyik eretneksége), az iszlám és a buddhizmus két ágának egyesülése biztosíthatná az új egységet. Tudatosítva azt a tapasztalatot, hogy még az egységes vallási ideológiák sem voltak képesek saját területükön belül a békét biztosítani, Toynbee más megoldás után kutat. Ezt pedig az egységes világállam gondolatában véli megtalálni, mert szerinte a történelem már a múltban is sokszor tett kísérletet valamilyen nagyobb egység létrehozására. Ilyen volt például a Nagy Sándor-i birodalom, ezt követően a római „oikumené“, művelt világ, majd V. Károlynak Európára és Amerikára kiterjedő hatalmas állama, melyben „a Nap sohasem nyugodott le“. A jelenkorban ezt a feladatot, bármennyire is furcsán hangzik, szerinte a két szuperhatalom tölthetné be, amelyeknek kötelességük lenne a földgolyó bármely részén kialakult háborús tüzfészek felszámolása és az államok közeledésének szolgálata. A felszabadulási és függetlenségi mozgalmak a nemzeti eszme új, egyenlőséget igénylő térhódítása azonban, éppen a múlt tapasztalatai alapján, minden nagyhatalmi patronálást eleve kudarcra ítélt. Nem csoda, hogy Toynbee-nak ez az elmélete a legtöbb országban bírálatot váltott ki, Amerikában viszont növelte népszerűségét.

Követői közül Lewis Mumford számos, inkább eklektikus jellegű könyvet írt, amelyekben Toynbee, Jaspers és mások tanításait igyekszik közös nevezőre hozni, és ezek alapján a jövő alakítására új elméletet kidolgozni. Műveiben — *The City in the History* (A város a történelemben), *The Condition of Man* (Az ember állapota), *The Transformation of Man* (Az ember átalakulása) — visszatérő gondolat, hogy a XX. század válsága az ember „belső átalakulása“ nélkül nem oldható meg. Egy kultúra bomlása — írja — „nem azért van, mert az éghajlat megváltozott, vagy mert előregedett és gyámoltalanná vált, sem pedig azért, mert külső támadás érte, vagy megrázkódtatást szenvedett, hanem azért, mert kimerült a minden részét egybefűző vezérlő eszméje, összeomlott jelentése.“ Bármilyen érdekesnek is tűnik a „vezérlő eszme“ gondolata, Mumford megfélekedezik arról, hogy az eszmék végső soron a termelési és a társadalmi viszonyok termékei, és bár hatásuk nem tagadható, mégsem határozzák meg döntően a társadalmi változásokat.

Mumford a történelem hat egymást követő szakaszát különbözteti meg. A paleolitikumban végbemenő emberré válástól a csiszolt kőkorszak „falusi életén“ át eljut a korai civilizációkhoz, innen pedig az Új Világ kultúrájához. Az Új Világ a reneszánszsal kezdődött, és napjainkban az egész világra szétterjedt. Az emberiség ma válaszúton áll: vagy megmarad régi intézményei és keretei között, ami számára szolgáskodást jelent, vagy kilép ezekből, s hozzálat a nagy szintézis világra kiterjedő megszervezéséhez, és ezzel biztosítja további fejlődését.

Mumford érdeme annak fel- és elismerése, hogy a nyugati világ mai formájában nem tartható fenn, mert „jelentése“, „vezérlő eszméje“ kimerült, de az új világrendről alkotott elképzelése valamilyen kötöttség nélküli kozmopolitizmusba torkollik.

A XX. század sok gondolkodója nem a történelemből kiindulva jut el a filozófiához, mint Toynbee, hanem a filozófiából a történeti fejlődés gondolatához, és rajzolja meg mai világunk képét. Így a Toynbee-éhez hasonló gondolatok, de mélyebb bölcséleti megokolással merülnek fel Karl Jaspers műveiben. Indulásakor az európai bölcsélet idealista vonalat követte: Platónért, a kereszténységért és Kantért lelkesedett, de csakhamar önálló eredeti filozófiai rendszert dolgozott ki, amely az egzisztencializmus egyik válfaja. 1949-ben adta ki *A történelem eredete és célja* című művét, néhány év múlva újabb tanulmányt jelentetett meg az emberiség jövőjéről, amelyet borúlátóan ítélt meg. Abból indul ki, hogy a jövőre csak a világtörténelem strukturájának ismeretében lehet következtetni. Úgy véli, hogy az emberiségnek egyetlen eredete és egyetlen célja van, amit szimbolikusan a keresztény mítoszok: a Genézis és az Apokalipszis fejeznek ki. Más szóval: a történelem folyamata nem céltalan. A különböző kultúrák és civilizációk csak eszközök és lépcsőfokok az ember haladó fejlődésében. A történelem folyamán az emberiség többször került válságos helyzetbe, de ilyenkor létének új távlatai nyíltak meg. Az első ilyen dimenziót Jaspers *Prométheusz korszaká*-nak nevezi, és lényegében az őstörténet keretében végbemenő hatalmas változásokkal azonosítja. A második a folyamközi kultúrák kora, a harmadikat *Axial Period*-nak, vagyis a közép, a tengely korszakának nevezi. Ezt i.e. 800-tól i.sz. 200-ig számítja, és az egyetemes jellegű, de még nem összefüggő szellemi hagyományok kialakulási korának tekinti. A Kínában, Indiában, Görögországban létrejött szellemi tradíciókra gondol. Az i.sz. XIII. századdal elkezdődött a negyedik, „a mi korszakunk“, a tudomány és a technika kora, amely a közelmúltban megteremtette az egyetemes szintézist. Ez már nemcsak egyik vagy másik tájegységre, kontinensre terjed ki, hanem átfogja az egész világot.

„A lényeges dolog — állapítja meg Jaspers —, hogy semmi sincs már a világon kívül. A világ bezárult. Beköszöntött a föld egységesülése. Új veszedelmek és új lehetőségek tűnnek fel. Minden alapvető probléma világprobléma lett.“ Az egyetemes szintézis azt jelenti, hogy az ember kilépett „a történelem szakaszából“, és „a világtörténet“ korába lépett be. Az emberiségnek ez az *egyetlen világa* azután bontakozik ki, hogy résztörténetének vége a meghasonlás, az aggodalom, a bizonytalanság eddig nem ismert feszült időszakát hozta magával. Figyelemre méltó Jaspersnek az a felismerése, hogy az emberiség belépett a világtörténeti szakaszba, amelyben minden nép jelentőssé vált, s tagja lett az emberi közösségnek. E haladó gondolat mellett Jaspers filozófiáját az említett borúlátás jellemzi. A fejlődés szerinte két „lélegzetű“, két „ütemű“: műszaki és szellemi. Az egyedi történelem vége a létbizonytalanság, a zűrzavar eddig nem ismert időszakát hozta magával. A legfájdalmasabb az, hogy az emberbe vetett hit teljesen megingott. Az emberek ma szívesebben foglalkoznak a technika termékeivel, mint a szellemiekkel. Az eredmény pedig a tömegkonformizmus, az elszemélytelenedés, a kultúra ellaposodása. 1945-ben az emberiség újabb műszaki büntényt követelt el: magára szabadította az atomot, amely az egész földet tömeg-

sírrá alakíthatja át. Ebből a fenyegető helyzetből csak egy szabadulási lehetősége van: „a szívek megváltozása“, egy második prométheuszi korszak beköszöntése, új világrend kibontakozása. Ebben a nagy kulturális hagyományok, anélkül, hogy elveszítenék azonosságukat, szoros kapcsolatba lépnek egymással. A népek, anélkül hogy lemondanának önállóságukról, sőt, azt továbbfejlesztve, önként világszövetségben egyesülnek a háború megakadályozására. Nem lesz egyetlen világvallás, világfilozófia, világállam, az emberi és nemzeti szabadságot nem fenyegeti az egység, a világ mégis a szó szoros értelmében közösséggé válik.

TEILHARD DE CHARDIN — AZ EMBER-JELENSÉG

Jaspers drámai hangsúlyú gondolatai után az ismert francia régész-filozófus, Teilhard de Chardin filozófiája derűsebb szellemet áraszt. Nagy művét (*The Phenomenon of Man* — Az ember-jelenség) halála után, 1955-ben adták ki. Mint az utóbbi évtizedekben sokan mások, Chardin sem az írott forrásoktól, hanem a földi élet feltűnésétől kezdi elemezni a történelmi fejlődést. E „biológiai historizmus“-nak nevezett felfogás szerint a világcivilizáció nemcsak a történelem célja, hanem azé az egységes fejlődési folyamaté is, amely az ember történetét is magában foglalja. A világrend a természet követelménye, s ennek csúcspontja az emberi történelem, következésképpen az egységes világ a történelem és ugyanakkor az élet csúcspontja.

A fejlődési folyamat végső célját Chardin is a világcivilizáció létrejöttében látja. A hosszú folyamatban három nagy egységet képviselő szakaszt különböztet meg: az anyag, az élet és az ember fejlődését. Az anyag fejlődési szakaszában alakult ki a föld szilárd kérge, a levegő, a víz. A másodikban kifejlődött a szerves élet, ez a *bioszféra*, a harmadik az ember kialakulásának és fejlődésének kora, a *nooszféra*. Ekkor jött létre „a gondolat első burka“, és mostantól kezdve a fejlődés egyetlen vehiculuma az ember, mert „az emberben a világ megtalálta a lelkét.“

Az evolúcióban Chardin szerint két, sokszor összefonódó, gyakran ellentétbe kerülő irányulás érvényesül: a *komplifikáció* — a bonyolultság felé való törekvés (atom, molekula, sejt, sejtlény) és az *individualizáció*. Ennek során például a fajta egyes tagjainak jelentősége fokozódik saját fajtájuk viszonylatában, az embernél viszont e tünetmény felgyorsul, és létrejön a „perszonalizáció“, az öntudatos személy. Az evolúció következő szakasza, egyben célja az *Omega pont*, a hiperszemély megvalósulása, a személyiségüktől meg nem fosztott személyek organikus szintézise, ami a korábbi fejlődés egyenes következménye.

Saját korát Chardin a világcivilizáció hajnalának, a konvergencia kezdeti szakaszának látta. Az emberi kölcsönhatás léptékén az antropológia és a történelem folytonos emelkedést mutat. Kezdetben és majd évezredekken át az emberiség szétterjedése nem ütközött akadályba. Később a neolitikus kortól kezdve azonban a különböző csoportok „kezdték visszahullni egymásra“, s miután minden terület betelt, tömörülniök kellett. A népsűrűség szüntelen növekedése folytán az emberek nem

szakadtak el egymástól. Az összeházasodások, a kereskedelem, sőt a háborúk is a kölcsönös érintkezést biztosították. Mindez végső soron előmozdította a fejlődést. Végül is a múlt század folyamán „a modern paroxizmusban“ a gyors közlekedés és rendszeres kapcsolatok révén az emberiség „a hominizált szubsztancia“ csaknem szilárd tömegévé vált, és a földre egyetlen szervezet membránját sikerült kinyújtani, anélkül, hogy az elszakadt volna. Ez Chardin szimbolikus kifejezésével a *planetizáció*. A planetizáció forradalmi korszak, az új világ hajnala, az emberi kapcsolatok világméretekre kiterjedő szakasza. Ez azt jelenti, hogy „valami felrobban, ha továbbra is régi, omladozó kunyhóinkba akarjuk beszorítani azokat az anyagi és szellemi erőket, amelyek mostantól kezdve világméretűekké váltak.“

Am nincs magasság mélység nélkül. Ha sikerül megvalósítanunk a világszintézist, az „ómega“ egyre melegebb ragyogásában a gyűlölet és a gyilkos küzdelmek el fognak enyészni. Ha ez nem sikerül, megtörténhet, hogy a nooszféra — az emberi gondolat — sohasem jut el a szerves egységig, hanem egymással ellenséges részekre töredezve, az emberiségnek csak kis hányada érkezik el a győzelemig.

„Egyetlen felfelé vezető út van — állítja Chardin —: az, amely a nagyobb szervezethez által nagyobb szintézishez és egységhez vezet. Az emberiségnek fel kell végre ismernie a világ egységét... Ha nem akarunk elveszni, az a feladat áll előttünk, hogy rázzuk le magunkról az ősi előítéleteket, és a Földet építsük.“

Chardin nem fejtegeti a világ egyesülésének gyakorlati módját. Megfigyeléseit a filozófia magaslatába emeli, s csak felvillantja, hogy merre kellene haladni. Ennek ellenére mondanivalója bátor és figyelmeztető. Lényegében az emberi történet hosszú folyamatát tekinti át személyek, hősök, népek nélkül. Mi csak a folyam hőmpölygését látjuk, a benne működő erők a felszín alatt maradnak.

A felsoroltakon kívül a filozófusok, biológusok, szociológusok egész légiói, valamint különféle vallásos irányzatok foglalkoznak az új gazdasági, társadalmi, kulturális rend kérdésével. Sokan közülük már régen lejárt gondolatok, elméletek és eszmék, hitelvek megszállottjai, mások saját maguk kidolgozta alapokon tervezik a jövő útjait.

A legtöbb divatos történetfilozófia azoknak az utópiáknak a folytatása, amelyeket először az ókor gondolkodói dolgoztak ki, jobb társadalom megvalósításáról álmodozva. Elismerik a történelmi folyamatban érvényesülő fejlődést, és egyik-másik közülük hajlandó azt anyagi erőknek és a társadalmi termelés eredményének tulajdonítani. Bár kora valóságából indul ki, minden jószándék ellenére sok gondolkodó mégis megmarad álmodozónak. Nem számolnak eléggé a társadalmi valósággal. Elismerik ugyan, hogy a társadalmi folyamat szüntelenül magasabb fokra emelkedik, de ezt egyfajta automatikus alakulásnak tekintik. Valamilyen világállam beköszöntését várják, amelyben megvalósul „az emberi egység nagy mítosza“, a patriotizmus igazi humanizmussá, „világpatriotizmussá“ alakul át, létrejönnek az egyetemes értékeken alapuló közös viselkedési elvek, beteljesül „a lélektani-kulturális integráció“, és megfelelnek arról, hogy a világállam — *The Commonwealth of Man* —, az ember közös birodalma mögött ma uralmi törekvések húzódnak

meg, egy lejárt világ igyekszik visszaszerezni elveszett pozícióit, erősíteni még meglévő hatalmú bázisait. Nem akarják tudomásul venni, hogy a fejlődés során a társadalmi osztályok, országok és a népek között kialakult alárendeltségi viszonyt a mellérendeltség, az egyenlőség és a kölcsönös segítség kell hogy felváltsa. A jelenkor apokaliptikus válságáról beszélnek, de annak leküzdésére csak az uralkodó rétegekhez vagy általánosságban az emberiséghez fordulnak. Wells mély meggyőződéssel küzdött az „új világért“; mégis kiábrándultan halt meg, mert annak megvalósítását az elit egy részétől, a mérnököktől, orvosoktól, tudósoktól várta. Toynbee és követői ugyancsak a társadalmi elithez fűzik reményeiket, a népi forradalmakat pedig a „felbomlás“ kezdetének tartják. Jaspers bizalmatlansága is felszínre tör, mikor a fejlődés két üteméről szólva a tömegeket mozgósító műszaki szakaszt elszintelenedésnek és elszemélytelenedésnek nevezi. Chardin korunkat „a planetizáció korszakának“ nevezi, szükségesnek tartja a világ átalakulását, de a világszintézis, a nooszféra érvényesülésének lehetőségét még felvázolni sem próbálja meg, és megelégszik azzal a figyelmeztetéssel, hogy a világméretűvé vált anyagi és szellemi erőket nem lehet és nem szabad a régi keretek közé szorítani.

AZ EGYSEG MEGVALÓSULÁSÁNAK ELKÉPZELT ÚTJAI

Ha tehát a legtöbb modern utópia és történetfilozófia hangoztatja is az új világ szükségét, annak megvalósítását illetően megmarad az általános kijelentések mellett. Ezeknek lényege, hogy az új rend a kultúrák egységes zenekarát képviseli majd, és nem a hatalom erőszakával, nem egyesek elnyomásával, hanem valamennyi nép, valamennyi ország egyenlőségén alapuló hozzájárulásával fog kialakulni. Szerves társadalom lesz ez, amelyben „mi-tudatunk“ kibővül, meggazdagszik, és tartalma a család, a népi, a nemzeti elemek mellett magában foglalja az egész emberiséget. A legtöbben azt vallják, hogy a helyi, nemzeti gazdasági rendszerek, kultúrák, társadalmak megcsonkítás nélkül illeszkednek bele ebbe „a mindenki dalát éneklők közös zenekarába.“

Vannak, akik az integrálódás, a szintézis útját konkrétabb formában igyekeznek megfogalmazni, s keresik azokat a módokat és mozgató erőket, amelyek révén ez megvalósulhat, noha továbbra is a fejlődés lényegéből fakadó önkéntes folyamatnak tekintik.

Akik úgy vélik, hogy a világ szintézise a különböző filozófiák integrálódásával jön létre, abból a feltételezésből indulnak ki, hogy „az ember az, amit hisz“, a kultúrák filozófiájuk terméke, és csak a kultúrák filozófiai szövődményeinek fúziója teheti a különböző országok embereit egyetlen közös nagy család tagjaivá. Mert a különböző népek fiai, érvelnek ezek, ugyanazokat az ételeket fogyaszthatják, ugyanazokat a sportokat űzhetik, ugyanazokat a termékeket gyárthatják, mégis ádáz ellenségei lehetnek egymásnak, ha a világot, a dolgok összességét nem ugyanolyan alapon szemlélik, vagy nem olyan szemszögből ítélik meg, amely a sajátjukat kiegészíti. Csak valamilyen közös filozófiai alap létrejötte vezethet el az új világrend, az új civilizáció kialakulásához. E té-

tel hívei — közéjük sorolhatjuk például az amerikai F.S.C. Northropot, az angol Julian Huxleyt, a hindu Aurobindo Ghosét és sok más, világviszonylatban ismert személyt — sokat vitatkoznak Kelet és Nyugat kultúrájának lényegéről és szintéziséről. A kettő asszimilációját a világ fő kérdései közé sorolják, és időről időre, rendszerint az Egyesült Nemzetek égisze alatt, nemzetközi értekezleteket tartanak. Hogy a filozófiai szintézis milyen eredményre vezethet, kérdéses. Tény, hogy a nyugat-európai népeknél fellelhető viszonylagos filozófiai homogeneitás nem akadályozta meg őket abban, hogy kegyetlen háborúkat viseljenek egymás ellen. Különbben is valamilyen, a vezetőket és a történelemalakító tömegeket is átható egységes filozófiai felfogás kialakítása szinte elképzelhetetlen. A helyi hagyományok mindenütt annyira mélyen gyökereznek, hogy még az egyetemes jellegű filozófiai nézetek is erős helyi színezetet kapnak. Ahhoz, hogy egységes filozófiai rendszer kialakulhasson, az egész emberiséget mesébe illően a feledés bűvös ereje kellene hogy megszállja, és gondolkodásában hagyomány nélküli *tabula rasá*-t létrehoznia, hogy azután az új egységes világnézetet rá lehessen építeni. A hagyományok óriási társadalmi erejét ma már a szociológusok és pszichológusok egyre gyakrabban hangsúlyozzák. Az ismert amerikai pszichológus és pedagógus, Skinner viszont azt bizonygatja, hogy a megszokott tradíciók, életformák, felfogások, életstílusok, eszmék feladása nélkül nem is lehet szó új ember és megújuló társadalom kialakításáról. A filozófiai egységet hangsúlyozó gondolkodók megfélekeznek arról is, hogy első a lét, ez határozza meg gondolkodásunkat, és ezen semmilyen „világbölcselet” nem segíthet.

Lényegében ugyanezt mondhatjuk arról az irányzatról, mely a nagy vallások szintézisétől várja az új világrend kialakulását. Említettük, hogy Toynbee a világ négy nagy vallásának integrációját tekintette olyan alapnak, amelyre az új világ felépülhet. Mások nemcsak elméleti tételeket dolgoztak ki, hanem sok gyakorlati lépést is tettek ebben az irányban, társaságokat, egyesületeket alakítottak. A kísérletek azonban kevés számú követőt vonzottak.

A különböző kultúrák összehangolását egyre többen a tudományoktól várják. A világ „modernizálása” lehetetlen a tudományos ismeretek általánosítása nélkül. S ma már nincsen olyan kontinens, ország vagy nép, amely valamilyen formában ne művelné a tudományt. Az új világrend élő szervezet kell, hogy legyen, és minden részében érvényesüljön a tudomány eredményein alapuló gondoskodás. Chardin szerint „a modern tudomány fejlődése a közös tudat első alapvetéseit jelenti. [...] A világész felbukkanását [...]; a tudósok szintézise az Anyag és az Élet törvényeiről [...] nem más, mint a percepció — érzékelés — kollektív cselekménye”. Nem csoda, ha sok filozófus, tudós a tudományokat az emberiség megváltóinak tekinti, ugyanis olyan igazságokat fedeznek fel, amelyek minden nép, nem és kor számára elfogadhatók. A tudományoknak ez az óriási, szinte felbecsülhetetlen jelentősége, valami egészen újat jelent az emberiség történetében: az első közös nevezőt, a közös anyagi kultúra kialakításának eszközét: a gépek, repülőek, autók, elektromosság azonos formájú és tartalmú kultúráját.

Az utóbbi évtizedben azonban sok panasz hangzik el a tudományok művelői ellen. Úgy vélik ugyanis, hogy miattuk a tudományok a világ fejlődésével ellenkező irányba: a felaprózódás felé haladnak, és ezért nem képesek egységes képet nyújtani a világról. A nemzetközi statisztikai kimutatások szerint 1900 és 1960 között az emberiség többet tanult, mint az összes megelőző korszakokban, és csak a természettudományok területén évente több mint egymillió tanulmány jelenik meg mintegy 50 000 folyóiratban. A tudományok mégsem járultak hozzá eléggé az egységes világnézet kialakításához, eredményeik útvesztőiben ugyanis nem sikerült egységes keretet teremteni. Erich Kahler *The Tower and the Abyss* (A torony és a feneketlen mélység) című művében egyenesen azt állítja, hogy a szellemi téren ma megnyilatkozó teljes anarchia a tudományok művelésének jelenlegi állapotából adódik. Minden tudós csak a saját területe tényeit kutatja, és amilyen mértékben szaporodnak a tények, úgy gyarapodik a szakosított tudományok, diszciplínák száma. Eredmény: „Bizonytalanság a lényeges és a lényegtelen közötti különbséget illetően, tétovázás a lényeg mércéje tekintetében; az egymással össze nem függő tények, elméletek, metódusok elképesztő, egyre fokozódó felhalmozása, végül pluralizmus: határozott kételkedés a koherens és egységes szerkezetű világban.” A zűrzavar egyetlen orvossága Kahler szerint a módszeres szintézis megvalósítása. Az új felfedezéseket folytonosan bele kell illeszteni világunk egységes képébe, mert csak ez nyújthatja azt a kalauzolást, amelyre az emberi dolgok intézésében szükségünk van.

A felülmerülő nehézségek ellenére a fő feladat a tudomány eredményeinek építő célokra való felhasználása, mert a technika és a tudomány segítségével megteremthető az az anyagi alap, amely valóban közös nevezőt nyújthat minden nép számára.

A GAZDASÁGI MEGOLDÁS

Bár nem kétséges, hogy a gazdasági együttműködés fontosabb minden más tényezőnél, a nyugati kutatók az utóbbi években a hangsúlyt mégis a kulturális, lélektani és politikai közeledésre teszik. Márpedig új gazdasági rend nélkül minden más integráció homokra épül, különösen, ha figyelembe vesszük az országok közötti kiáltó gazdasági különbségeket. Szegény és gazdag országok aligha képesek együttműködni, viszont az emberiség megszabadítása a nyomortól nagyban előmozdítaná az egységesebb, megértőbb világ kialakulását. Ebben a vonatkozásban a legtöbben a fejlett és a fejlődő országok közötti megfelelő együttműködési viszony kialakítását tartják a legfontosabbnak. Ismeretes, hogy az egyéni átlagjövedelmek közötti eltérések az utóbbi évek során nem csökkentek, hanem növekedtek. A politikusok, diplomaták, közgazdászok számtalan tervet dolgoztak ki, amelyek alkalmazása, úgy vélik, létrehozhatja a kívánt, valamennyi fél számára előnyös egyensúlyt. G. Clark és L. B. Sohn olyan nemzetközi beruházási és műszaki segélyalap létesítését javasolja, amely előmozdíthatja a fejletlen országok irányváltását. Szerintük évi 25 milliárd dollár biztosíthatná a kitűzött cél elérését.

Mások úgy vélik, hogy a szegény országoknak például Japán színvonalára való emelésére körülbelül 500 milliárd dollárra lenne szükség ötven éven át. Ebből az Egyesült Államok mintegy négymilliárdot fizetne, ami kevesebb a ma külsegélyekre fordított, de elsősorban katonai célokat szolgáló összegeknél. Az ismert angol író és társadalomtudós, C. P. Show kimutatja, hogy a fejletlen országoknak mintegy 20 000 mérnök teljes munkájára van szükségük.

A világ ma átlagbevételének 8—10 százalékát fegyverkezésre költi. A fejlett országokban ennél nagyobb összeget fordítanak fényűzésre. Az így adódó két összeg önmagában elegendő lenne az elmaradt és fejlődő országok segélyezésére. A szegény országok felemelkedése nélkül új gazdasági rend, egyenlőség és együttműködés az államok között el sem képzelhető. Egy nagyszabású, politikai hátsó gondolatok nélkül kidolgozott terv ma elengedhetetlen követelménnyé vált. Mégis a legtöbb nyugati terv be nem vallotta azt a célt követi, hogy a gazdag országok befolyását, vezető szerepét és rendszerét biztosítsa, és megakadályozza az elkerülhetetlen társadalmi átalakulásokat. „Eszméinknek teljes megvalósulása — írja a svéd Gunnar Myrdal —, nem kétséges, olyan világot teremtené, amelyben nem lennének határok, nem lenne nemzeti megkülönböztetés, olyan világot, amelyben minden ember szabadon, kívánsága szerint járhatna, és egyforma feltételek mellett keresné boldogulását. Politikailag a következmény világállam lenne, amelyet minden nép akaratának megfelelően demokratikusan kormányoznának. Valahol lelkünk titkos zugában mindannyian melengetjük a világ tökéletes integrációja, az *Urbs Dei* vagy *Civitas Mundi* vízióját.“ Myrdal szép szavai azonban utópisztikusan, a valóságtól elszakadtként hangzanak, mint Platón eszményi állama. A realisabb talajon járó társadalomtudósok és írók már eleve iszonyodnak egy ilyen „világ-commonwealth“-től, és úgy vélik, hogy a nemzeti államok megmaradása elengedhetetlen; a lényeges az együttműködés megteremtése, „a részek összhangja“, és távolról sem az egyetlen egységbe forrasztott új *politeia*. Még az amerikai Hocking is azt tartja, hogy az új világnak organizmusnak kell lennie, de nem homogénnek, mert „minden kornak van ún. nemzeti személyisége, következőképpen nemzeti hivatása, és ezek a nemzeti kísérletek a kultúra szent nemzései“. Jaspers sem tud elképzelni egy olyan világközpontú tekintélyt, amely kezében tartaná a fegyveres erők ellenőrzését, és ellent tudna állani annak a kísértésnek, hogy előbb-utóbb ne vezessen be valamilyen rémséges diktatúrát.

A különböző elméletek felmerülése és vitatása önmagában bizonyítja, hogy a régi rend többé nem tartható fenn: „az ember belépett a világtörténelem korába [...], minden alapvető probléma, világprobléma lett.“ Az új világrend gazdasági és kulturális vonatkozásban csak független, egyenlő jogú államok és népek együttműködésével, valamennyi értékének, munkájának elismerésével, mindenféle faji, nemzeti, gazdasági vagy történelmi alapon kialakult előjog vagy korlát ledöntésével valósítható meg.

KELEMEN LAJOS ÖNÉLETRAJZI FELJEGYZÉSEI

I. rész

Kelemen Lajos halálának negyedszázados évfordulóján a Keresztény Magvető a nagy történettudós életére vonatkozó ritka értékű dokumentumot tesz közzé: önéletrajzi feljegyzéseit. Szabó T. Attila, a hűséges tanítvány, munkatárs, hivatali utód nem egyszer idézte fel a „Mester“-hez fűződő emlékeit, egy alkalommal épp a Keresztény Magvetőben is (1977. 182—194. és ua. a *Tallózás a múltban* című kötetében 480—498.), leg-részletesebben pedig a *Nyelv és múlt* című kötetében (1972), valamint a *Művészettörténeti tanulmányok* című Kelemen Lajos-kötet (1977) bevezetőjében. Ez utóbbi helyen megállapítja: „A családi házról, amelyben Kelemen Lajos született, és az őt közvetlenül körülvevő kisvárosi világról, amelyben középiskolai tanulmányai befejeztéig élete folydogált, sőt szüleinek a nevelésben játszott szerepéről, testvéreihez való viszonyáról is nagyon kevesen tudunk. A férfikorban a múlt életének megelevenítésében oly pazarul beszédes történésznek a maga gyermek- és ifjúkoráról, családjá akkori életéről, csak nagy néha elejtett néhány megjegyzése és egyetlen ránk maradt szókszávu önéletrajzi vázlata tájékoztat“. Vagyis Szabó T. Attila sem tudott róla, hogy Kelemen Lajos papírra vetette gyermekkori emlékeit, vagy ha tudott is betegágyán készített jegyzeteiről, nem tudhatta, azok hol lappangnak.

Szerencsére egy másik hűséges tanítvány, a szintén marosvásárhelyi születésű Debreczeni László művészettörténész és grafikus vette magához e többnyire a Maros-parti városhoz fűződő feljegyzéseket, s még Kelemen Lajos életében le is másolta őket. Úgy tűnik, sajtó alá rendezésükre készült, mert interjúszerűen is kérdezgette a történészt olyan emlékeiről, családtörténeti összefüggésekről, amelyek a visszaemlékezésekből nem körvonalazódnak elég tisztán. Anyakönyvekből, iskolai értesítőkből jegyzetelt, illetve ellenőrizte az adatokat. Mindezek pár dosz-sziéba gyűjtve Debreczeni 1986 szeptemberében bekövetkezett halála után hagyatéka részeként kerültek.

Mint a feljegyzések előszavából kiderül, 1961 januárjának elején feküdt Kelemen Lajos kórházba, 1963 február 18-ig kezelték ott, majd Csomoss János unokaöccse családjához került, az Andrei Mureșanu utca 16. számú házba, ahol július 29-én bekövetkezett haláláig ápolták. Kórházba jutását ő maga másképp írja le az alábbiakban, mint Szabó T. Attila az előbb idézett helyen: „Úgy érte utol 83. évében az utcán a halál felé ragadó, alattomos betegség, amint egy Szilveszter-estén éppen a

levéltárból, az ő Levéltárából hazafelé igyekezett. Az örökké, még a roskadozás éveiben is gyalog járó Kelemen Lajos a metsző fájdalomtól gyötörtén többé egy lépést sem tehetett; egyik — véletlenül arra vetődő — levéltári kutató gépkocsin vitte haza. Néhány nap múlva a kolozsvári ortopéd-kórházban biztosítottak a nagybeteg számára emberhez méltó környezetet és gondos ápolást“.

A kórházi ágyon fog hozzá Kelemen Lajos önéletrajzi emlékei papírra vetéséhez. Főleg azon családi élményeit akarja megörökíteni, amelyek legközelebbi rokonait érdekelhetnék, tehát éppen azokat, amelyekről még legközelebbi tanítványainak sem beszélt. Most olvasva őket, kiderül, hogy miért. Nem jutott neki szép gyermekkor, még a kései emlékezet sem tudja azt aranyködbe bújtatni.

A kórházi körülmények egyáltalán nem kedveztek az emlékirásnak: fél és negyed ívekre, néha még kisebb cetlikre ceruzával kuszán írogatott. A kész szöveget stilizálta, áthúzott, fölé írt, úgyhogy gyakran alig lehet tájékozódni az elmosódott jegyzetek közt. Ha Debreczeni László 1962 novemberében le nem másolja őket, ma a lehetetlenséggel határos volna eligazodni bennük. Úgy tűnik, a feljegyzésekből néhány lap elveszett, mert hiányzik a folytatás. Vannak történetek, melyek félbemaradtak. Ugyanaz az emlék két-három változatban is papírra került. Néhol a mondatok is a sok javítgatás után hiányosak. Ebben a többé-kevésbé kronológiai sorrendbe szedett feljegyzés-halomban mi Debreczeni 163 lapot kitevő másolatait használtuk kiindulási szöveggént, s csak szükség esetén fordultunk az eredeti szöveghez egy-egy mondat értelmezésekor. Sajnos, maga Debreczeni is üresen hagyott gyakran szóhelyeket, jelezve a kiolvashatatlanságot, de az is előfordul, hogy egy-egy szót kifelejtett a másolásakor. Úgyhogy kötetben való megjelentetése esetén a Debreczeni-szöveget össze kellene vetni a Kelemen Lajos kéziratával. Az utolsó dossziében van 13 lap másolat nélküli szöveg is.

Mi a feljegyzéseket nyersanyagként kezeltük egy összefüggő szöveg kialakításához. Ha több variánsban volt meg a történet, igyekeztünk a változatokat összeötvözni, minél teljesebbé tenni az eseménysort. Ehhez még Kelemen Lajos mondatainak összekombinálásától sem idegenkedtünk. Nem egyszer a mondatokon belül a szavakat egyeztetnünk kellett, vagy éppen kihagyással, zárójelbe illesztett betoldással tettük értelmessé a szöveget.

Arra azonban nem vállalkozhattunk, hogy az önéletrajzi feljegyzéseket tartalmi szempontból ellenőrizzük, évszámaikat kikeressük történelmi- és évkönyvekben, kronológiákban. Pedig a gyengülő emlékezetű történettudós már bizonytalan az évszámok, sőt a nevek említésekor, van úgy, hogy két variánsban ugyanazt az eseményt más-más évhez köti. Itt-ott a Debreczeni László kijegyezte vagy könnyen ellenőrizhető adatokat mégis lapalji jegyzetben közöljük a jobb tájékozódást elősegítendő.

(G. Gy.)

Életem legvégén imbolyogva és dőcögve, a kolozsvári Ortopéd Kórház emeletének egyik ágyán már közel félév óta feküdve, jutott eszembe, hogy bár időtöltésből írjak meg valamennyit gyermekkorom emlékeiből.

Nekem úgy rémlik, hogy egyszer már meg is írtam gyermekkoromat, de megromlott, elsorvadt egykor kitűnő emlékezőtehetségem mellett nincs reményem, hogy azt megtaláljam. Arra szántam el tehát magamat, hogy gyermekéveimet megkísérlem újra megírni.

A munkának neki is kezdtem, de sajnos, nagyon lassan dőcögtem vele. Negyedévnyi időnkénti próbálkozásom után is még csak gimnazista korom feléig érkeztem. A nyugodt, gondolkozó munkára csendhez szoktam. Ezért legtöbb munkámat éjjel 10—2-ig írtam, mikor kevesebbet zavarhattak. Most a kórházi ágyon munkámat hetekig gyakran gátolta és hátráltatta egyik betegtársunk rádiójának örökös papagáj-fecsegése és lármája.

Már a teljes lemondásról gondolkoztam, midőn rádió-imádó betegtársam annyira megjavultnak érezte magát, hogy önző öröömre búcsút mondott a kórháznak, s én erre kevés gondolkozás, tétovázás után a munka folytatásához láttam. Úgy tapasztalom, hogy lassan és dőcögve megy, s azért lemondtam arról az egy ideig kedvenc elgondolásomról, hogy ezeket az emlékezéseket a marosvásárhelyi Református Kollégium elvégzéséig, illetve egyetemre jöttömig folytatom. Egyetemi éveimtől kezdve 60 évig hol részletezőbb, hol csak vázlatos naplót vezettem, aszerint, ahogy időm és részben a tárgy vagy hangulatom engedte. Ezeket valamelyik magyar közgviíteménynek, elsősorban az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratárának akartam hagyni, de attól elriasztott a mindent elnyelni kívánó [...] centralizáció látása.

De fájdalommal kellett tapasztalnom azt is, hogy kivált az utolsó éveim emlékképei szintén meggyengültek, sőt elhomályosultak. Mindezekkel számolva célkitűzéseimet oda egyszerűsítettem le, hogy csak gyermekkorom emlékeinek azt a részét igyekszem írásba foglalni, melyek világosabban maradtak meg, s azokból is leginkább azokat, melyek testvéreimmel is valami vonatkozásban állanak.

Mivel pedig korom és hanyatlásom és halálom közelsége folyton csak nő, arra igyekszem, hogy elsősorban azokat rögzítsem életem legkorábbi részéből, melyeknek már — sajnos — más élő tanúja Róza testvéremem kívül nincsen.

Külön kiemelem azt, hogy szülővárosom néhány intézményéről és emlékééről tudatosan, azzal az elgondolással írtam részletesebben, hogy ők már mint fiatalabbak az átalakulások más időpontjait és munkáját érték meg. Egyes helyeken ezért és ehhez mértem a szövegemet. Ha tehát valahol eltérést tapasztalnak a között, ami a leírásokban az én szövegem [s] az ők tudása és emlékezése között van, ezt főleg ennek, s ne az én emlékezésem hibájának, tévedésének tulajdonítsák, bár lehet hibája az emlékezésemnek is.

Mint minden emberi, úgy az emlékezés is véges, s hosszú évtizedek dolgairól és eseményeiről írva apró tévedéseim lehetnek, bármennyire is

igyekeztem ezeket kerülni. A felől azonban lelkiismeretem egészen tiszta, hogy tudva valótlanul nem írtam.

Magas korom — 84 év — mellett is reménykedem, hogy talán kitűzött késői célomat legalább részben elérhetem.

E hosszú élet legnagyobb részét egészségben töltöttem el.

Annál szokatlanabbul és zavaróbban hatott reám az 1960-as év legutolsó része. Érzésem szerint karácsonyt még jó egészségben értem meg, s az óesztendő utolsó napját is jóformán reggeltől estig dolgaim igazításában, ügyszólva szakadatlan járkálásban töltöttem el. Annál különösebb érzés zavart meg az újév kora délelőttjén.

Egyszerre csak úgy éreztem, mintha az agyam nem volna ott a koponyámban. Semmi fájdalom nem bántott, csak valami kellemetlen hiányérzés zavart. Éreztem, hogy valami olyannak kellett történni velem, melynek nem vagyok ura, s amelyről beszámolni nem tudok. Gyorsan felöltöztem, s a Zápolya utcai Ortopéd Kórházba siettem, hol dr. Fazakas¹ igazgató professzor a legnagyobb szívességgel fogadott, s rögtön föl is vett a betegek sorába. Azóta itt vagyok. Ma sem tudom, hogy szerveztemnek a magas korommal járó elgyengülésén kívül mi lehet a bajom. Azonban ez már magában elég súlyos baj. Lényeges és súlyos változást, nagyobb fájdalmat nem érzek², azonban ahhoz elmém egyelőre elég épen maradt, hogy megcsökkent teljesítőképességét megállapítsam.

Visszaemlékezéseimet legelső sorban testvéreim, s azok utódai számára szántam. Akiket közülök érdekel, az másolja le magának vagy esetleg utódainak. A legegyszerűbb életnek is van használható tanulsága, főleg abban az irányban, hogy mit s mire cselekedjünk.

Kívánom, hogy kedves testvéreim s ezek utódai haszonnal olvassák ezt a valószínűleg legutolsó munkámat.

Kelemen Lajos

SZÜLETÉS, SZANTÓ UTCAI GYERMEKKOR

En, Kelemen Lajos, nyugalmazott múzeumi és levéltári főigazgató, az M. Tud. Akadémia tagja, a romániai magyar unitárius egyház főgondnoka, születtem Marosvásárhelyt, 1877 szeptember 29-én reggel öt óra tájban. Edesapám Nagyernyei Kelemen Miklós, akkor királyi ítélőtáblai napidíjas, édesanyám Albisi Csomoss Janka volt. Szülőim második gyermeke voltam.³ Vézna sovány gyermekként jöttem a világra. Szülőim első

¹ Fazakas János (1910—1979) ortopéd orvos, egyetemi tanár. Az ő jóindulatának köszönhetően tartották a máskülönbén magányosan élő Kelemen Lajost több mint két évig a kórházban.

² Csontritkulás-diagnózissal utalták kórházba, a kortársak visszaemlékezése szerint a járás okozott fájdalmat neki. Rendre térdei megmerevedtek, s nem is tudott járni.

³ Kelemen Lajos szülei: Kelemen Miklós szül. 1853. jún. 21-én Nyárádszentlászlón; Csomoss Johanna szül. 1856. aug. 30-án Ádámoson, házasságot kötöttek

gyermek, Miklós, közel egyéves korában annak az áldozata lett, hogy az akkor még gyógyítani nem tudott difteritisz toroköblítő orvosságát nem tudta kiköpní, s a lenyelt erős szer halálosan összeégette és roncsolta a torkát, gyomrát és belső részeit, s a szegény gyermek nagy kínok között halt meg. A szerencsétlenség a szülők kezei között történt, s mély és súlyos benyomását jelenlétemben holtukig sokszor emlegették.

Édesapám születésemkor látva gyengeségemet, aggodalmasan kérdezte Vadasdy Amália édesanyjától, hogy vajon megélek-e. Nagyanyám avval bízta, hogy az ilyen véznán indult gyermekekből lesznek idővel a legéletrevalóbb és sokszor hosszúéletű emberek. A biztató jóslat komorra nézve rajtam beteljesült.

Legnagyobb leánytestvérem — Róza — utánam több mint két év múlva született. Édesanyám, s utána kisebb leánytestvéreim is sokszor mondták, hogy élénk, fürge, játékos gyermek voltam. Leánytestvéreim után — kik édesanyámtól hallották — tudom azt is, hogy nyolchónapos koromban már egészen jól és gyorsan tudtam járni. Tehát elég rendszeren fejlődtem.

Utánam következő testvérem, Rozál születésére akkori kis korom miatt nem emlékezhetem, de már Jenő öcsémre, aki 1883-ban született, igen. Akkor már a Kis, utóbbi nevén a Szántó utcában laktunk. Mikor a nagy esemény előjeleivel hamar tisztába jöttek, édesapánk minket, a két nagyobb gyermeket felöltöztetett és átvitt a házunkkal majdnem átellenben egy kis süllyedt házba, Pipásné nevű szomszédasszonyhoz, ki édesanyánknak is állandó, fizetett alkalmi bejáró segítsége volt. Ott aludtuk át az éjszakát, s mikor reggel hazakerültünk, ott találtuk a síránkozó kis új testvérkét, Jenő öcsénket.

Az esemény februáriusban, Balázs napján virradólag történt, s az újszülött fiút eleinte annyira Balásznak nevezte mindenki, hogy hónapok teltek el, míg végül is egyházi keresztségben nyert neve a használatban felül került, s lassankint az érvényesült. Édesanyánk testvéröccse, Csomoss Jenő emlékére nyerte törvényes keresztnévül a Jenőt.

A Balázs név tartós életéhez hozzájárult aztán az a körülmény is, hogy édesapám egy alkalommal kimaradva együtt vacsorált egyik vendéglőben az akkor a Székelykeresztúron lakott egyik Gyárfásnak Balázs keresztnévű gazdatisztjével. Zárórakor édesapám meghívta hozzánk éjjelre hálni az új barátot, hogy a késő éjszakában nehogy szállás nélkül maradjon. A jómodorú kedves embert mindnyájan megszerettük, s ezért merült fel az a gondolat, hogy az új kis testvért az ő nevére kereszteljük.

•

Legrégibb emlékeim között — sajnos — egy sincsen, amely megelőzné a mai marosvásárhelyi rozoga öreg Szántó utcai házunkban lakásunk idejét.

1875. május 6-án Csejdtótfalván. Hét gyermekük: Miklós (1876. május 6. 1877. május), Lajos (1877. szept. 29), Róza (1879. május 9.), Jenő (1883. febr.), Piroška (1886. jan.), Miklós (1888), Klára (1895. aug. 3.).

Ezt a házat és telket pedig édesapám, néhai Nagyernyei Kelemen Miklós marosvásárhelyi királyi törvényszéki irodatiszt — a házvásár idején még csak kir. táblai napidíjas — a nagyapánktól, Kelemen Lajostól örökölt nyárádszentlászlói ősi családi házastelke árából — [melyet] 1881-ben eladott — szerezte 400 forintot. A vételárban benne volt édesanyám Albisi Csomoss Janka száz forintja is, melyet Csomoss Miklós nagyapámtól a háztartás segítésére kapott.⁴

A nyárádszentlászlói ősi telkünket pedig, a családunk 1753-ban a marosvásárhelyi Királyi Táblán eredményesen végződött nemesség-igazolozó perének adatai szerint, az 1672 októberében Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől címeres nemességet nyert Kelemen Miklós ősapánk a falu közföldjéből foglalta magának, a falunak bíró korában éveken át végzett, de semmivel sem fizetett szolgálatai megtérítéséül.

Ennek a belsőségnak és kevés külső tartozékának aztán I. Kelemen Miklós utódai a községgel folytatott per nyertes bevégezte után birtokában maradtak, s azokat édesapánk 1881-ben csak szükségből adta el, hogy Marosvásárhelyen családjának házas telket szerezhessen.

Annak is elmúlt már több mint száz éve, hogy néhai Kelemen Lajos⁵ nagyapánk a két fiú testvéröccsével ezen az ősi belsőségen megosztott. Akkor lett abból három külön telek. Ebből a Nyárad folyó és völgye felé eső harmadrész jutott nagyapánknak. A középső harmadrész nagyapánk idősebbik öccsének, Kelemen Józsefnek jutott. A harmadik telekrész, mely nyugatra, a Nyomátra vezető községi út és az ebből a Nyomát patakra lejtő ösvény és a nyárádszentlászlói öreg unitárius templom között fekszik — Nyomát irányában a kerítést csak szélesre terpeszkedett és egymásba fonódott lícium bokrok képezték — jutott nagyapám kisebbik öccsének, Kelemen Sándornak. Ez, mint édesanyja helytelenül elkényesztetett gyermeke, korán elhalt. Édesapja férfiúi irányítása nélkül, édesanyja túlságos elnézése s a szükséges fegyelem híján nőtt serdülő ifjúvá, s valószínűleg örökölt alkoholiista hajlamát a nevelés nem fékezve az ilyen esetben úgyszólván egvedülő segítő eszköz, a felvilágosítás mellett a kemény fegyelem hiányozván, az anjai majomszeretet áldozatául fiatalon meghalt. Utóbb aztán Sándortól József szerezte meg ezt a részt, s az ő utódai kezén is maradt.

Ez a háromfelé osztott ősi telek pedig ott fekszik a Nyárad völgyéből Nyomáton át a marosvásárhely-nyárádszeredai országúthoz vezető községi út mellett, szemben a csak a XX. század legelején épült, a mai nyárádszentlászlói református templommal. Itt említem meg, hogy ez a háromba osztott telek — mint kevés családi iratainkból megállapítható — az I. Kelemen Miklós odatelepülése idején még a falu vége volt, melyre Kelemen Miklós épített legelőbb házat. Ma már a szépfekvésű falunak majdnem a közepére esik.

[A már megosztott] belsőségre legelőbb az ügyvéd Kelemen József épített közvetlenül a házassága előtt új lakóházat. Ez a ház nem az utcai

⁴ A házvásárlás pontos időpontja 1879. február 15.

⁵ Kelemen József (megh. 1811. okt. 28-án) és Nagy Sára gyermekei: Sándor (1791. febr. 24.), Klára (1793. jún. 13.), Károly (1795. máj. 25.), Lajos (1801. máj. 22.), József (1802. aug. 16.). A nyárádszentlászlói unitárius egyházközség adatai.

homlokzatra, hanem a teleknek azzal párhuzamos belső részére épült fel, úgy, hogy egy tágas, a ház homlokzata és az utca között kialakult udvarra nézett, az utcával párhuzamosan állott, de jó messzire benn. Mikor aztán Kelemen József még jó férfi korában meghalt, fiai a telken megosztottak, a telket három egyenlő részre osztva.

Midőn édesapánk eladta a nyáradszentlászlói ősi belsőséget, s Marosvásárhelyt az akkori Kis (a későbbi Szántó) utcában házat vásárolt helyette, a család rövidesen beköltözött a két szoba s konyhás, pincés és kertes új lakásba. Én a költözésre nem emlékszem, de a házhoz és telekhez fűződő emlékeim az odaköltözés után nagyon koránról már maradtak.

A Kis utca, melybe költöztünk, akkor a város egyik szélső utcája volt, s része a marosvásárhely-segesvári országútnak, fő vonala a Nyárad, különösen közép mellékéről a marosvásárhelyi piacra s állatvásárookra irányuló forgalomnak. A vasúti állomás felé vezető rövidebb külső útvonalon akkor még csak a cigánytelep felől volt beépítve néhány (4—5) házastelek. Alább a vasút városvégi rövid útja csak jóval később, és rendre épült be házastelkekkel és alakult ki a vasúti állomás forgalmi főútvonalává. Ennek a változásnak pedig senki se örült jobban a Szántó utca lakóinál, mert az állomás felé igyekvő szekerek többségének alkalmatlan zajától és porától mentesült, ha nem is szabadult meg teljesen.

Igazi városszéli utca volt 80—85%-ban földműves lakókkal, s legalább harmadában szalmafedeles házakkal. A mi házunk majdnem az északi sor közepére esett. Ahogy kitekintettünk a kerítés vagy a kapu nyílásain, a mi sorunkon felülről lefelé a Reich Károly-féle szatócsholtoska volt három vagy négy lépcsőjével a legfőbb kiindulási pont. Ennek keleti szomszédja volt [egy] Szedlicska Vencel nevű, eredetére valószínűleg cseh szabó a feleségével és 20 év körülinek ítéltető felnőtt fiával. [A] Reich-féle bolton alól, felénk egy nagy telek állott több külön épített apró házzal, melyek egy részének a felettünk húzódó Alsó utca-ra is volt egy közös kijárata. Ennek a teleknek közös kútja az utcai kerítés vonalába esett, s néhány közeli szomszéd háztartás is innen látta el magát vízzel. Ugyanazon az oldalon a lefelé következő szélesebb telek utcai nagyobb részét egy emeletesnek látszó, rakófából épített csinosabb ház töltötte ki. Utánuk újra egy deszkakorlátos nagyobb faépület jött utcai homlokzattal. Ezek már iparosok épületei voltak. Ezen alól újra egy kétablakos nagyobb földszintes házas telek foglalt helyet. Alsó szomszédjára nem emlékszem, de mivel közvetlenül ezen alól nemsokára kisebb átjáró utcát nyitottak, azt az épületet is bizonyára akkor bontották szét. Közvetlenül mellettünk a jó karban levő csinos belső telket és házat [egy] Gyéresi nevű nemrég a városba költözött, talán [hagyományos] bodoni falusi ember vásárolta meg. Az utóbbi telkek már mind a hátunk megett északra kiépült belsőségekkel az Alsó utca házas telkeivel voltak szomszédosak.

A Gyéresi-féle belsőség háza, mint az eddig felsoroltak majdnem mind, két szoba-konyhás, s köztük némelyik istálló és csűrös épület volt.

Gyéresiék után a mi házunk és telkünk, utána a Köznek nevezett sikátor, a későbbi Kis utca következett. A Köz a mi odaköltözésünk idején még csak rendezetlen lejtős sikátor volt, melyet a magasabb fekvésű Alsó utcából minden záporosó telehordott kövekkel, melyek részben eltorlaszolták a Kis utcát is.

A szemben levő déli soron az utca közepe táján [a környék] Varga nevű leggazdagabb földművesének, s alább a lányának, Nagy Károly volt rendőralkapitány özvegyének volt csinos, újabb, modern küsejű háza. A déli házsor kertjei hosszan lenyúltak a Poklos patak felé, melynek jobb partján, egy fölfelé keskenyedő hosszúkás tér maradt. Ezt nagyobb záporok vagy koronként felhőszakadások idején elöntötte a rakoncátlan patak. Ezért eleinte, a mi odaköltözésünk első éveiben ez a térség még csak afféle senki földje volt. Mintegy jó évtized múlva azonban a patak partjait a kertek végéig feltöltötték, s az így alakult teret pár évig csütörtökön és országos vásárok idején állatvásár-térnek használták föl.

A patak medrén túl, a közelében nem voltak csak szántóföldek, egészen a patakon túl látszó épületek közül a legkiemelkedőbb ú[gy]-n[evezett] Haynal-majorig. A patak itt egészen az azt balról kísérő dombor aljába kanyarodott, csak keskeny útnak maradt helye ott. Ezen felül már az egyik nagy összevisszaságban épült marosvásárhelyi cigánytelep kunyhói látszottak.

De a nap nagy részében nemcsak látszottak, hanem hallatszottak is. A minden rendű és rangú cigánynék, gyermekleánykáktól vénasszonyokig itt folytattak elég ritkán békés, de mindig hangos eszmecserét, de még gyakrabban zajos verekedéseket. Ez aztán néha odáig erősödött és oly mélyre süllyedt, hogy édesanyánk kénytelen volt minket ez „eszmecserék“ hatásának túl népies színvonala elől a szobába parancsolni. Ott kellett megvárni a cigányvihar csitulását.

Ha próbálók visszaidézni valamit Szántó utcai öreg telkünkéről abból az időből, midőn az szülőink tulajdonába került, legelőbb is azt kell megállapítanom, hogy a telek akkor hosszabb, de szélesebb is volt. A kertünk végénél a telektől északra álló, a Kis utca felé néző két ablakos, két szoba és konyhás ház egész területét a Szócs Ferenc nevű ácsmester családja a mi telkünkéből, édesapáméktól vásárolta meg. Mikor ez az új ház épült, akkortájt szabályozták az addig csak Köz néven ismert névtelen sikátort is, mely ekkor kapta hivatalosan a Kis utca nevet. A régi Kis utcát pedig ugyanekkor nevezték el a lakói foglalkozásáról Szántó utcának.

Az utcácska szabályozásakor a fölmenőleg baloldaltól, a Barabás György-féle telekből sajátították ki a szükséges nagyobb darabot, s a mi telkünk az utca felől egyelőre csonkítatlanul maradt. Ennek oka pedig az lehetett, hogy az utca közepén levezető vízárok a kisajátítás keresztülvitele esetén igen közel, tán csak mintegy méterre került volna a házhoz, s a nagyobb záporok idején összegyűlt víztömeg rendre veszélyeztette volna a ház alapját.

A mi házunknak k[örülb]el[ül] negyedszázados zsindefedele volt. Maga a ház sokkal régebb volt, s akkor már az utca legöregebb épülete lehetett. Három lakrészből állott. Az utcára nézőleg két vörösre fes-

tett vastagabb deszka ablaktáblája volt felső részükön féltényérnyinél kisebb félhold alakú világítórés kivágással. Ezeken kívül, oldalt az udvar felől egy jóval kisebb kétarasznyí magasságú egyszerű parasztablak is segített világosabbá tenni a szobát, melynek gyalult fenyőfa padlója volt. Kemencéje az északnyugati sarokban állott, de ezt édesapámék korán vasfűtővel cserélték ki, s a régiek alakja kiveszett az emlékezetemből.

Rendkívül érdekes volt a középső rész, a konyha. Bejárata az udvar felől, az egész épület egyetlen külső ajtaján volt. Ennek több mint felét-kétharmadát a terjedelmes kenyérsütő kemence foglalta el, melynek a hátára kis Windofen épült, a mai gyorsfőzők kezdetleges őse. A sütőkemencének, a konyha legnagyobb ingatlanbútorának használatára idején a kiomló füst egyenesen a szája előtt álló fonott és vályogolt cserénybe-kéménybe, s onnan tovább ki a levegőbe szállott és oszlott el.

A telken, mikor mi oda költöztünk romlott állapotban megvolt még az istálló és a csűr is, s ezek háta mögött pedig kisebb kert állott, melynek felső felét néhány év múlva szülőink eladták. A marosvásárhelyi ház megvásárlásakor ásatott ki és szekéren behozatott édesapánk egy cukorédes, rendkívül jó, bőtermésű aratási körtefát is. Ennek termését éveken át élveztük. A fa nem volt nagy, de minden évben csodálatos bő és jóízű termést adott. Ma is könnyű gyűl a szemembe, mikor az utolsó gazdag termés után az öreg fa levelei gyorsan száradni és hullani kezdtek. Édesapám rögtön fölismerte halála előjelét. Megmondta, hogy vége van az életének és jó termésajándékainak, s mi keservesen megsirattuk, midőn pár hét múlva kivágták, s maradványait a rendes felvágott tűzifa csomóba rakták. Nekünk gyermekeknek nem volt szabad a fát megrázni, vagy anélkül is hullott gyümölcséből felszedni. A lehullott darabokat mindig édesapánk szedte föl és osztotta ki egyenlően közöttünk. Ugyanúgy került kiosztásra egy jószívű öreg puha-gyümölcsű piros héjú nyári almafa termése is.

Mi, gyermekek szigorúan el voltunk tiltva a Kis utcabeli földműves gyermekekkel való barátkozástól. Ennek oka nyilván nem valami osztálygög, hanem azoknak a nevetlensége és durvasága volt. A Kis utcabeli megjelölés nyerseséget, durvaságot és általában nevetlenséget jelzett. Egészen jól megérthető, ha minket szülőink eltiltottak a velük való barátkozástól. Egyedül Keresztesi nevű velünk szemben lakó szomszédunk gyermekei képeztek ez alól mérsékelt kivételt.

Mi azonban, mélyebben nem értve szülőink gondolkozását és tilalmát, szívesen megpróbáltuk legalább részben átlépni az érintkezés tilalmát, s ha már közéjük büntetéstől tartva nem próbáltunk meg ki- vagy bejutni, legalább az utcai kerítés nyílásain át igyekeztünk őket figyelni. Emlékszem egy kemény karácsonyi ünnepnapra, mikor mi, Róza testvéremmel belől, az utcai [kerítés] mellől, nyílásokon hallgattuk a 10—12 összesereglett Kis utcai kamaszfiú beszélgetését, s a hidegtől megkékülten sétáltunk — a beparancsolás után — a szobába.

Maga, ez a vázlatos leírás is eléggé mutatja, hogy a mi házunk egyike volt a már akkor nagyon megritkult régi típusú városi földműves háznak. Édesapám Mezőbándi Kováts Zsigmond bírósági végre-

hajtótól vásárolta, akivel valami régi, távoli rokonságban voltunk. (Neki több háza is volt.) Vadasdy Amália nagyanyám jól tudta ezt a rokonságot is, és az többször beszéd tárgya volt, de mi gyermekek, ha meg is jegyeztünk valamit belőle, idővel elfelejtettük. Kováts Zsigmondnak elődei között a XVII. sz[ázad]ban városbírák is voltak, s egyikük a XVII. sz[ázad] húszas és harmincas éveiben mint a török császárhoz küldött követek egyik lovas kísérője a családi hagyomány szerint hétszer járta meg lóháton Konstantinápolyt. A XVII. sz[ázad]ban még jelentékeny szerepük volt M[aros]v[ásár]hely életében, de már a következő száz évben és utóbb lecsúsztak a vezetőbb helyekről, s csak Mezőbándon és a Kis-Küküllő megyei Sövényfalván mint kisebb nemesek, középbirtokosok szerepeltek. Nemességük és birtokos voltuk igazoló adatai Szász Ferenc egykori osztálytársam és jóbarátom adományából az Erd[élyi] Múz[eum] kisebb családi levéltárai közé kerültek.

A SZÜLŐK MAROSVÁSÁRHELYI LAKÁSAI, AZ 1876-OS TŰZVÉSZ

Szülöim legelső marosvásárhelyi lakását én — sajnos — nem tudom pontosan, hogy hol s melyik volt. Az otthon a régi időkről elég sokszor folytatott beszélgetésekből úgy emlékszem, hogy egyik első lakásuk a vargák bástyája felől a vártól a Borsos Tamás utca felé vezető Fürdő utcában volt. Ebben az utcában állott a tulajdonosáról nevezett Lénárt-furdó, vagy ahogy M[aros]v[ásár]helyen gyermekkoromban mindenki nevezte: a *Lénárt-feredő*. Ez akkor M[aros]v[ásár]helynek még egyik nevezetessége volt, mert a város körül jó 30 km távolságig társ, és annál inkább versenytárs nélkül állott. A Maros és a Nyárad mellett és a Kis-Küküllő mellett még sokkal messzibbre a nyilvános közfürdők ismeretlen fogalom voltak. Ez alól kivételt csak a nagyobb birtokosok udvarházai képeztek, hol csaknem mindeniknél volt már fürdőszoba. Marosvásárhelyen is akkor — tudtommal — még csak az Elba szigetén volt egy, a város tulajdonában állott, télen is használható másik nyilvános városi közfürdő. Édesapámék is — az akkori szokás szerint elég ritkán — télen ezt az utóbbit használták. A Lénárt-fürdő előnye volt a közelsége, az akkori kis beépített területű városban eléggé központi fekvése, s [így] a télen is fürdő aránylag kisszámú közönség igényeit akkor teljesen kielégítette.

Édesapámék Fürdő utrai lakása odaköltözésük előtt egy tragikus esetből kifolyólag félévig üresen állott. Azelőtt egy fiatalabb polgári házaspár bérelte. Szegény, de jóra való emberpár volt. A szerencse nem kedvezett nekik. Teljesen tönkremenve, nagy nyomorba jutottak, s ez elől végül az öngyilkossággal menekültek. Magukra zárták a kaput és fölakasztották magukat. Visszavonult életük mellett és miatt a szomszédoknak nem tűnt fel a hiányuk, s csak jó egy hét múlva, az onnan kicsapó nehéz szagra fogtak gyanút és jelentették a hatóságnak. A lakást hivatalosan feltörve aztán meglátták és megértették a szomorú tragédiát.

A lakást ezután kitakarították, s kétszer is újra meszelték, de jó félévig senki sem vállalkozott lakójának. Édesapámék két okból vállal-

ták a bérletet. Egyik a leszállított bér olcsósága volt, a másik pedig az, hogy ez a ház félannyi távolságra se volt édesapám munkahelyétől, a Királyi Táblától, mint az addigi lakásunk.

Beköltöztek tehát a kibérelt olcsó lakásba, de mivel akkor a kis fizetés miatt takarékoságból még cselédet se tartottak, édesanyám a délelőtti kevés bevásárlást elvégezve, teljesen egyedül maradt a szomorú emlékű házban mind egész d[él]e[lőtt], mind az akkori szolgálati beosztás mellett d[él]u[tán] is tán három órától este hatig. Ezt nem tudta hosszú ideig viselni, s végre is az egész utcában *Nyüves csárda* cinikus gúnynéven ismert házból jó messzire elköltöztek.

Édesanyámtól tudom azt is, hogy laktak még ezenkívül a ref[ormátus] temető nagykapujával szemben a 4[-es] számú kis házban, melynek az utcára néző egyetlen ablakának alja csak három tenyérnyire volt a földtől.⁶ Ugyanezen háznak azonban az udvarra néző része magas földszint volt, alatta pincével, s barátságos kilátást nyújtott az alatta levő, vízmosással képződött kis völgyre.

A vízmosás a r[ómai] kat[olikus] temető mellett kezdődött, s az orgonakészítő házánál téglaburkolatú kb. 1 m átmérőjű hengeracsatornán vezetett át. Azután szabad árokban folytatódott. Fölvette a vár-csorgója kút vizét is, s a Vöröskereszttel átellenben épült törpe ház sor alatt csergedezett tovább.

Édesanyámtól beszélgetéseik közben hallottam, hogy házasságuk első éveiben egy ideig a román fatemplomok közelében laktak. Ekkor ismerkedett meg édesanyám Hosu g[ö]r[ög]kat[olikus] esperesnével, a későbbi Hosu püspök anyjával, akivel románul sokszor elbeszélgettek. Mikor pedig 1876-ban a marosvásárhelyi nagy tűzvész hatalmas és súlyos kártevésai bekövetkeztek, ennek az ismeretségnek részükre az az előnye származott, hogy midőn az őket is fenyegető tűz elől lakásukat — a nagy egés teljes megfékezéséig — hatósági intézkedésre ki kellett üresíteni, az esperesék engedélyével bútoraikat, ágy- és fehérneműiket a templom körül fekvő kis gör[ög] kat[olikus] temetőbe hordották be, s talán két v[agy] három éjjel, más ide menekültekkel együtt, ott, féltve vetkőzve, a sírok közé elhelyezett ágyakban is háltak.

Abban a végzetes évben (1876) Erdély két legnagyobb [...] városát kevés különbséggel, majdnem egyszerre sújtotta egy-egy súlyos tűzvész-csapás.⁷ Kolozsvárt a Belvárosnak a Belső-Magyar utcától a Szamos malomárkáig a Szappan utcai városnegyed nagyrészből apró földszintes polgárházai égtek le földig. Marosvásárhelyt a Szentgyörgy utca a Nagypiacról az egykori Rózsa utcáig terjedő északkeleti háziorának nagyrészből a református egyházközség tulajdonában volt házastelkei és papi házai égtek le. De a tüzet a szél átvitte a magasabban feküdt Kövecses utca északi részére, s a két kis román templom közelében csak a XVIII. század utolsó évtizedeiben alakult városrészre is. Mind-

⁶ Ebben a házban született Kelemen Lajos.

⁷ Marosvásárhelyt 1876. április 12—13-án pusztította a végzetes tűzvész, Kolozsvárt pedig 1876. április 22-én. Ez utóbbi 88 házat emésztett el és 156 családot tett hajléktalanná. Sok család ideiglenesen az unitárius templomban húzódott meg.

két városban hatalmas szél segítette és növelte a tűzveszély terjedését, melynek mindkét helyen egész és fél utcák polgárházai estek áldozatul.

A kolozsvári nagy égésnek az egyik akkori képeslapban, tán a Vársánnapi Ujságban rajza is maradt fenn, hol a Szappan utca lángtengeréből félelmesen magaslik ki az ablakokon füstöt és lángot okádva égő tűzoltó torony. A kolozsvári házaik nélkül maradt vagy veszélyeztetett lakók a hűvös időben a szabadban kényszerültek hálni, ami az izgalmak mellett nagyszámú hüléses megbetegedést is okozott.

A városi lakosságnak főként a tűz idején kemény próbára tett része s ezek utódai még félszázad múlva is borzalommal emlékezett meg a tűzvész rémségeiről és káraitól.

ELSŐ EMLÉKKÉPEK

Ami legrégebbi gyermekkori emlékezet-képeimet illeti, sajnálattal kell leírnom, hogy azokból sokat annyira elmosott az idő, hogy némelyiknek csak bizonytalan körvonalai maradtak itt-ott meg. Az ilyenek leírását így általában mellőzöm, s csak azokból próbálok lejegyezni, melyek élesen és tisztán megmaradtak.

Ezekből a legrégebb kb. 4–5 éves koromból való. Édesanyám kisebbik testvéröccse, Csomoss Gábor Nagyenyeden tanult a Bethlen Kollégiumban, s egyik húsvéti szünidején hozzánk jött látogatóba Marosvásárhelyre. Jól emlékszem, hogy a szép derűs húsvéti ünnepnapon Róza húgomat és engem édesapám elvitt sétálni a városba. Első emlékezőképem a marosvásárhely-szászrégeni, akkor még csak a helyi érdekű kb. 30 km vasúti szárny felé irányul.⁸ Akkor ez a szárnyvonal még csak a m[aros]v[ásár]helyi felső vasúti állomásig volt kiépítve, s készen volt, mint akkor még végállomás a m[aros]v[ásár]helyi felső vasúti állomás is.

A vasútépítés azért maradt meg emlékezetemben, mert annak munkásai között édesanyám bejáró segítségének férje, Pipás bá is szerepelt. Élénken emlékemben maradt, hogy állandóan mekkora várakozás előzte meg a szombat estéket, mikor Pipás bá, ki a régeni vasúti szárnyvonal földmunkáinál dolgozott, vasárnapra mindig hazajött, és elhozta a heti keresményét, s feleségének átadta. Nagy esemény volt ez a pénzhozzátal sok szegény ember és család számára, kiknek megélhetésében segített. De az volt azok részére is, kik utazni szoktak. Tolnai Lajosnak, a kiváló tehetségű, de összeférhetetlen természetű realista írónak, midőn M[aros]v[ásár]helyre jött ref[ormátus] papnak, Székelykocsárdról M[aros]v[ásár]helyig az 50 km-nyi utat még kocsin kellett megtennie, s az még kellemetlenebbé változott, ha esőben és sárba-szélben vagy erős fagyban kellett az utazásra kényszerült halandónak egy napig vesződnie.

A nagy Piac téren s a Szentgyörgy úton mentünk volt a sétautunk elején. Tisztán és világosan áll előttem az a kép, amit a felső vasúti

⁸ A marosvásárhely—szászrégeni vasút hossza 32,5 km, 1886. január 16-án adták át a forgalomnak.

állomás környéke mutatott. Ahogy a Szentgyörgy utcából a kórház közeléből nyíló sikátorból befordultunk a vasút felé, onnan kezdve már nem utcán, hanem egy széna- és szalmahulladékkal s állati trágyamaradványokkal tele elhanyagolt téren [haladtunk], melynek csak a bal felén volt egy kisméretű külvárosias jellegű, itt-ott foghíjas házsor. Jobbról nem voltak házak, hanem a vasúti töltésig egy egyenlőtlen és gondozatlan szemetes térség terjeszkedett, melynek nyugatra, vagyis a Maros felé eső több mint felét a vasúti töltésig víz borította. Azt azonban már nem tudom, hogy ez a terjedelmes tócsa vajon az akkori közelmúlt csapadékainak vagy tán a Maros kiöntésének maradványaként állott ott. A terjedelmes víztükröt liba- és rucacsoportok élénkítették.

Sokkal jobban érdekelt azonban ezeknél minket, gyermekeket, egy velünk szembe csendesén haladó hatalmas, tekintélyes komondorkutya, mely egy kis négykerekű szekeret, s benne egy gyermeket húzott. A szekér mellett annak és a kutyanak gazdája sétált, illően és öntudatosan. A méltóságos viselkedésű szép nagy kutyát s gazdáját és a kocsis gyermeket mindenki megbámulta.

Mi ebből az útból a Maros és a Bodor hídja felé elkanyarodva s a híres Bodor hídját és a Marost is hosszasan megbámulva, az akkor legnagyobb gyár, a Baruch-féle szeszgyár és a vele szemben szerényen meghúzódó Mária-szobros kápolna között vezető országúton tértünk aztán vissza a városba. Utunk a huszárlaktanya mellett, a Dinnyeföld utcán vezetett haza felé. Akkor még nem égett volt le.

*

A [másik] legrégibb gyermekkori emlékezet-képem az angyaljárás-hoz fűződik. Tudnunk kell, hogy protestáns családoznál akkor nem a Jézuska, hanem az angyal, s nem karácsonykor, hanem szilveszter estéjén, az év utolsó estéjén vitte a gyermekeknek az ajándékokat. Ez csak az 1880-as években változott meg.

Akkor erről már azelőtt hetekkel megindult a sok várakozást keltő hír, tárgyalás és találgatás. Mi a szülői háznál akkor Róza testvéremmel együtt csak ketten voltunk még ajándék-várományosok.

Mikor aztán szilveszter estéje békőszöntött, a korai alkonyat kezdetétől mind nagyobb izgalommal és feszültebb figyelemmel vártuk a következő nagy eseményt. Akkor már a régi Kis, utóbb Szántó utcában laktunk. Úgy rémlik nekem, hogy apai nagyanyánk nem volt ott velünk, pedig akkor már édesapánk Nyárádszentlászlón eladta az ősi belsőséget, hogy Marosvásárhelyen házat vehessen.

Este hat óra körül folytonos mozgásban volt már az egész háznép. A mi szakadatlan kérdézősködéseinket édesapánk igyekezett válaszokkal kielégíteni. Ebben némi részt vett édesanyánk is, de ő most a szokottnál is mozgékonyabban járt-kelt a hátulso ház (vagyis szoba), a konyha és az első ház (nagy szoba) között, s eközben rakta rendbe a kosárba, az angyal-kosárba az ajándékokat.

Egyszer aztán édesanyánk nem tért olyan hamar vissza. Az első szoba felől halk csengettyűszó csilingelt, s édesapánk suttogva adta tudunkra, hogy az angyal itt van a háznál már. Alig egy-két perc múl-

tával aztán a csengetés élesebben és világosabban közelebből, a konyhából hallatszott, s rögtön reá a hátsó szoba ajtaján kopogás emelte még magasabbra az izgalmat. Édesapánk sietve az ajtónál termett, kitérta az öreg ajtószárnyat, s a következő pillanatban belépett azon a tetőtől talpig fehér ruhás angyal. Fején a fehér papirosba burkolt nagy új kosarát fehér kesztyűs kezével tartotta egyensúlyban.

Édesapánk nyomban ott termett a kosár lesegítésére, s midőn az már az asztalra került, az angyal akkor távozóban hirtelen egymás után felénk fordulva minket is többször főhajrással szótlanul üdvözölt.

Mi gyermekek a meglepetéstől elfogódva szótlanul s ámultan néztük a távozó angyalt és az asztalra letett kosarat és a benne levő játékszereket és pogácsákat, apró cukorkákat. De ez csak pillanatok alatt ment végbe, s az angyal hangtalanul kilépett a szobából és eltűnt.

Még magunkhoz se tértünk a meglepetéstől, az ámulásból, midőn új kopogás után megnyílt az ajtó, s azon édesanyánk lépett be, akinek édesapánk kissé szemrehányólag jelentette, hogy amíg ő oda volt, az alatt itt járt az angyal. Szülőink rögtön nekifogtak: megkezdődött a játékszerek és cukorkák és tésták szétválasztása. Minden darabon kis cédula jelezte, hogy az angyal kinek hozta, s így a szétosztás is gyorsan megesett, s minden érdekelt örülhetett a maga ajándékának. Azonban nekem szeget ütött a fejembe, hogy midőn az angyal távozásakor felénk köszönetet, az arcát eltakart fehér kendő kissé lennebb csúszásával a szabadabban maradt fél szeme rendkívül emlékeztetett az édesanyánk szemére. És bár hallgattam, ettől a megállapítástól sehogy sem tudtam szabadulni.

A SZULÓK VALÓPERE ÉS KIBÉKÜLÉSE

Nemsokára aztán a mi életünk is — Róza húgommal együtt — még ridegebb lett.

Az őszinteségnek és igazságnak megfelelően nem hallgathatom el azt a szomorú zökkenőt, mely szülőim családi életét súlyosan megrázta, s nekem is szomorú gyermekkori emlékem maradt. Bíró József bátyám elég gyakran, majdnem hetenként járt be a városba, s ilyenkor elég sokszor betért hozzánk, és akkori szokás szerint mindig hozott valami kis ajándékot, főleg élelmiszert. Ha egyebet nem, egy-egy jóízű friss kenyeret, szál kolbászt, füstölt húst, néhány kiló lisztet vagy gyümölcsöt. Rendszeren akkor jött, amikor édesapánk is otthon volt, s rövid tartózkodás után távozott is. Apámék meghívására sokszor nálunk is ebédelt, s mikor elindult édesapánk délutáni hivatalos óráira, rendszeren vele ment ő is. Édesapám is járt ki vele időnként Kisgörgénybe, s többször kivitt engem is, főleg vasárnap.

A látogatásoknak aztán az a rossz oldala fejlődött ki, hogy apám Bíró József bátyámmal ennek indulása előtt többször betért egy-két pohár borra, s mivel édesapám rossz szokásból a legtöbbször egyszerre kiitta a pohár borát, így 2—3 pohár bor már elkábította, s a csendes,

jöindulatú emberből alkalmatlan s nehéz kötekedőt csinált. Ezt már mint gyermekek tapasztaltuk, s irtóztunk is ilyenkor tőle.

Nemsokára azonban sokkal rosszabb is következett. Édesapám féltékeny természete miatt mind sűrűbbek lettek a családi összekoccanások. Édesapám estére mind gyakrabban elázva jött haza. Ez kiváltotta a veszekedést, mely nem egyszer rémületünkre és sírásunkra tettelegességben folytatódott. A mi gyermekéletünk pokollá változott.

Végre is édesanyánk otthagya édesapánkat, s előbb mintegy hónapra haza ment a szüleihez, Kis-Küküllő megyébe, a Dicsőszentmárton melletti Adámosra, s csakhamar megindult szülőink között a válóper. Ennek az útja az unitáriusoknál ment a legkönnyebben és legrövidebben. Egy hónapon belül megvolt az első sikertelen békítő tárgyalás, mely se válást, se békességet nem hozott.

Édesanyánk távollétében özv. Kelemen Lajosné Vadasdy Amália nagyanyánk viselte gondunkat. Őt nagyon szerettük, már csak azért is, hogy hosszabb gyeplőre engedett, mint jóval szigorúbb édesanyánk. Édesapánk mind jobban ivásnak adta magát. Éjjelre a legtöbbször teljesen elázva jött haza. Részegen az eszét veszített ember benyomását keltette bennünk. Irtóztunk tőle már csak azért is, mert folyton kötekedett mindenikünkkel, s minden igaz ok nélkül sokszor durván megvert. Megtörtént, hogy nagyanyánk minket az egyik vetetlen ágy párnái közé rakott be, s ott aludtuk át az éjszakát. Ritkábban megesett az is, hogy ha apánk késett, nagyanyánk éjjelre föl vitt a szomszédos Alsó utcába M. Ferenczi András bácsiékhoz, kinek feleségével, Pataky Krisztinával magyar atyafiságban voltunk. Ők nem rég kerültek a városba valami kisebb hivatali állást keresni, miután elég jó áron eladták Szentháromságon a Pataky-részeket. Számunkra apánk a ház réme lett.

Édesanyánk az első válóperi tárgyalás után a Kolozsvártól 18 km-re a Mezőség nyugati szélén fekvő Ajtonba utazott el Róza testvéréhez, Kolosváry Domokosnéhoz. Kolosváry Domokos bátyánk csak néhány év óta lakott Ajtonban. Édesapja közel százholdas nem rég szerzett birtokán gazdálkodott. Az ők előbbi birtokuk Marosvásárhely közelében, a Nyárad melletti Lukafalván volt. Kolosváry Lajos tiszteletre méltó erős akarattal, céltudatossággal és székelly szívóssággal szakadatlanul minden évben igyekezett valamivel növelni ott kis birtokát, s a m[aros]-v[ásár]helyi Ref[ormátus] Kollégiumban egyszerre három fiát taníttatta, s ezen kívül az akkori társadalom kívánatainak megfelelő mértékig tanult egy leánya is, ki Tiboldi (Dénés?) nevű gazdatiszthez ment férjhez, s ezzel együtt Magyarországon élt.

Kolosváry Lajossal a székelly csúfondárosság kikezdett Murokországban. Valaki ezt a verset írta róla:

Kolosváry nem nagy úr,
Málé lisztből laskát gyúr,
Jól megköpi a markát,
S úgy seríti a laskát.

Az eszes és erős akaratú ember nem törődött a gúnyolódással, hanem ment a maga útján kitűzött életcélja, kis vagyona gyarapítása felé.

[...]

Ahogy emlékszem, édesanyánk elmenetele után mintegy három hónap múlva megtörtént szülőink között a kibékülés. Előzményeit nem tudom. Édesanyánk M[aros]v[ásárhely]re érkezve Soós F.-né keresztanyámtól egy délfelé jött haza a házhoz. Mi, Róza testvéremmel úgy el voltunk idegenedve, hogy szinte féltünk tőle, s nem tudtunk örvendeni se hazajöttének. Sírva csókolt meg minket s gondunkat viselt nagyanyánkat. *(Folytatása következik.)*

Dr. BINDER PÁL

ANDREAS THORWÄCHTER
SZÁSZ EVANGÉLIKUS LELKÉSZ
UNITÁRIUS TÁRGYÚ TANULMÁNYAI

A 16. század derekán kezdődő vallási viták és viszályok elidegenítették egymástól az erdélyi protestáns felekezeteket. A szász források általában negatívan ítélték meg az általuk áriánusnak nevezett unitáriusokat. A Szebenbe, Besztercére vagy más szász városokba kerülő unitáriusokat gyakran üldözték, sok esetben az evangélikus vallásra kényszerítették. Így az evangélikus hatóságok merev magatartása mind jobban elszigetelte nemzettársaiktól a kolozsvári unitárius szászokat, hozzájárulva az utóbbiak disszimilációjához.

A helyzet a 18. században s különösen annak végén jelentkező reformista mozgalmak alatt kezd megváltozni. A Habsburg hatalom katolizáló politikája bizonyos mértékig egyesíti a protestáns felekezeteket szabadságuk védelmére.

A reformista és a jozefinista századvég fia volt a szebeni Andreas Thorwächter kolozsvári evangélikus pap, aki szász kortársai közül legtöbbet tett az unitáriusok német nyelvű népszerűsítéséért. Habár ő sem tudta levetkőzni teljesen vallási és nemzeti előítéleteit, az alább ismertetett tanulmányaiban rokonszenvvel és sok helyen meleg együttérzéssel ír honfitársainak az unitáriusokról. Ezért nem érdektelen, ha az unitárius olvasóközönség közelebbről megismeri életét és működését.

Thorwächter a szebeni evangélikus gimnázium és a marosvásárhelyi református kollégium elvégzése után 1784-ben a jénai egyetemen folytatta tanulmányait. Hazatérése után először szebeni tanár, majd kórházi prédikátor. 1793-ban a 17. században újraalakított kolozsvári evan-

gélikus egyházközség lelkészének hívják meg. Itt öt évig működött s bensőséges kapcsolatba került a kolozsvári unitáriusokkal. 1798. novemberében a Kisküküllő-menti Bolhács, majd 1808-ban a Szeben melletti Nagypold evangélikus egyházközsége hívta meg lelkésznek. Az utóbbi helységben halt meg 1815. április 17-én.

Thorwächter német anyanyelve mellett jól beszélt magyarul, latinul és franciául. Nyelvtudása sokban segítette a történelmi források gyűjtésében és értelmezésében. A román tudományosság neki köszönheti a Sulzer-féle Havasalföld és Moldva történetére vonatkozó kézirat megmentését, melyet később Engel a román fejedelemségekről 1804-ben Halleban kiadott művében sűrűn felhasznált.¹

Thorwächter marosvásárhelyi és kolozsvári kapcsolataival magyarázható, hogy több dolgozata magyar tárgyú. A „Siebenbürgische Provinzialblätter“ szebeni folyóiratban (II, 1807, 152—160) kiegészítő adatokat közöl Fogarasi Pap József (1744—1784)² marosvásárhelyi református főiskolai tanár életrajzához (Nachegetragene Züge zum Leben des Prof. Josef Pap Fogarassi). Az említett szebeni folyóirat következő számában (III, 1808, 165—187) fordításban közli Tompa János tanár egyik beszédét.

Andreas Thorwächter unitárius tárgyú dolgozatai a következők:

I. A hitrokon vagy az úgynevezett erdélyi unitáriusok régi könyvnyomdáiról (1794. augusztus)³.

II. Az erdélyi unitáriusok egyházi és iskolai szervezete (1796 jan.)⁴

III. A régi kolozsvári kollégium 16. századi unitárius rektorainak rövid krónikája (1806. augusztus)⁵.

Az alábbiakban röviden ismertetjük Thorwächter unitárius tárgyú tanulmányait, kiemelve a szerző egyéni megjegyzéseit, illetve forrásait. Az adott esetben értékeljük megállapításait.

I. Az erdélyi unitáriusoknak három nyomdájuk volt: az 1588-ig Gyulafehérváron működő Hofhalter-féle műhely, a Heltai család kolozsvári nyomdája és az 1696—1716 között működő kolozsvári egyházi nyomda.

1. A bécsi Raphael Hofhalter, miután protestáns lett, először Debrecenben működött, majd János Zsigmond hívására 1567-ben Fehérvárra jött. Azonban már 1568-ban meghalt, s felesége nyomtatja ki az akkori hitviták szövegét. Az özvegy később Georg Hermann felesége lett. Dávid Ferenc halála után a jezsuiták élvezvén Báthori Kristóf támogatását, s az itteni unitárius egyházközség és iskola megszűnésével 1588-ban megszerzik a nyomdát is.

2. A kolozsvári nyomda a 16. század közepén létesült, alapítója és vezetője Hofgreff György volt. Az ő nyomdájába társult be 1550-ben Heltai Gáspár, 1559-től pedig véglegesen az ő tulajdonába került.

Heltai szüleiről és szülőhelyéről semmi biztosat sem tudunk, ellenben szász származásához nem fér kétség. Az unitáriusok feljegyzése szerint Nagydisznódon (Heltau) 1490 és 1520 között született. 1544—1555 között Kolozsvár főpapja lett. Heltai életútja, aki 1555-ben Dávid javára lemondott lelkési állásáról, sok szempontból hasonlít Melanchton sorsához. 1568-ban Heltai is szerepet játszott a kolozsvári szász és magyar polgárok egyezségében. Thorwächter szerint egy olyan városban,

mely már unitáriusként gondolkozott, Heltai sem maradhatott evangélikus. 1568 végén unitárius lett és mint prédikátor működött 1574-ben bekövetkezett haláláig.

A Heltai-nyomda 1559—1660 között volt a család tulajdonában. Fia, Heltai Gáspár a nyomdászként alkalmazott Georg Hossgresstől tanulta mesterségét.

Thorwächter, hogy nyomon követhesse a Heltai-nyomda öröklését, felvázolja leszármazottainak életútját:

id. Heltai Gáspár			
ifj. Heltai G. nincs utód.	Barbara *	Középső lány *	Sophia *
	Georg Ottman külföldi német nincs utód.	Thomas Lang később kvári főbíró.	Johann Eppel kvári iskolai lektor. Ők laktak az óvári házban. nincs utód.
		Thomas Lang	
Barbara fiatalon hal meg.	Margaretha *	Catharina *	
	Matthias Rau	Johann Linzeg	

Ifj. Heltai Gáspár halála után a nyomdát a Lang és Rau utódok örökölték. Mivel Andreas Lang 1644-ben egész családjával református lett, az unitáriusok ezt a nyomdát is elvesztették, ez esetben a kálvinisták javára.

3. A harmadik unitárius nyomda kezdetéről Thorwächter idézi a kolozsvári egyházatyák feljegyzéseit: „1696 d. 6-ta Febr. Hozák meg az Thyppographiat az Unitariusoknak az Ország engedelmeiből“. A danckai nyomda megvétele céljából a szentmihályi és szentgericei zsinatok adományokat gyűjtöttek. A nyomda 1696 júniusában működésbe is lépett. Ebből az alkalomból egy nemes asszony 121 vert aranyat adományozott a kolozsvári unitárius egyházközségnek azzal a feltétellel, hogy felét az iskolára, másik felét a nyomdára fordítsák. Érdemes megjegyezni — hívja fel a figyelmet a szerző —, hogy ez az asszony tulajdonképpen hátszegi román nő volt, először abrudbányai nemes Fodor József, majd Sebes Benjámin felesége lett. Második, unitárius férje oldalán írta alá ezt az okmányt az adományról. Ezt a nyomdát az unitáriusok 1716-ban Steinville tábornok erőszakos foglalásai alatt valamennyi kolozsvári templommal és egyházi javakkal együtt elvesztették.

II. Az 1789-es erdélyi népszámlálás szerint az összes 31 921 unitárius magyar nemzetiségű volt. Dávid Ferenc és Heltai Gáspár korában azonban a kolozsvári szászok is unitáriusok lettek, de az idő múlásával fokozatosan elmagyarosodtak. Több kolozsvári magyar családnév az eredeti szász vezetéknev fordításából keletkezett. Pl. Schmidt =

Kovács, Enyeter = Enyedi, Binder = Kádár, Sommerburger = Zsom-bori, Schässburger = Segesvári, Mühlbacher = Sebesi, Rosenauer = Rozsnyai stb. Csak egy pár lefordíthatatlan családnév (pl. Thelmann, Hermann) maradt német csengésű.

A 18. század végén Erdélyben 110 unitárius anyaegyházközség és 54 filia volt, melyek a következő esperességek szerint csoportosultak:

1. A kolozsvári esperesség 1789-ben 1555 lelket számlált. Ezzel kapcsolatban a szerző részletesen ismerteti és méltatja a kolozsvári unitárius kollégium működését. „Az oktatás minden igaz ismerője joggal mondhatja — írja Thorwächter — hogy ez a gimnázium egyike egész Erdély legjobb tanintézetének, és hogy innen nagyon sok okos és tanult férfiú került ki.⁶ A kollégiumban szigorú fegyelem uralkodik. A gyermekek reggel 6-tól 12-ig az osztályban, majd 1-től este 8 óráig a tanulószobában tanultak. A nagy diákok legjobbjai egyszersmind a kis gyermekek oktatói is. A gazdag és nőtlenül elhalt Suki alapítványa sokat lendített a kollégiumon. Thorwächter idejében a következő tanárok voltak: Pákei József a filozófia, Lázár István a számtan és fizika tanára, egyben rektor és unitárius püspök 1786—1811 között. A vallást a mindenkori városi lelkész, Thorwächter idejében Márkos György tanította. A földrajz, történelem és keleti nyelvek tanára Nagy Zsigmond volt.

2. Az aranyosi esperesség 7 285 unitárius lelket számlált. A tordai szászok Dávid Ferenc idejében szintén unitáriusok lettek s eredetileg az övék volt az akkori plébánia-templom. Az ótordai templom mellett működött a Barabás Dávid vezette jól berendezett kis gimnázium. Torockó mezőváros iskolája is jó hírű volt, rektora a szorgalmával és rendszerezetével kitűnő Brassai Sámuel.⁷

3. Kisküküllői esperesség: 2 104 lélek.

4. Marosi esperesség: 3 163 lélek.

5. Kereszturi esperesség: 7 128 lélek.

Az elmúlt évben (1795) Székelykeresztúron egy új iskolát létesítettek, melynek rektora Szabó Sámuel.

6. Udvarhelyi esperesség: 6 264 lélek.

7. Fehérmegyei esperesség: 1 365 lélek.

8. Háromszéki esperesség: 3 057 lélek.

III. Andreas Thorwächter a 16. századi kolozsvári óvári iskoláról írt dolgozatának forrásai Lampe egyháztörténete, Heltai Gáspár krónikája és Márkos György lelkész unitárius egyháztörténeti kéziratoss jegyzetei.

Erdély régi jó iskolái közé tartozott a kolozsvári unitárius kollégium is. Az óvári iskola első rektora Molnár Gergely volt, a szász ifjúság által a 19. század elején is használt legkedveltebb latin nyelvtan szerzője, akinek segítsége az akkori lektor, az újegyházi Johann Femmich volt.⁹ Az 1565-ben második rektor Szikszai Fabricius Balázs¹⁰ előszót írt Heltai Gáspár bonfini kiadásához.¹¹ Károlyi Péter, a későbbi váradai lelkész, Molnár halála után 1564—1566-ban volt iskolamester. Mivel teológiai felfogását Dávid Ferenc bírálta, ezért Váradra távozik és az unitárius egyház megalapítójának ellenfele marad. Thorwächter idézve Szent-ábrahám Mihály tanár munkáját¹² azt állítja, hogy 1567-ben megfelelő iskolamester hiányában Basilius István mellett maga Dávid Ferenc szu-

perintendens és kolozsvári főpap vezette az iskolát. 1569-ben a Moldvából menekült Johann Sommer lesz a rektor, akinek baráti viszonya volt Dáviddal és Blandratával. Az öt évig működő németországi származású Sommer teológiai kérdésekben teljes egyetértésre jutott Dávid Ferencel. A görög származású Palaeologus Jakab után Hunyadi Demeter lett a rektor (1575—1579). Hunyadi már 1560-ban kolozsvári diák, ifjú korától kezdve unitárius. Őt a lengyel Pinczovicz Mátyás (1579—1587), majd Enyedi György követi (1587—1592). Az óvári iskola tizedik rektora Szentmargitai János (1592—1596). Utódát¹³ Szentmártoni Bálintot (1596—1600) 1600 májusában kolozsvári magyar pappá választották. Tordai iskolamester korában tanítótársa a kolozsvári polgár fia Peter Cromer, aki távozása után tordai iskolamester lesz.

Göcsi Pált, akit Cromer naplója „Paulus Göcsi tensoris Claudiopolitani“ — azaz kolozsvári posztónyíró[fi]nak nevez, 1600 májusában választották meg a kolozsvári iskola igazgatójának.

JEGYZETEK

¹ Trausch Joseph: Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen. III. Kronstadt, 1871. 398—399.

² Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. III. 1894, 601—605.

³ Th(orwächter) A(ndreas): Von den alter Buchdruckereien der Glaubensverwandten, oder sogenannten Unitarian in Siebenbürgen, in: Siebenbürgische Quartalschrift IV. 1795, 264—283.

⁴ Pfarrer Thorwächter: Kirchen und Schul-Etat der Unitarier in Siebenbürgen in Sieb. Quart. V. 1747, 1—24.

⁵ Thorwächter, A.: Kurze Chronik Unitarischer Schulrektoren, am Aetklausenburger Collegium, im XVI. Jahrhundert, in: Siebenbürgische Provinzialblätter, II, 1807, 228—295.

⁶ Jeder wahre Kenner des Schulwesens muss mit Grunde behaupten, dass dieses Gymnasium bis noch ein der vorzüglichsten Lehranstalten des ganzen Landes sey und dass sehr viele geschichte Männer dorthin gebildet wurden“ i.m. 10—11 l.

⁷ Rektor dieser Schule (Marktfleck Thorozko) ist Herr Samuel Brassai ein, durch Fleiss und Akuratesse verdienter Mann.

⁸ Unter die quren alten Schulanstalten unseres Siebenbürgischen Vaterlandes gehörte von Jeher die Clausenburger Unitarische i.m. 228.

⁹ Molnár Gregorius: er rectorierte in der Aetburger Klosterschule zu Clausenburg, welches Kloster in der Zeitfolge in die Hände der P. P. Franziskaner kam. Die beliebte lateinische Grammatik, deren sich die sächsische Jugend bis auf die heutigen Tage in Ihren Schulen bedient, ist von ihm, und seinem Mitgehilfen, dem damaligen Clausenburger Schullektor Johann Femmich, sein Leschhirder, verfasst. i.m. 228. Lásd még R. M. Ny. 136.

¹⁰ Thorwächternél tévesen Carl Sziksonius.

¹¹ R. M. Ny. 209.

¹² Franciscus Davidis et Stephanus Basilii unitis viribus scholam Claudiopolitanam et in ea omnes disciplinas reformarunt.

¹³ Anno 1596 d. 27 Sept. Tordai Mester Szent Martoni Balint hivattatik ide Kolozsvara Oskola Mesternek.

200 ÉVES A VÁROSFALVI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TEMPLOMA

A falu régi neve „Wárasfalwa“, vagy „Várasfalva“ volt. Az elnevezés utalhat a templom és torony elhelyezésére egy kiemelkedő domb-élen, melyet a temetővel együtt várszerűleg kőfal vesz körül, innen vehette volna a „vár“ elnevezést. Máskülönben a falu határában vármadarvány található a Pósa pataka folyásánál, az Esztena és Hegyestető találkozásánál. E várról is kaphatta nevét.

Az egyházközség 16. és 17. századi történetéről keveset tudunk. A hagyomány azt tartja, hogy a gyülekezet 1568 után alakult meg. Régi temploma valószínűleg a Nagyhomoród régi folyásánál, a malomárok mellett, Csáka Dénes-féle telek helyén volt, a falu mai kulturotthonával szemben. Erre enged következtetni az is, hogy 1978-ban a vízvezeték építéskor, a nevezett telek nyugati részén masszív épületfundamentumot találtak. Mivel a Nagyhomoród majdnem minden tavasszal kiöntött, az áradás veszélyének kitett templomot a 17. század első felében lebontották. Az új templom 1650-ben épült fel az „Erős tető“ déli oldalán, a temető déli sarkában. Az első feljegyzést az új templomról 1732. szeptember 2-án tartott Generalis Vizitáció jegyzőkönyvében találjuk, mely szerint „Az városfalvi templom pedig épült A. 1650“.¹ Az 1749. február 20-án felvett vizitációs jegyzőkönyv megállapítja, hogy „A templom kőből való, cserepes. Építtetett Anno 1650“.² A templomépítő lelkész nevét nem ismerjük.

A különálló torony 1695-ben épült kőből, zsindelyes fedéllel;³ a harangszéknél tornácos volt. Az építésről a torony falában elhelyezett két kőlapon levő latin felirat számol be. Az egyik felirat magyar fordítása a következő:

„Istennek, az Úr Jézus Atyjának tiszteletére építtetett az unitárius egyházközség gondoskodásából, munkájával, verejtékével és költségén, nemes Kénosi Sigmond és Ferencz András kurátorok, s Gedő András, Zsigmond Ferenc és Dóka János építőmesterek vezetése alatt. Legyen a munka, verejték és költség annyira áldást hozó a szent célra, hogy egyebekben is meghozhassa nyereségét. T.Sz. N.“ A másik kőlapon „Csegezi Dániel iskolamester idejében épült fel a torony, mely szép áldozat Istennek. Az Úr 1695. esztendejében június 27. napján.“

1751-ben a templomot és tornyot renoválták Derzsi György lelkész és Máthé Péter gondnok idejében.⁴ 1761—1765-ben a templomot, tornyot és a temetőt kőkerítéssel vették körül Hévízi András lelkész és Gedő János gondnok vezetésével.⁵

A 18. század második felében a templomot, feltehetően a földrengés annyira megrongálta, hogy nem lehetett kijavítani, ezért 133 évi használat után 1783-ban lebontották. II. József 1781-ben kiadott Türelmi

Rendelete lehetővé tette a templomépítési engedély megszerzését. 1783. május 11-én az egyházközség szerződést kötött Oroszhegyi Burján János építőmesterrel egy 10 német öl hosszú, 4,5 öl széles és magas templom építésére. A munkálatok ugyanabban az évben meg is kezdődtek. Időközben az építőmester meghalt, az egyházközség új szerződést kötött a székelyudvarhelyi Boldizsár József kőművessel, aki 1785-ben fejezte be a templom építését. Mérete: hossza 23 m, szélessége 8, magassága 9 m.; bolthajtásos, cseréppel fedett. Az építés összköltsége 587 mfrt. 10—10 köből búza és zab volt. Az építés idején az egyházközség lelkésze Murvai János volt, aki 1781-től haláláig, 1811-ig működött Városhalván. Sírja a temetőkertben van, nem messze a templomtól. Sírfelirata: MU JÁ V

1811

Gondnokok voltak: Csiki Zsigmond 1783-ban, Zoltán György 1784-ben és Zoltán Péter 1785—1787-ben.

A templomban található feliratok: A templom keleti felén levő karzat feletti falon: „En vagyok az Isten háza és szállása, / Hol az egy Istennek vagyon imádása. / Engem Városhalva sok fáradozása / épített. Nyugodjék kin az Úr áldása. / Ez lőn Zoltán Péter Curatorságában, / Zoltán János egyik egyházfiságában. / Másfelől Gál Ferentz társ szolgálattában. Ezer hétszáz nyolcvanötödik folytatában“.

Az 1785-ben készült úrasztalon: „A maga költségén: Városhalvi Kénosi Sigmund Úr: Élete párja Tompai Botos Anna. Anno 1785“. Továbbá ez: „Renováltatta Ifiabb Kénosi Sigmund 1837-ben“. A papi széken: „Városhalvi Ns. Kénosi Dávid Úr tsináltatta 1785“. A szószék mellett, a Kénosi nemzettség székén: Városhalvi Ns. Kénosi Dávid Úr élete párja Désfalvi Belényesi Anna asszony tsináltatta 1785-ben“.

Az orgonát a hívek adakozásából 1835—1836-ban a háromszéki szemeriai Serestély Dávid készítette.⁶ Az orgonatestet Pekáts Fridrik díszítette. Az orgonán levő felirat: „Az Úrnak zengedeztetek hangos orgonákban“.

A szószék feletti koronán, mely Pekáts Fridrik műve, ez a felirat van: „Légy hív mind halálig. Néked adom az életnek koronáját 1843“.

A kelet felőli karzatot, valamint a templomi padokat Daróczi György asztalos készítette és festette.

1836-ban és 1847-ben a templomot kívül-belül javították. 1837-ben a templom keleti felében karzatot építettek az ifjak számára, Jobb János lelkész és László Zsigmond gondnok idejében.⁷ 1850-ben Egyed Mózes lelkész és Bedő Sándor gondnok alatt templomot és tornyot javítottak.⁸ Ennek költségeiről a gondnok csak 1859-ben tudott elszámolni, mivel az 1848—49-es forradalomban való részvétele miatt hét évig raboskodott Josefstadthban.⁹

1858-ban az egyházközség megnagyobbította a temetőt csere és vértel útján.¹⁰ Az új területet 1859—1865. években zsindegyel fedett kőkerítéssel vették körül.¹¹ 1885-ben a templom nyugati oldalán levő tűzfalat újraépítették.

1851—1853-ban a tornyot javították és falának magasságát 3 német öllel emelték, az eddigi zsindegy fedelet pléh fedéllel cserélték ki. A tornyot 1861. július 8-án a villám megrongálta.¹² 1893-ban a megdőlt tornyot, melyben a harangozás életveszélyessé vált, le kellett bontani.

A 35,49 m magasságú új torony építése anyagiak hiánya miatt csak 1902-ben készült el. Az új torony falába elhelyezték a régi épület két latin feliratos kőtábláját.

1901-ben a hívek adakozásából két új harangot öntettek. A nagyobb harang egyik oldalán a hit, remény és szeretet jelképe van, a másik oldalán ez a felírás: „Kiáltó szó vagyok, szenteljétek meg magatokat és jertek el az áldozatra. Az egy Isten dicsőségére öntette a h. városfalvi unitárius szt. ekklézsia 1901“. A kisebb harangon: „Az élőket hívogatom, a holtakat megsíratom, Nekünk egy Istenünk van, amaz Atya, kitől mindenek vannak, és mi is; és egy Urunk a Jézus Krisztus. Az egy Isten dicsőségére öntette a h. városfalvi unitárius szt. ekklézsia 1901. Hönig Frigyes harangöntő által.“

1924 és 1956-ban templomot és tornyot javítottak Báró József lelkész vezetésével. 1979-ben a templomot és tornyot renoválták Farkas László lelkész és Albert László gondnok közreműködésével. 1986-ban, a 200 éves templom belső berendezését újították fel Bíró Barna lelkész és Albert László gondnoksága alatt.

JEGYZETEK

¹ Generális vizitációk jegyzőkönyve, 1715—1752: Homoródszentpéter. IV. 187.

² Uo. IV. 187. Lásd: Kelemen Lajos: *Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig.* KerMagv L.IV/1922/180.

³ Generális vizitációk jegyzőkönyve 1715—1752. IV. 187.

⁴ Városfalvi egyházközség esperesi vizsgálószéki jegyzőkönyve, 1751. 24.

⁵ Városfalvi egyházközség esperesi vizsgálószéki jegyzőkönyve, 1765. 32.

⁶ Városfalvi egyházközség esperesi vizsgálószéki jegyzőkönyve, 1836. 11.

⁷ Városfalvi egyházközség esperesi vizsgálószéki jegyzőkönyve, 1837. 14.

⁸ Városfalvi egyházközség keblitanácsi jegyzőkönyve, 1850. 24.

⁹ Városfalvi egyházközség keblitanácsi jegyzőkönyve, 1859. 50.

¹⁰ Városfalvi egyházközség keblitanácsi jegyzőkönyve, 1858. 41.

¹¹ Városfalvi egyházközség keblitanácsi jegyzőkönyve, 1865. 62.

¹² Városfalvi egyházközség keblitanácsi jegyzőkönyve, 1861. 56.

JAKAB DÉNES

AZ ÖNVIZSGÁLAT TÜKRE

Mt 16, 13—15

Jézus a tanítványokkal Cézárea Filippi környékén jár. Amint mennek, Jézus kérdéseket intéz tanítványaihoz. Ma azt mondanók: közvélemény kutatást végez. Kinek mondanak engem az emberek? Ti kinek mondotok engem? — kérdezi. A kérdésekre megkapja a feleletet: „némelyek Keresztelő Jánosnak, mások Illésnek, némelyek pedig Jeremiásnak, vagy egynek a próféták közül.“ Péter pedig így felel: „Te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia.“ A két véleményt Jézus gondolatban összeveti a harmadikkal, az önmagáéval, s láthatóan meg van elégedve az eredménnyel.

Jézus itt, ebben a történetben, egyebek mellett, nekünk egyúttal megmutatja a helyes önvizsgálat módszerét is. Ki vagyok én? Ez a nagy kérdés, és a rá adott választ megtalálni nem könnyű dolog. Ahhoz, hogy Isten és a világ előtt megállja helyét az önmagamról alkotott véleményem, helyes önismeretre van szükségem.

Az önismeret szigorú önvizsgálat eredménye. Erre figyelmeztet Pál apostol is. „Minden ember pedig az ő maga cselekedetét vizsgálja meg, és akkor csakis önmagára nézve lesz dicsekedése“ (Gal 6,4).

Nézz szembe önmagaddal, vizsgálj meg önmagad, mondja bennem a lélek. És érzem, hogy az önvizsgálathoz valamilyen eszköz kell nekem. Valami olyan, mint a tükör vagy a fényképező gép, vagy a röntgenkészülék, mely képet tár elém önmagamról. Érzem, hogy ehhez egyedül kevés vagyok. Ehhez valaki más is kell nekem, hogy hozzámérjem magam és így megtudjam, ki vagyok. Jézus Cézárea Filippi környékén járva, az önvizsgálat tükreként a másik embert jelöli meg nekem.

Általában mindannyiunknak meg van egy felfogásunk önmagunkról, mely azt tartalmazza, hogy én kinek látom, kinek tudom, kinek mondom önmagammat. Jézusnak is meg volt egy határozott nézete önmagáról. Ezért teszi így fel a kérdést: „Engemet, embernek fiát, kinek mondanak az emberek?“

Ezt az önmagamról alkotott képet újra meg újra össze kell hasonlítanom környezetem rólam alkotott képével. Kinek mondanak engem az emberek? Választott példánk szerint is, Jézust Izraelben sokan tartották nagy prófétai személyiségnek, s ha a közvélemény teljesen nem

is egyezett a Jézus „én képével“, de nem is volt azzal ellenkező beállítottságú.

A távolabb állók véleményénél talán még fontosabb a legközelebbiek felelete. Apám, anyám, testvérem, hitvestársam, gyermekem, barátom, munkatársam, szolgatársam, szomszédom, jó ismerősöm, útitársam: hogyan látsz, kinek látsz, kinek tudsz engemet?

A tanítványok nevében Jézusnak Péter felel. Péter vallomása egészen megnyerő, s Jézus elismeréssel fogadja azt. A mindennapi ember esetében mindhárom kép azonban a tökéletlenség jegyeit is magán hordozza. Sajátos szempontok szerint, egyoldalú látószögéből gyakran az önérték hatása alatt rögzítik arcvonásainkat. Esetleg túl keveset tud rólunk vagy elfogult lehet velünk szemben. Éppen ezért a három képet egymásra kell illesztenem. Ahol mind a három fedl egymást, az lehet az igaz. Talán ez vagyok, talán így láthat Isten is engem.

Az önvizsgálat tükre a másik ember (Péld 27,19). Közelebről a másik ember szeme és szíve. Amint a nyári kéklő békés ég alatt a csendes tó sima tükre, megmutatja arcodat a fölötted kéklő ég és ragyogó nap hátterében, úgy tükrözi vissza, úgy tárja eléd a másik és a harmadik ember szíve a te szívedet.

Bármennyire is úgy tűnik, hogy az önvizsgálat a legszemélyesebb, a legbensőbb, a legmagányosabb aktus, mindennek ellenére itt is rá vagyunk utalva embertársainkra, és figyelembe kell vennünk itt is a másik embert. S ez azért van, mert az ember társas lény, társadalmi elem. Közülünk senki sem élhet egyedül. Nem vonulhatunk ki a világból, nem húzódhatunk félre a „céltalan magányba“, még önvizsgálatra sem. Egymással kölcsönös viszonyosságban vagyunk és akarva, nem akarva egymásra hatással vagyunk és egymást befolyásoljuk.

Amikor mindezt tudomásul vesszük, ne felejtjük el, hogy az emberiség két részből áll: élőkbel és halottakból, és a halottak számosabban vannak (Comte Agost). Amikor önvizsgálatot tartunk, ne feledkezzünk meg a halottakról sem. Fordulhatunk a halottak felé is, ha tükröt keresünk. Amikor róluk emlékezünk, ők mindig szemtől szembe állnak velünk (Jókai Mór). Így írja a költő is: „A pillanatok zörögve elvonulnak, / de te némán ülsz fülemben. / Csillagok gyúlnak és lehullnak, / de te megálltál szememben... (József Attila). Fedezzük fel magunk is, hogy „nagy dolog az: nyugodtan állni a halottak szemét. Ha úgy keresheted őket a nemlevő dolgok homályában, hogy nem látsz tekintetükben szemrehányást“ (Szász János).

Keresd meg a nagy elődök tekintetét, próbálj elköltözött apád, nagyapád, édesanyád vagy nagyanyád szemébe nézni. Tudod-e nyugodtan állani nézésüket, van-e szemükben vád vagy szemrehányás, s egyáltalán hogyan tükröznek vissza téged? Azt hiszem, ennél tisztább és szigorúbb tükrö elé nem is állhatunk az emberek között.

Valláserkölcsei személyiséggé válásunk érdekében nekünk a harmadik embernél is tovább kell mennünk, mert emberi mivoltunk meghatározó jegye a keresztény jelleg.

A keresztény ember számára az egyes ember akár a közösség ítéletei is a Jézus szeretettörvényének szempontjai szerint nyerik el értéküket és érvényüket. Ezért azt a bizonyos három képet a negyedik-

kel, a jézusi mértékkel kell összemérni, hogy Isten előtt valóban megállja a helyét az „én képem“.

A Cézárea Filippi környéki jelenet különös figyelmet érdemel még egy szempont miatt. Jézus most nem a pusztában negyven napig, nem fent a hegyen a világ zajától távol elmélkedik, hanem menetközben, az emberek között, a zajló világban. „Mikor Jézus Cézárea Filippi környékére méne“, így rögzíti az eseményt az evangéliumi tudósítás.

A mai embernek nincs sok ideje az önvizsgálatra. Nagyon ritkán van alkalom arra, hogy hosszasan elmélkedjünk. Minden percünk be van osztva, s igyekeznünk kell, hogy le ne maradjunk a „nagy menetben“. Ezért van az, hogy sok mindent „menetközben“ csinálunk. Az ember ezt már rég gyakorolja. Az anyák bölcsőt ringattak hajdanán lábukkal, ez alatt fürge ujjakkal inget varrtak és ajkukkal altató dalt dúdoltak, gondolataikkal pedig a holnap fölött merengtek. De látom a mai nőket is, állomásokon, orvosi rendelőkben, a várakozás ideje alatt kézimunkáznak. A vonaton és autóbuszokon egyesek olvasnak, mások táplálkoznak. Láttam a diákokat, akik itt tanultak. Vannak, akiknek „jár itt is, ha más nem, a szeme; affajta ki nem rest sohase“ ..., aki nézi, amit a „tágas táj kínál“ és közben „termi csöndesként a gondolatokat“.

Eszembe jut elmélkedő hajlamú egykori kedves öreg hívem, ki többször elmondta nekem, hogy ő milyen boldog volt, mikor szántás közben „ekeszarvára vetett kézzel“ elméjében verset komponált. Mellette a kaszások munka közben füttyöreszttek vagy énekeltek vagy éppen gondolatban a jövőben kaladoztak.

Gellérd Imre, egyházunk néhai kiváló lelkésze gyakran beszélt arról, hogy milyen értékes gondolatai születnek kapálás közben, midőn végignézi a háta mögött maradt tiszta növénytörzseket, és míg megszabadít egy-egy szálat a gyomtól, milyen jól tud elmélkedni.

Kevés emlékem van édesapámról; öt éves voltam, amikor tőlünk a háború elragadta, de elevenen emlékszem arra, amikor mosakodás után törülközés közben a törülközőbe suttozta bele imádságát. Mi is megtanultunk sokmindent menetközben csinálni. Tanuljunk meg menetközben önvizsgálatot tartani. Bizonyára találunk alkalmat arra, hogy az élet zajlása közben, igyekvésünkben, munkánkban emiatt kárt ne szenvedjünk, és e mellett önvizsgálatunk se legyen felületes. „Mert ha valaki azt véli, hogy ő valami, holott semmi, önmagát csalja meg“ (Gal 6,3). Aki csak saját „zsebtükrében“ nézi önmagát, gyakran jár így. Önmagadról legalább három, de lehetőleg négy képet kell ismerned, különböző dimenzióban, különböző látószögből, hogy ne csald meg, hogy ne ármítsd el önmagad. Felebarátaid közeli és távolabbiak szeme-szíve mellett nézz gyakran szembe elköltözött szeretteiddel, és legyen tükröd a Jézus tekintete.

Az eredmény sokféle lehet. A farizeus önvizsgálatának eredménye ez volt: Isten, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint a többi emberek: rabló, gonosz, parázna (Lk 18,11). A vámszedő önvizsgálatának eredménye pedig ez: „Isten, légy irgalmas nekem, bűnösnek!“ (Lk 18,13).

Önvizsgálatunk eredménye semmiképpen sem lehet a farizeus szerint való, de nem fontos az sem, hogy olyan legyen. mint a vámszedő. Talán a legjobb eredmény a Pál apostolé lehet: „Nem mondom, hogy már elértem, vagy hogy már tökéletes volnék; hanem igyekszem, hogy el is érjem.“ (Fil 3,12).

Végezetül, csak annyit, hogy te is tükör vagy, tükör leszel. Szemedben, szívedben keresik, kutatják önmaguk képét majd sokan. Egyesek, mint a játszani akaró gyermek, rád mosolyognak. Mások könnyes szemmel tekintenek rád. Egyesek farkasszemet néznek veled, mások félve pillantnak feléd. Lesz, aki majd „visszaréved“ tovatűnt emlékedre, mások „üveges“ tekintettel merednek reád. Mindegy hogyan. Csak tiszta legyen szemed, a lélek tükre, csak tiszta legyen a szíved, hogy tisztán és valóságosan tükrözd azokat, kik tükröt keresnek benned. Viszonzásul észre veszed majd azt is, hogy „nemcsak a képmás kaphat fényt a tükörtől, de a tükröt is tüzesebb fényre ösztönzi a kép, ami benne van“ (Horváth Imre). Ámen.

ISTEN ÉS KENYÉR

5Móz 8,10

Ezen a hűvös szeptember végi vasárnap reggelen, ha egy távolról jött idegen megkérdezné: mit ünnepel a mi kicsiny seregünk, két szóban lehetne felelni a legvelősebben: Istenünket és kenyerünket. Őszi hálaadás ünnepén Istenünknek és kenyerünknek szentelünk ünnepet.

Isten és kenyér — két drága szó, két felbecsülhetetlen tényezője emberi életünknek. Ahogy kimondjuk, ott zsongnak lelkünkben, hogy végig szántsanak benne, és mint áldott kéz megsimogassanak minket őszi hálaadás ünnepén.

Az ószövetségi nép, hagyománya szerint, az egyiptomi fogságból szabadulva hetven esztendeig vándorolt a pusztában. Éheztek, szomjaztak. Éhségüket mannával, szomjukat kősziklákból fakasztott vízzel csillapították. Ekkor rendelte el Mózes az Isten előtt való hálaadást. Elrendelte, mert bízott abban, hogy az Úr megsegíti és eljutnak a jó földre, amelyen már nem nyomorogva eszik kenyerüket, ahol semmi-
ben sem kell szűkölködniök, „oly földre, amelynek kövei vas, és amelynek hegyeiből rezet vágatsz.“ Erre a napra nézve rendelte el, hogyha azért eszel majd és megelégszel, dicsérjed az Urat a te Istenedet.

Isten és kenyér! Mindennapi betevő falat és Isten! Hogy mit jelent azt érezni inkább lehet, de elmondani annál kevésbé. Tudom, ha eljöttél ide ma, te is érzed e két szó nyomán lelkedben támadt ünnepi érzést e hálaünnepen, — úgy mint én.

En ezért a hatalmas érzésből, mely e két drága szó nyomán lelkemben támadt, valamit szeretnék hallhatóvá tenni és tovább adni, ünnepi érzés-gazdagításképpen.

A kenyéren ma már nemcsak a kenyeret értjük. Bár a kenyér első helyen áll az élet anyagi szükségletei között, ma a mindennapi testi táplálékot is jelenti.

Hogy mennyire mindennapi szükségünk a kenyér, nem kell bizonyítani neked, aki egy életet a kenyérre áldozol, hogy az minden nap meglegyen. De hogy Isten a mindennapi szükséged-e — hadd kérdezzem meg — ezt érzed-e? Éhezel-e utána, töröd-e magad érte kinnal és verejtékkal, gonddal és könnyes arccal úgy, ahogy a kenyér utáni szükségedben teszed? Isten és kenyér egyformán fontos. Csak akkor vagy egész ember, ha mindig érzed fontosságukat. S bár mindkettő egyformán fontos, a sorrendet soha se feledd el. Előbb mindig Isten, s azután a kenyér. Isten mindennek feltétele. Nála nélkül semmi sincs. Ezért vigyázz, hogy a kenyér sohase legyen Istened, mert ha ez bekövetkezik, akkor végzetesen összezavarodna életed. Istenhez imádkozunk, mindennapi kenyeret kérünk tőle. A kenyérért dolgozunk. Kenyér nincs Isten nélkül.

Isten és kenyér. Itt benn valami azt súgja nekem, hogy egyikből sem volt soha elég.

A kenyér mindig hiányzott valahol a tarisznyából, a fiókból, s az Isten jelenvalóságának tudata is hiányzott a lélektarisznyából. Ezért mindig keresni kellett Istent és a kenyeret is. S akár a kenyér hiányzott az asztalról, akár az istentudat hiányzott a lélekből, mindkettő eredménye erkölcsi lazulást, erkölcsi romlást eredményezett.

A kenyérhiány szülte az irigységet, az önzést, az alattomoságot, a kapzsiságot, a lopást, a verekedést, a gyilkosságot, a háborút. S mindez még veszedelmesebb méretekben jelentkezett, ha az istentudat, a hit is hiányzott a kenyér mellől.

Isten és kenyér. Arra gondolok, vajon mi lenne, ha könnyűszerrel mannaként hullana a kenyér ölünkbe, ha dűskálni tudna a világ benne? Higgyétek el, ebből is baj lenne, mert sem a kenyérnek nem lenne olyan jó az íze, mintha verejtékkal ehetnéd, — ahogy rendelkezett —, sem az Istenhez szálló imádság nem lenne olyan áhítatos, mint ahogy Jézus mondta és ahogyan mi is szoktuk mondani így: „a mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma“, s könnyelműség, gondatlanság, közömbösség teremne a lelkekben nyomában.

Csak az Istenben való gazdagság nem rejt ilyen veszélyt. Nézzétek Jézust! Én és az Atya egyek vagyunk, elmondhatta, ezért tudott a legnagyobb lenni e világon.

Isten és kenyér! E két fogalom képzettársul-e benned? Ha kimondod: Isten, a kenyérgond csitul-e el benned? Hallod Jézust „Ne aggodalmaskodjatok“... Ha kimondod: kenyér, gondolsz-e Istenre, ki munkád után áldást adott? Van-e Istened? Igen, azért vagy itt. Van-e kenyered? Igen, asztalon az új kenyér, puha foszlós és fehér.

Akkor engedd meg, hogy szóljak a mózesi könyv írójával: „Ha azért eszel majd és megelégszel, dicsérjed az Urat a te Istenedet“. Dicsérjed most és mindörökké. Ámen.

ARANY CSENGŐ ÉS FÁJDALOM A BESZÉD

Mt 26, 73

Emberre válásunk történetét kutatva, többféle feltevést ismerünk. Vannak, akik azt állítják, hogy akkor kezdtünk emberek lenni, amikor két lábra állva elszakadtunk a földtől. Mások hivatkozva több teremtmény fejlődésére, azt a pillanatot határozzák meg az emberre levés mértékének, amikor megszólalt ez a teremtmény. Az elméletek közül úgy érzem, hogy az én gondolataimhoz is ez áll közelebb, mert emberre válásunknak az lehet a mértékegysége, hogy a bennünk felhalmozódó lelki képességekről tudjunk bizonyosságot tenni. Tudjuk igazolni, hogy felfogjuk az élet értelmét. Látjuk a helyünket és a hivatásunkat az életben. Bizonyítani tudjuk szavakkal és tettekkel emberi nemeségünket. Amikor megszólalt az ember, szavain át magához kötötte embertársát. A beszélő ember megszűnik magabazárt egyednek lenni, hiszen életének értékeit szétsugározza környezetének. A megszólaló ember beszédén át, mint a forrás vize, áradata, betöltötte a világot, mert a beszéd az értelem tükre s az értelem a világ rendje.

Az elmondottak után megjegyezhetjük, hogy nem csak az ember értekezik embertársával, hanem a teremtmények minden rendje is. Beszélhetünk a csalogány, a pacsirta daláról, a méhek zümmögéséről, a tücsök zenéjéről vagy az állatok különleges jelbeszédéről. Való igaz, hogy léteznek kapcsolatok a teremtmények minden rendjében, de talán ezt úgy határozhatnánk meg, hogy ezek a pár keresésének, a faj fenntartásának nélkülözhetetlen eszközei. Mennyivel más az ember értelméből fakadó beszéd, amelynek célja megismertetni magunkat mással és másokat magunkhoz kapcsolni. Átadni tapasztalataink, tudásunk kincseit, vigasztalni, bátorítani, s kifejezni tiszteletünket Isten és embertársaink iránt. Sokkal több ez a megnyilvánulás, mint a pacsirta dala vagy a tücsök ciripelése.

Péter beszédével árulta el, hogy Jézus követője. Pedig tudjuk, hogy éppen megtagadta Mesterét. Mi volt abban a tagadásban, melyből megismerték, hogy Jézus tanítványa? Valami különös varázs, lényének különös tükre? Beszéde árulta el őt. Ha nem akart volna lenni senki se, hallgatnia kellett volna. Aki hallgat, az vagy néma vagy eljutott a halál kapujába, ahol befejezte életét. Ez az állapot bekövetkezik a tényleges halál előtt is. Az a mondás jut eszedbe, amely olyan sokszor hangzik el a hétköznapiokon: „Ha hallgattál volna, okos maradtál volna.” Ez azt fejezi ki, hogy én tőled tanácsot, útmutatást reméltem. Vártam, hogy bizonyosságot tégy a bölcsességedről és te azt igazoltad, hogy tudatlan vagy, nem értesz a dolgokhoz.

Szögezzünk le egy követelményt. Ami az emberiségnek hasznára van, az jó, ami az emberiségnek kárára van, az rossz. Vizsgáljuk meg a beszéd értékét. Jézus beszéde azt szolgálta, hogy világosságot támasszon az értelemben, nyugalmat a szívben, és hogy útmutatás, esz-

mény legyen az utat keresők számára. Ezzel szemben Judás áruló beszéde nyomán Jézust elfogják és keresztfára feszítik. Néró szavára felgyújtják Rómát és utána sok-sok keresztényt pusztítanak el. Hitler szavára lángba borul a világ; az eredményét ismerjük. Tehát ezeknek az embereknek a beszéde — mint Péter beszéde — elárulta, hogy kik azok, akik szóltak.

Ezek után vessünk egy pillantást a mi életünkre. Mi is birtokában vagyunk ennek az emberi képességnek: a beszédnek. Mire használjuk fel ezt a tehetségünket! Tanítjuk gyermekeinket, elmondjuk panaszainkat, magasztaljuk Istent, árukkodunk, káromkodunk, rágalmazunk. Jusson eszünkbe a felolvasott bibliai vers szava: Pétert beszéde árulta el, hogy Jézus tanítványa. Téged is beszéded árul el, hogy ki vagy. Vizsgáld meg magadat. Tedd mérlegre beszéded értelmét. Szavad tanít-e, mint Jézus beszéde? Vigasztal-e, mint édesanyád szava? Gyógyít-e, mint az orvos szava? Vagy otthonokat dönt romba, reményeket pusztít el, hitet semmisít meg, embereket aláz meg? Vigyázz, beszéded elárulja, hogy ki vagy. Hiába öltözteted magad bíborba, bársonyba, ékesíted fel magad arannyal, drágakövekkel, beszéded elárulja, hogy ki vagy.

Még egy megdöbbenő dolgot mondok el a beszédéről. Nem tudom, figyeltétek-e meg, hogy a 20. század embere lassan-lassan elfelejt beszélni. Ezt a jelenséget az ember idézte elő tudásával, technikájával, amivel valójában könnyebbé, szebbé akarta tenni életét. Hangos, zatkató gépeket szerkesztett, amelyek mellett az ember nem tud beszélni, és rohan némán céljai, álmai felé. Pedig szükségünk van a beszédre, gondolataink közlésére, hogy lássa meg a világ, hogy élünk, emberek vagyunk. Zsoltáros hangomról, imádságos szavamról tudják meg, hogy ki vagyok. Beszélni akarok, hogy tanuljanak embertársaim. Énekelni akarok, hogy ismerje meg a világ életkedvemem. De ezt a világ hasznára és örömére kell tegyen.

Tanuljuk használni a beszédet Isten dicsőségére és az emberiség előmenetelére, hogy aki hallja beszédünket, tisztelettel nézzen fel ránk. Ámen.

ÁBRAHÁM FIAI

Lk 19,8—9

Ismerős a történet, amelyet a vallásórakon hallottunk először. Utána még sokszor istentiszteletek alkalmával vagy pedig a Bibliából. Mégis mindig új, mégis mindig szívünkhöz szól. A történetből azt láttuk meg, hogy ha közel akarunk jutni Jézushoz, az emberekhez, le kell szállanunk a hatalom, a gazdagság, a gőg, az önzés fájáról és otthonunkba, szívünkbe kell elvinni Jézust, a szeretet és békesség apostolát. Nem lehet fára mászva, az emberek feje fölött megérteni az igazságot.

Ez alkalommal figyelmünket Jézus felé fordítjuk, amikor így szól: „Ma lett üdvössége ennek a háznak: mivelhogy ő is Ábrahám fia“.

Idézzük fel kissé a történetet. Zákeus a vámszedő megérzi, hogy csak Jézus lehet az, aki őt vissza tudja vezetni az emberi közösségbe. Megérzi, hogy túlzott kapzsiságával saját maga emelte a válaszfalat, ami őt a társadalomból kizárta. Hajlandó lerombolni a gátat, amikor így szól: „Uram, íme, vagyonom felét a szegényeknek adom, és ha valakitől valamit kizsaroltam, visszaadom neki a négyszeresét.“ Ezen a találkózón egy megvetett, lenézett ember újra emberré válik és szívének jóságát felkínálja embertársainak. Íme, lássátok meg, hogy én is ember vagyok. Errre mondja Jézus: „Ma lett üdvössége ennek a háznak“. Bizonyára Jézus lelkében is az öröm hangjai zendülnek meg: milyen jó, hogy a házába eljöttem, hogy e beteg lelkű emberhez lehajoltam, hiszen ő is Ábrahám fia. Ezzel a boldogsággal lelkében lép ki Zákeus házának kapuján, amely előtt a tanítványok és a farizeusok várják. Ezek nem tudják, hogy mi történt az ajtón belül és Zákeus szívében. Számon kéri Jézustól cselekedetét, mert bement egy bűnös házába, és leült asztala mellé. Jézus válasza határozott. A beteg emberhez kell elmennie az orvosnak. S ha szolgálatát sikeresen végezte, áldásos volt a munkája.

Erdemes elgondolkozni a farizeusok magatartásán. Miért háborodtak fel Jézus cselekedetén, aki Zákeus felé kinyújtotta kezét? Zákeus, mint vámszedő, a rómaiakat szolgálta. A rómaiak Jézus népének elnyomói voltak, ellenségei a zsidóknak. Azért gyűlölték Zákeust, mert az ellenséget szolgálta. Itt látszik meg a farizeusok valódi jelleme. Mert azt jól tudjuk, hogy a farizeusok is a rómaiak igazi kiszolgálói voltak. A kereskedelem az ő kezükben volt. Az adót, a gabonát, vágómarhát ők is szállították Rómának. Amikor Zákeus visszavonult szolgálatából, a farizeusok elveszítették egy eszközt. Nem csak felháborodtak Jézus cselekedetén, hanem dühösek is voltak Zákeus elvesztése miatt. Ők Zákeust nem úgy nézték, mint „Ábrahám fiát“, hanem csak mint egy vámszedőt.

De ezzel kapcsolatban még vizsgáljuk meg Jézusnak egy másik példázatát is, a tékozló fiúról szólót. Ezt a történetet is ismerjük. Milyen nagy diadalérzéssel indult el a kisebbik fiú, pénzzel a zsebében vélt igazsága felé. S milyen mélyre kellett lesüllyednie azért, hogy rádöbbenjen, hogy ő is Ábrahám fia. Neki is ott a helye a többi fiak között. Felismeri, hogy az apja házában az utolsó szolgának is jobban van dolga, mint neki. Elindul hazafelé. Amikor összetörten, megalázkodva apja lábához borul, az felemeli, mert vére, fia, és lakomát rendez hazatérése örömeire. A nagyobbik fiú, mikor hazaérkezik, látja az örömet, a lakomázók boldogságát, nem megy be a házba az apa hívására, hanem igazolva érdemeit, így szól: mindig hűséges voltam hozzád, veled együtt dolgoztam, gyarapítottam javainkat, de nekem soha sem mondtad, hogy barátaimmal együnk meg legalább egy kecskét. Ennek pedig, aki mindenét eltékozolta, borjút vágattál le. Szomorú szüklátókörség. Nem örvendeni annak, hogy van egy testvérem, hogy édesapám visszanyerte elveszettnek vélt fiát, hogy Ábrahám fiai egymásra találtak.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a föld jut eszembe. Milyen a föld? Van jó, de van terméketlen, haszontalan föld is. Mind a kétféle mégis csak föld. A tudósok megállapítása szerint földünk nagy sivatagai valamikor termékeny földek voltak. Valamilyen természeti katasztrófa miatt elveszítették vízkészletüket és terméketlenné váltak. Meg vagyok azonban győződve arról, hogy a tudomány, a technika segítségével és az emberi fáradtság nyomán ezek újra mind termékennyé változhatnak.

A földet hoztam fel példának, de hiszem, hogy mindnyájan az emberre is gondolunk. Vannak bőséget termő emberi életek, és vannak terméketlen, elsivatagosodott lelkű emberek. Ezek eleve rossznak születtek? Rossz lehet az, amit a jó Isten teremt? Nem tudhatjuk, hogy milyen próbák, fájdalmak, csalódások ölték ki lelkükből a jóságot, az irgalmasságot, a szeretetet, de meg kell látnunk, hogy ők is emberek, Isten gyermekei. Az embereket tévedéseik miatt nem szabad a körön kívül helyezni. Isten felhozza napját mind az igazak, mind a gonoszok földjére, és egyformán ad esőt mindenkinek. Ha pedig Isten nem zárja ki gondviseléséből, akkor nekünk nincs jogunk elítélni senkit. Be kell mennünk házába, le kell hajolnunk hozzá, kitárni a bizalom és megbecsülés ajtaját, hogy betérhessen hozzánk. Lehet, hogy sokszor csak azért az egyért, aki hozzánk tartozik, aki éppen úgy Isten fia mint mi.

Ezt a szolgálatot vállalta az Egyház is, amely az elmagányosodott, a családi és társadalmi keretek határainak peremére szorult Zákeusokat próbálja magához vonzani, hogy ezeknek is otthona, támassza, megtartója és üdvössége legyen.

Ez az értelme és hozzánk szóló üzenete Jézus tanításának: „Ma lett üdvössége ennek a háznak!... Mert azért jött az embernek Fia, hogy megkeresse és megtartsa, ami elveszett“. Ámen.

FARKAS LÁSZLÓ

LELKIISMERET

ApCsel 24,16

A felolvasott bibliai rész Pál apostol életéből egy drámai jelenetet elevenít fel. Az apostol ismét Jeruzsálemben van. Az Ázsiából jött zsidók lázítására a templomban elfogják, istenkáromlás súlyos vádjával meg akarják ölni. A helyőrség ezredese menti meg a zsidó nagytanács és a felbízott tömeg haragjától. Titokban, az éj leple alatt, biztonságos kísérettel Cézareába küldi Félix helytartóhoz. A társuszi származású Pál, mint római állampolgár, a helytartó védelmét élvezi. A helytartó előtt tartott védőbeszédében többek között a következőket mondja: „Arra töreksem, hogy lelkiismeretem mindenkor tiszta legyen Isten és emberek előtt“.

Nem véletlen, hogy védő beszédében az apostol lelkiismeretére hivatkozik. Félix helytartó művelt ember, nem ismeretlen előtte a lelkiismeret fogalma, amiképpen nem volt ismeretlen a zsidók előtt sem. Hisz megelőzőleg a nagytanács előtt tartott beszédében is lelkiismeretére hivatkozik az apostol, mondván: „Atyámfiai, férfiak, én teljesen jó lelkiismerettel szolgáltam Istennek, mind a mai napig“ (ApCsel 23,1).

Ezt a szót, lelkiismeret, nem találjuk az Ószövetségben, de ha figyelmesen áttanulmányozzuk, megtaláljuk annak nyomát, amit a lelkiismeret munkájának nevezünk. Az evangéliumokban, Jézus szóhasználatában sem szerepel ez a kifejezés, de példázataiban több helyen ráismerünk a lelkiismeret működésére. Pál leveleiben gyakran hivatkozik a lelkiismeretre, tizenkilenc alkalommal használja ezt a kifejezést.

Mi a lelkiismeret? A konfirmáló erre a kérdésre így felel: „A lelkiismeret az a lelki tehetség, mely megítéli cselekedeteinket, buzdít a jóra, a rossztól pedig visszatartani igyekszik. A lelkiismeret, ha jót teszünk, jutalmaz, ha rosszat teszünk, vádol.“

A lelkiismeretet az etikus így határozza meg: Az erkölcsös ember életének minden pillanatában értékek megvalósításán munkálkodik. Az értékmegvalósítás érdekében vizsgálja, értékeli önmagát. Ezt a tevékenységet, ami erkölcsi ítéletet alkot, lelkiismeretnek nevezzük. A válásos ember életében a lelkiismeret az iránytű szerepét tölti be, mutatja a két értékpólust, a jót és a rosszat, s biztosítja a lehetőséget az Isten akarata szerinti élet megéléséhez. Tehát int, figyelmeztet, vádol, ítél, értékkel, irányt mutat. Nem egyforma a lelkiismeretünk. Fajait éppen működése alapján különböztethetjük meg. Eszerint van jó vagy rossz lelkiismeret, felelt vagy feiletlen lelkiismeret, biztos, vagy kétes lelkiismeret, aggályos és tág lelkiismeret. Pál apostol a lelkiismeret három faját különbözteti meg: jó, tiszta és gonosz lelkiismeretet.

A nagy kérdés az, hogy mi mit mondunk lelkiismeretünkről. Halljuk-e szavát, vagy némává lett az idők során életünkben?

Jákób életében is sok ideig hallgatott lelkiismerete. Megcsalta testvérét, vak apját szívtelenül kijátszotta, s miután felszínre került tette, menekülnie kellett. Rokonához, Lábánhoz menekült. Szorongalmas munkával, okos és bölcs beosztással nagy vagyonra tett szert. Úgy látszott, Jákób kibékült a világgal. De nem, mert lelkiismeretének ítélete kínozte, gyötörte. Ugyanakkor mutatta az irányt a lelki egyensúly, a lelki békesség megtalálása felé. Vezeklő, remegő szívvel hazaindult, hozta mindenét, házanépét, vagyonát. A Jahbók révénél rájött nyugtalanságának legfőbb okára, arra, hogy nem békült ki Istennel. A nagy lelkiismereti tusa után Isten megáldotta Jákóbot, a becsapott testvére pedig megbocsátott neki. Ezentúl Jákób arra törekedett, hogy tiszta lelkiismerete legyen Isten és emberek előtt!

A tékozló fiút cselekedetre és szóra bírta lelkiismeretének ítélete. Hazament és alázattal mondta: „Atyám, vétkeztem az ég és teellened. Nem vagvok többé méltó arra, hogy fiádnak nevezz“ (Jk 15,18—19).

És mi mit mondunk? Milyen a lelkiismeretünk? Törekszünk-e a tiszta lelkiismeretre, vagy inkább kétes lelkiismerettel becsapjuk önmagunkat, megcsaljuk embertársainkat, közösségünket? A bölcső és a ko-

porsó közé ékelt életünkben éljünk tiszta, jó lelkiismerettel. Törekedjünk, hogy mindenkor tiszta lelkiismeretünk legyen Isten és emberek előtt. Lelkiismeretünk tisztasága lelki békességet és lelki egyensúlyt biztosít számunkra. Ámen.

BIBLIAI FOGALMAK

ÖNVIZSGALAT

Jer 6,27	Népem vizsgálójává, kutatójává rendelvek, hogy megismerd és megvizsgáld életét.
2Kor 2,9	Azért is írtam, hogy meggyőződjem megbízhatóságokról: vajon mindenben engedelmesek vagytok-e.
Róm 14,22	Te azt a hitet, amely benned van, tartsd meg az Isten előtt. Boldog, aki önmagát nem ítéli el abban, amit helyesel.
1 Tessz 5,21—22	Mindent vizsgáljatok meg: a jót tartsátok meg, a gonosz minden fajtájától tartózkodjatok.
2Kor 13,5	Önmagatokat tegyétek próbára, hogy igazán hisztek-e. Önmagatokat vizsgáljátok meg!
1Kor 11,28	Vizsgálja meg azért az ember önmagát, és úgy egyék abból a kenyérből, és úgy igyék abból a pohárból.
Gal 6,4	Mindenki a maga tetteit vizsgálja meg, és akkor csakis a maga tetteivel dicsekedhet, és nem a máséval.
Ef 5,10	Ítéld meg tehát, mi kedves az Úrnak.
Fil 1,9—10	Imádkozom azért, hogy a szeretet egyre jobban gazdagodjék bennetek ismerettel és igazi megértéssel, hogy megítélhessétek, mi a helyes.

ISTEN MEGVIZSGAL

Jer 17,10	Én, az Úr vagyok, a szívek vizsgálója, a lelkek megítélője, mindenkivel úgy bánok, ahogyan élete és tetteinek gyümölcse szerint megérdemli.
Zsolt 26,2	Vizsgálj meg, Uram, és próbálj meg, kutasd át szívemet-lelkemet!
Zsolt 139,23	Vizsgálj meg, Istenem, ismerd meg szívemet! Próbálj meg, és ismerd meg gondolataimat!
Jób 7,17—18	Micsoda az ember, hogy ilyen nagyra tartod, és hogy így törödsz vele? Minden reggel megvizsgálod, minden pillanatban próbára teszed.

- Péld 17,3 Az ezüsthöz tégely kell, az aranyhoz olvasztó kemence, de a szívek vizsgálója az Úr.
 1Krón 29,17 Tudom, Istenem, hogy te a szíveket vizsgálod, és gyönyörködsz az őszinteségben.

MEGTÉRÉS

- Jer sir 3,40 Inkább kutassuk, vizsgáljuk meg útjainkat, és térjünk meg az Úrhoz!
- Jón 3,8 Kiáltanak teljes erővel Istenhez, és térjen meg mindenki a rossz útról, és hagyjon fel erőszakos tetteivel!
- Jer 4,1 Ha meg akarsz térni Izráel — így szól az Úr —, hozzám térj meg!
- Mal 3,7 Térjetek meg hozzám, és én is hozzátok térek!
- Jer 24,7 Olyan szívet adok nekik, amellyel megismernek engem, hogy én vagyok az Úr. Ők népemmé lesznek, én pedig Istenük leszek, mert teljes szívükkel megtérnek hozzám.
- Fil 2,13 Mert az Isten az, aki ébreszti benneteket az akarást és a cselekvést is az ő tetszésének megfelelően.
- 1Kir 18,37 Felelj nekem, Uram, felelj nekem, hadd tudja meg ez a nép, hogy te az Úr vagy az Isten, és te fordítsd vissza szívünket!
- Mt 3,17 Térjetek meg, mert egészen közel van már a mennyek országa.
- Jóel 2,12—13 Térjetek meg hozzám teljes szívvel, bőjtölve, sírva és gyászolva! Szíveteket szaggassátok meg, ne a ruhátokat, úgy térjetek meg Istenetekhez.
- Préd 7,3 Többet ér a bánat, mint a nevetés, ha a szomorú arc mellett jobbá lesz a szív.
- Lk 3,8 Teremjetekek tehát megtéréshez méltó gyümölcsöket.
- 1Sám 7,3 Ha tiszta szívből akartok megtérni az Úrhoz, akkor távolítsátok el magatok közül az idegen isteneket. Ragaszkodjatok szívből az Úrhoz, egyedül neki szolgáljatok, akkor majd megment benneteket.
- Lk 15,7 Nagyobb öröm lesz a mennyben egyetlen bűnös megtérésén, mint kilencvenkilenc igaz miatt, akinek nincs szüksége megtérésre.
- Zsolt 51,12 Tiszta szívet teremts bennem Istenem, és az erős lelket újítsd meg bennem!
- 2Pét 3,9 Nem késlekedik az Úr az ígérettel, amint egyesek gondolják, hanem türelmes hozzátok, mert nem azt akarja, hogy némelyek elpusztuljanak, hanem azt, hogy mindenki megtérjen.

ESZMEK, GONDOLATOK

Jól cselekszik, ki inkább a közjónak, mint a maga akaratának szolgál (Kempis Tamás).

*

A mi Istenünk hasonlatosságára és képére való teremtetésünk akkor bizonyíttatik meg, mikor minden szeplő és folt elvétetik és valóban Isten képe és hasonlatossága fénylik bennünk (Dávid Ferenc).

*

Ok és okozat, cél és eszköz, mag és gyümölcs nem választhatók el egymástól: mert az okozat már az okban virágzik, a cél már az eszközben, a gyümölcs pedig a magban létezik (Ralph Waldo Emerson).

*

Akit megértesz, véled az rokon (Goethe).

*

Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindég, minden körülményben. (Arany János).

*

Legyen a vallásunk olyan, mint a napfény, mely mindenüvé elér, temploma minden tér, szentélye a jó szív, hitvallása az igazság istentisztelete, a szeretet cselekedetei (Teodore Parker).

*

Minden boldog ember többé-kevésbé egyforma; a szenvedésben különbözünk igazán (Tolsztoj Leo).

*

Az ember legyen mindig nagyobb annál, amit tesz, és értékesebb annál, amit birtokol (Gandhi).

*

Akkor ér valamit egy ember tudása, ha másokat szolgál vele, nagyobb közösséget, egész népet vagy éppen az emberiséget! (Móricz Zsigmond).

*

Az olyan ember, aki könyvet olvas, soha sincs egyedül (Carlo Goldoni).

*

Egyedül csak az maradandó, ami természetes (Henri W. Longfellow).

*

Jézus nem tanulókat akar, hanem követőket (Sören Kierkegaard).

*

Nem elég az ami kell! / Kell még a fölösleg, / hogy ne váljunk fölöslegessé (Szilágyi Domokos).

*

Ha mi mind együtt keressük az igazságot a szabadságban és a tiszteletben, nemcsak megtaláljuk az igazságot, hanem felfedezzük egy mást (Kenneth L. Patton).

*

Az örökkévalóságban kell élnünk már a jelen pillanattól kezdve. Mit ér nekem az örök élet, ha nem él bennem minden pillanatban ennek az örökkévalóságban a tudata (André Gide).

*

Az ember több annál, mint amit alkotni tud (Balázs Ferenc).

*

Ha túlságosan szereted magadat, olyan vagy, mint a magára zárt molekula, amely nem szívesen köt új kapcsolatot. Nagyobb nyíltságot és több hajlékonyságot vár tőled Isten (Teilhard de Chardin).

*

Egy ember, aki semmiért sem hajlandó áldozatot hozni, nem méltó az életre (Martin Luther King).

*

Ez a szó: édesanyám, mindjárt az Isten neve után van aranybetűkkel beírva az élet nagy szótárkönyvébe (Móra Ferenc).

Egyházi Képviselő Tanács

szeptember 29-én tartotta III. évnegyedi ülését. Tárgysorozatán szerepeltek az előző ülés óta elnökieleg elintézett fontosabb közigazgatási és gazdasági ügyekről szóló beszámoló, a Misszió, a Valláserkölcsi Nevelési és a Gazdasági Bizottság valamint a Nyugdíj- és Segélypénztár Vezető Tanácsának jegyzőkönyvei, továbbá jelentések az unitárius teológiai hallgatók lelki neveléséről az 1987—1988. tanévben, a Teológiai Intézetben tartott felvételi vizsgáról, a Teológiai Intézet 1987—1988. tanévéről, a VII. Lelkésztovábbképző tanfolyamról, az egyházi központ anyagi helyzetéről és a belső pénzügyi ellenőrnél az egyházközösségekben végzett ellenőrzéséről. Végül jelentés hangzott el Bors Mihály egyházi jötevő szindi síremlékének elkészítéséről, valamint Szentábrahámi Mihály püspök Házsongárdi síremlékének javításáról.

Egyházköri közgyűlések

A sepsiszentgyörgyi egyházkör augusztus 13—14-én Kálnokon, a székelykeresztúr-udvarhelyi augusztus 27—28-án Homoródszentmártonban, a kolozs-tordai szeptember 3—4-én Kolozsvár-Napocán és a maros-küküllői egyházkör szeptember 10—11-én Marosvásárhelyen tartotta évi rendes közgyűlését.

A közgyűlések tárgysorozatán szerepeltek: az esperesi, a család- és beteglátogatási, valláserkölcsi, nevelési, szórványgondozói, aranykönyvi, építés-javítási jelentések, az 1987. évi számadások és az 1989. évi költségvetési tervezetek. Végül megtartották az egyházköri tisztviselők választását az 1989—1992. évek ciklusára.

Megválasztottak: a *kolozs-tordai egyházkörben*: esperes Benedek Sándor, felügyelő gondnokok Balla József és Németh Ferenc, jegyző Székely Miklós kövendi lelkész, pénztárnok Fülöp Dezső mészköi lelkész, közügyigazgató Szabó Dezső kolozsvári lelkész; a *maros-küküllői körben*: esperes Kolcsár Sándor, felügyelőgondnokok: Zsigmond Ferenc és Szilágyi Domokos, jegyző Csongvay Attila szentgericei lelkész, pénztárnok Nagy László szőkefalvi lelkész, közügyigazgató Benczédi Ferenc dombói lelkész; a *székelykeresztúr-udvarhelyi egyházkörben*: esperes Báró József, felügyelő gondnokok: dr. Molnár István és Utó László, jegyző Jakab Dénes szentábrahámi lelkész, pénztárnok Biró Mihály firtosmartonosi lelkész, közügyigazgató Bencző Dénes homoródmási lelkész; a *sepsiszentgyörgyi egyházkörben*: esperes Gál Jenő, fel-

ügyelőgondnokok: Szabó Sándor és Bedő Zoltán, jegyző Kiss Jenő fogarasi lelkész, pénztárnok Kiss Alpár baróti lelkész, közügyigazgató Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész.

A közgyűlések alkalmával szombaton este és vasárnap délelőtt tartott istentiszteleten lelkészi szolgálatokat végeztek: Lőrinczi Károly aranyosrákosi, Fülöp Dezső mézskői, Bálint B. Ferenc désfalvi, Varga Sándor nyárádszentmártoni, Bartha Alpár gyepesi, Rüszt Domokos székelyudvarhelyi, Kozma Albert bölöni és Májay Endre brassói lelkészek.

Lelkészi értekezletek

A III. évnegyedi lelkészi értekezleteket tartottak a maros-küküllői egyházkörben szeptember 1—2-án Dicsőszentmártonban, a kolozs-tordai körben szeptember 5-én Kolozsvár-Napocán, a székelykeresztúr-udvarhelyi körben szeptember 6—7-én Székelyudvarhelyen és a sepsiszentgyörgyi körben szeptember 13—14. napjain Sepsiszentgyörgvön.

A közérdekű lelkészi értekezlet tárgyát a „Románia Szocialista Köztársaság külpolitikájának jellegzetessége és alapelvei“ c. előadás képezte. A teológiai értekezlet keretében két előadás hangzott el és került megtárgyalásra: „A prédikáció teológiai mondanivalója és időszívesége“ és „Jelentés az 1988. április 8—10. napjain Bad-Boll-ban tartott IARF teológiai konferenciáról“. Mindkét előadást dr. Erdő János főjegyző tartotta.

A lelkészi értekezletek alkalmával tartott istentiszteleten szószéki szolgálatot végeztek: Léta Áron lupényi, Andorkó Ferenc bözödi, Farkas László korondi és Kotecz József felsőrákosi lelkész.

Püspöki vizitáció

Dr. Kovács Lajos püspöki vizitációját folytatva a kolozs-tordai egyházkörben, július 22-én vizsgálatot tartott a verespataki egyházközségben. Kíséretében részt vett a főtisztelendő asszony. András György előadótanácsos, Farkas Dénes főszámvevő és Benedek Sándor esperes. Az istentiszteleten dr. Kovács Lajos püspök prédikált, utána közgyűlésen tárgyalta meg az egyházközség valláserkölcsei életét és anyagi ügyeit. A püspöki látogatás szeretetvendégséggel ért véget.

Személyi változások

Szász Ferenc brassói segédlelkész, választás alapján, kinevezést nyert július 1-től az újonnan alakult brassói 2. számú újjvárosi egyházközségbe, rendes lelkészi minőségben.

Kiss Ákos sepsiszentgyörgyi lelkész áthelyeztetett a recsenyédi egyházközségbe szeptember 1 hatállyal.

Kiss Jenőné Ungváry Enikő fogarasi énekvezér július 1-től nyugalomba vonult.

■ Bors Mihály egyházi jötevő síremlékét a szindi temetőben az E. K. Tanács augusztus 21-én állíttatta fel. A síremlék felirata: „Bors Mihály 1886—1937, jötevő. Emlékére állíttatta az Unitárius Egyház“. A síremlék költségeit néhai Máthé Sándor volt újszékelyi lelkész, a tordai, az 1. számú kolozsvári, várfalvi, aranyosrákosi és kövendi egyházközségek, valamint az egyházi központ adományai fedezték.

■ A chicagói Meadville Lombard Unitárius Teológiai Intézet új igazgatójának, Gene Reeves lemondása után, dr. Spencer Lavan unitárius lelkészt, egyetemi tanárt választották meg. Szolgálatát szeptember 15-én kezdi meg.

■ Emerson E. W. amerikai unitárius lelkész, filozófus 1838. július 15-én a harvardi egyetem teológiai fakultásán tartott híres előadásának 150 évfordulójáról emlékezett meg az amerikai unitárius univerzalista egyház. Emerson a teológiai fakultás végzett hallgatóinak évzáró ünnepélyén tartott előadásában arról beszélt, hogy a vallásos igazságok bennünk keletkeznek; Isten azokat közvetlenül a mi lelkeinknek nyilatkoztatja ki. Vallásunkért nem kell a letűnt korokba mennünk, csak nyitva kell tartanunk lelkünket, hogy befogadja, amit Isten tanítani akar nekünk. Arra kell figyelniünk, hogy mit mond Isten ma az emberiségnek. A lelkészjelölteket arra hívta fel, hogy a vallás igazságait saját lelkükben keressék s azt prédikálják majd híveiknek, amit ott találnak. Így a vallás nem marad hideg és elméleti hagyomány, hanem élő, személyes élménnyé lesz. Emerson beszéde új fejezetet nyitott az amerikai unitarizmus történetében.

■ Arthur J. Long a manchesteri Unitárius Teológiai Intézet igazgatója szeptember 1-vel nyugalomba vonult. Long mint gyülekezeti lelkész, teológiai tanár, elismert teológus és számos teológiai munka szerzője, tudományos és gyakorlati szolgálatával egyháza tiszteletét és elismerését érdemelte ki. Helyébe, ideiglenes jelleggel, az 1988—89-es tanulmányi évre, az egyház Len Smith lelkészt bízta meg az igazgatói teendők végzésével.

■ Az Angol Unitárius Történelmi Társulat elnökének Jeremy Goring, Lewes-i lelkészt választotta meg.

■ Dr. Imaoka Sinichiro, a világ legidősebb unitárius lelkésze, április 11-én 106 éves korában meghalt. Mint a Japán Unitárius Társulat titkára, majd a tokiói unitárius egyházközség alapítója és lelkésze, hűséggel szolgálta gyülekezetét, az Unitárius Világszövetséget és az unitarizmus ügyét Japánban.

■ *A világvallások lélekszáma.* A statisztikai adatok szerint a világvallások híveinek valószínű száma: a kereszténység 1,5 milliárd, a buddhista 400 millió és az iszlám 837 millió lélek.

Halottaink

Ferencz József ny. gyógyszerész, egyházunk főgondnoka 1953-tól 1966-ig, 97 éves korában, július 15-én elhunyt. A Házsongárdi temetőbe helyezték örök nyugalomra július 18-án. A temetési szertartást Szabó Dezső lelkész végezte.

Nagy Sándor, Nagy Ödön várfalvi lelkész édesapja, július 28-án Várfalván meghalt. Július 30-án temették a várfalvi temetőbe, Pálfi Árpád verespataki lelkész szolgálatával.

Emlékük legyen áldott!

EGYHÁZI NÉVTÁR*

I. EGYHÁZI KÖZPONT

Püspök: dr. Kovács Lajos; főgondnok: dr. Barabássy László és dr. Gyarmathy Árpád; főjegyző: dr. Erdő János; közügyigazgató: Koltcsár Sándor; előadótanácsos: Andrási György és Mikó Lőrinc; főszámvévő: Farkas Dénes; egyházi titkár: Szabó Zoltán; belső pénzügyi ellenőr: Durugy Loránd; pénztárnok: Szabó Dezsőné Balázs Erzsébet; gépirónő: Zilahi Ferencné Gál Zsófia; levéltáros: Szilágyi Józsefné Vincze Erzsébet; tisztviselő: Rezi Elekné Kálmán Éva.

Nyugdíj- és Segédpénztár könyvelője: Székely László.

II. EGYHÁZKÖRÖK

KOLOZS-TORDAI EGYHÁZKÖR

Esperes: Benedek Sándor; felügyelőgondnokok: Pál András és Balla József; jegyző: Ferencz Gábor; közügyigazgató: Szabó Dezső.

Egyházközségek

Abrudbánya. Beszolgáló segédlelkész: Pálfi Árpád; gondnok: Schneider Józsefné Pataki Piroska.

Alsófelsőszentmihály. Lelkész: Göncz Mihály; gondnok: Bajka Sándor; ideiglenes énekvezér: Göncz Mihályné Kinde Mária.

Alsójára. Lelkész: Szathmári József; gondnok és ideiglenes énekvezér: Németh József.

Aranyosgyéres. Beszolgáló lelkész: Fazakas Ferenc; gondnok: Balogh Pál; ideiglenes énekvezér: Kovács Károlyné Incze Nagy Mária.

Aranyosrákos. Lelkész: Lőrinczi Károly; gondnok: Pethő Árpád; énekvezér: Komjátszegi Lajos.

Leányegyházközsége: *Bogát.* Gondnok: Csipkés Pál.

Bágyon. Lelkész: Pap László; gondnok: Kiss Gyula; ideiglenes énekvezér: Pap Lászlóné Todor Margit.

Bethlenszentmiklós. Lelkész: Pálfi Dénes; gondnok: Érsek László; ideiglenes énekvezér: Pálfi Dénesné Kereki Ildikó.

Csegez. Beszolgáló lelkész Fülöp Dezső; gondnok: Bíró Gyula; énekvezér: Bíró Domokos.

* Az 1987. dec. 5—6. napján tartott Főtanács határozta el a közlését.

Kide. Beszolgáló lelkész: Sebe Ferenc; gondnok: Angyalosi István.
Leányegyházközsége: *Beszterce.* Gondnok: Tókos Sándor; *Nagybánya.* Gondnok: Csiki Árpád.

Kolozs. Lelkész: Bálint Ferenc; gondnok: Dezső János.

Kolozsvár-Napoca 1. — Belváros. Lelkész: Szabó Dezső; gondnok: Jenei Dezső; énekvezér: Marton Hajnalka.

Kolozsvár-Napoca 2. — Irisz. Lelkész: Benedek Sándor; gondnok: Bulbuka Gerő; énekvezér: Kolumbán Józsefné Hidi Ilona.

Kolozsvár-Napoca 3. — Monostor. Lelkész: Benedek Ágoston; gondnok: Hegedüs Miklós; énekvezér: Ősz Rudolfné Kolumbán Melinda.

Komjátszeg. Beszolgáló lelkész: Andrási György; gondnok: Szabó József.

Kövend. Lelkész: Székely Miklós; gondnok: Simonfi Miklós; ideiglenes énekvezér: Székely Miklósné Surányi Ilona.

Lupény-Vulkán. Lelkész: Léta Áron; gondnok: Szél István és Berei Béla.

Leányegyházközsége: *Déva.* Gondnok: Balázs Dénes; *Vajdahunyad.* Gondnok: Botár Simon.

Magyarszentbenedek. Beszolgáló lelkész: Pálfi Dénes; gondnok: Solymosi József.

Magyarszovát. Lelkész: Pataki András; gondnok: Kiss János Cs.; énekvezér: Cséte Sándorné Szabó Erzsébet.

Méskő. Lelkész: Fülöp Dezső; gondnok: Halmágyi Géza; ideiglenes énekvezér: Pálfi Domokos.

Nagyenyed. Lelkész: Sándor Botond; gondnok: Kelemen József.

Leányegyházközsége: *Marosújvár.* Gondnok: Útő Béla.

Nagyvárad-Bihar. Lelkész: Boda József; gondnok: Székely Béla és Bíró Gyula.

Leányegyházközsége: *Arad.* Gondnok: Háý József; *Temesvár.* Gondnok: Jakab Ferenc.

Petrozsény. Lelkész: Fodor György; gondnok: Kovács József; ideiglenes énekvezér: Fodor Györgyné Bozsó Magdolna.

Sinfalva. Lelkész: Buzogány Sándor; gondnok: Kolozsi András; ideiglenes énekvezér: Kereki Miklós.

Szind. Beszolgáló lelkész: Seres T. László; gondnok: Gönczi Miklós.

Torda. Lelkész: Fazakas Ferenc; gondnok: Fodor Béla; énekvezér: Szabó Domokosné Bíró Róza.

Tordatúr. Lelkész: Seres T. László; gondnok: Nagy Elek.

Torockó. Lelkész: Ferencz Gábor; gondnok: Vajda István; énekvezér: Útő Gyula.

Torockószentgyörgy. Lelkész: Sándor Bálint; gondnok: Gábor János; ideiglenes énekvezér: Sándor Bálintné Papp Ella.

Várfalva. Lelkész: Nagy Ödön; gondnok: Korondi Dezső; énekvezér: Pálfi Dénes.

Verespatak. Segédlelkész: Pálfi Árpád; gondnok: Lula Miklós.

MAROS-KUKULLŐI EGYHÁZKÖR

Esperes: Kolcsár Sándor; felügyelőgondnok: Inczeffy Károly; jegyző: Csongvay Attila; közügyigazgató: Benczédi Ferenc.

Egyházközségek

Adámos. Lelkész: Nyitrai Csongor; gondnok: Szentgyörgyi Sámuel.
Bordos. Beszolgáló lelkész: Kovács Sándor; gondnok: Bernád András.

Bözöd. Lelkész: Andorkó Ferenc; gondnok: Fülöp József.
Bözödújfalva. Beszolgáló lelkész: Andorkó Ferenc; gondnok: Szombatfalvi József.

Csokfalva. Segédlelkész: Benedek Jakab; gondnok: Faluvégi József; ideiglenes énekvezér: Dósa Árpád.

Leányegyházközsége: *Erdőszentgyörgy.* Gondnok: Bálint Attila; *Szováta.* Gondnok: dr. Nagy Endre.

Désfalva. Lelkész: Bálint B. Ferenc; gondnok: Kiss István.

Dicsőszentmárton. Lelkész: Fazakas Endre; gondnok: Füleki József; énekvezér: Szász Balázs.

Leányegyházközsége: *Radnót.* Gondnok: Pataki Sándor.

Harangláb. Beszolgáló lelkész: Bálint B. Ferenc; gondnok: Csiki András.

Ikland. Beszolgáló lelkész: Balázs Sándor; gondnok: Nemes Géza.

Leányegyházközsége: *Nagyernye.* Gondnok: György Árpád.

Iszló. Beszolgáló lelkész: Varga M. Sándor; gondnok: Kodok Kálmán.

Jobbágyfalva. Lelkész: Szén Sándor; gondnok: Balogh György; énekvezér: Májai Zsigmond.

Leányegyházközsége: *Nyárádszereda.* Gondnok: Adorjáni Domokos.

Küküllődombó. Lelkész: Benczédi Ferenc; gondnok: Miklós Sándor; énekvezér: Benczédi Ferencné Solymosi Erzsébet.

Küküllőársárd. Beszolgáló lelkész: Nagy Ferenc; gondnok: Boros Jánosné Csetri Ilona.

Magyarsáros. Lelkész: Nagy Endre; gondnok: Tóth József; énekvezér: Nagy Endréné Szecsődi Rozália.

Magyarzsákod. Lelkész: Kovács Sándor; gondnok: Kedei Izsák; ideiglenes énekvezér: Orbán Dezső.

Marosvásárhely. Lelkész: Kolcsár Sándor; gyakorló segédlelkész: Kovács István; gondnok: Elekes Béla énekvezér: Berecz Zselyke.

Leányegyházközsége: *Marosszentgyörgy.* Gondnok: György Ince; *Jedd.* Gondnok: Mihály Lajos; *Szászrégen.* Gondnok: Mihály Sándor.

Medgyes. Lelkész: Kiss Károly; gondnok: Csiki Albert; énekvezér: Magyari Mihály.

Leányegyházközsége: *Erzsébetváros.* Gondnok: Tamás Péter.

Nyárádgálfalva. Lelkész: Török Elek; gondnok: Csiki Sándor; énekvezér: Fekete Albert.

Nyárádszentlászló. Lelkész: Kis Mihály; gondnok: Benke Csaba.

Leányegyházközsége: *Süketdemeterfalva.* Gondnok: Szász István.

Nyárádszentmárton-Csikfalva. Lelkész: Varga M. Sándor; gondnok: Fazakas Lajos és Bányai Domokos; ideiglenes énekvezér: Nagy István.

Leányegyházközsége: *Buzaháza*. Gondnok: Kodok Sámuel.
Nyomát. Lelkész: Máthé Ödön; gondnok: Adorjáni S. Mihály.
Pipe. Lelkész: Főris Géza; gondnok: Bálint Imre; ideiglenes énekvezér: Főris Gézané Cástáian Felícia.
Leányegyházközsége: *Szásznádas*. Gondnok: Gergely János.
Rava. Lelkész: Adorjáni Levente; gondnok: Andrási Sándor; énekvezér: Andrási Dénes.
Segesvár. Lelkész: Nagy Ferenc; gondnok: Kerestély Lajos; énekvezér: Nagy Ferencné Báró Piroska.
Leányegyházközsége: *Fehéregyháza*. Gondnok: Újfalvi Sámuel.
Szabéd. Lelkész: Kecskés Lajos; gondnok: Szekeres István; énekvezér: Kecskés Lajosné Nyitrai Gyöngyvér.
Szentgerice. Lelkész: Csongvay Attila; gondnok: Kovács Jenő; ideiglenes énekvezér: Gál Jenő.
Szentháromság-Kisadorján. Lelkész: Balázs Tamás; gondnok: Fazakas Sándor és Tőkés József.
Székelykál. Lelkész: Balázs Sándor; gondnok: Nagy Lajos.
Szőkefalva-Küküllőszéplak. Lelkész: Nagy László; gondnok: Szabó János és Gergely János.
Leányegyházközsége: *Vámosudvarhely*. Gondnok: Szász János.
Vadad. Lelkész: Pál Ádám; gondnok: Nagy János; ideiglenes énekvezér: Kilyén Lajos.
Leányegyházközsége: *Kisilye*. Gondnok: Nagy József.

SZÉKELYKERESZTÜR-UDVARHELYI EGYHÁZKÖR

Esperes: Báró József; felügyelőgondnok: dr. Molnár István; jegyző: Lakatos Gyula; ügyigazgató: Bencző Dénes.

Egyházközségek

Abásfalva. Lelkész: Barabás Áron; gondnok: Deák János.
Alsóboldogfalva. Lelkész: Rázmán Csaba; gondnok: Gagyí Lajos; énekvezér: Bán Sándor.
Bözödkőrispatak. Beszolgáló lelkész: Dancs Lajos; gondnok: Márton István.
Csehétfalva. Lelkész: Szombatfalvi József; gondnok: Győrfi Ferenc; ideiglenes énekvezér: Deák Dénes.
Csekefalva. Lelkész: Péterfi Sándor; gondnok: Fekete Domokos.
Csikszereda. Lelkész: Simén Domokos; gondnok: Molnár Ferenc; ideiglenes énekvezér: Kelemen Csongor.
Énlaka. Lelkész: Dancs Lajos; gondnok: Bíró Osvát; énekvezér: Fülöp József.
Fiatfalva. Lelkész: Botha Dénes; gondnok: Tánczos Mihály; ideiglenes énekvezér: Bota Dénesné Nagy Júlia.
Firtosmartonos. Lelkész: Bíró Mihály; gondnok: Vass Béla.
Firtosváralfa. Lelkész: Fekete Attila; gondnok: Bálint Zsigmond; ideiglenes énekvezér: Hegyi Pál.

Gagy. Lelkész: Kibédi Pál; gondnok: Hurubás Péter; ideiglenes énekvezér: Kibédi Pálné Nagy Ibolya.

Leányegyházközsége: Kismedesér. Gondnok: Fazakas László.

Gyepes. Gyakorló segédlelkész: Bartha Alpár; gondnok: Péter Sándor; ideiglenes énekvezér: ifj. Cseke Elek.

Homoródalmás. Lelkész: Bencző Dénes; gondnok: Kenyeres András; ideiglenes énekvezér: Szabó Mihály.

Homoródkarácsonyfalva. Lelkész: Lakatos Gyula; gondnok: Béla G. József; ideiglenes énekvezér: Bogdán András.

Homoródkeményfalva. Lelkész: Ádám Dénes; gondnok: Deák Béla; ideiglenes énekvezér: Vass Pál.

Leányegyházközsége: Szentkeresztbánya. Gondnok: László Gyula.

Homoródszentmárton. Lelkész: Kászoni K. József; gondnok: Szász Gyula; ideiglenes énekvezér: Nágó Domokos.

Homoródszentpál. Lelkész: Keresztes Sándor; gondnok: Csepregi Domokos; énekvezér: Keresztes Sándorné Benedek Rozália.

Homoródszentpéter. Segédlelkész: Bálint Imre; gondnok: Gergely László; énekvezér: Máthé Balázsne Szász Mária.

Homoródújfalu. Lelkész: Kovács István; gondnok: Egyed János; ideiglenes énekvezér: Cseke Józsefné Barabás Piroska.

Leányegyházközsége: Székelyzsombor. Gondnok: Tomp Andrásné Cseh Irma.

Kadács. Lelkész: Bíró József; gondnok: Pálffy Ferenc.

Kede. Beszolgáló lelkész: Bíró Lajos; gondnok: Imre Ferenc és Varga Domokos.

Kénos. Lelkész: Kiss Domokos; gondnok: Mózes Károly; ideiglenes énekvezér: Kiss Domokosné Kocsis Rozália.

Kissolymos. Lelkész: Németh Sándor; gondnok: Simény Albert; ideiglenes énekvezér: Németh Sándorné Firtos Jolán.

Leányegyházközsége: Nagysolymos. Gondnok: Szabó Domokos.

Kobátfalva. Lelkész: Zsigmond Csaba Attila; gondnok: Osváth Mózes.

Korond. Lelkész: Farkas László; gondnok: Tófalvi K. Ferenc; énekvezér: Farkas Lászlóné Kenyeres Margit.

Leányegyházközsége: Fenyőkut-Pálpataka. Gondnok: Molnos B. Ferenc.

Lokod. Beszolgáló lelkész: Kiss Domokos; gondnok: Balácsi Domokos.

Medesér. Lelkész: Bíró Lajos; gondnok: id. Varga András.

Oklánd. Lelkész: Márkos G. Ervin; gondnok: Szolga Gábor; ideiglenes énekvezér: Gábor Áron.

Recsenyéd. Beszolgáló lelkész: Kiss Ákos (Kászoni K. József); gondnok: Kovács Domokos.

Siménfalva. Lelkész: Péter József; gondnok: id. Joó Dénes; ideiglenes énekvezér: Fazakas Dénes.

Szentábrahám. Lelkész: Jakab Dénes; gondnok: Mátéfi Domokos.

Székelyders. Lelkész: Katona Dénes; gondnok: Gábos Tibor; énekvezér id. Páll Ákos.

Székelykeresztúr. Lelkész: Báró József; gondnok: Lőrinczi Domokos; ideiglenes énekvezér: Báró Józsefné Derzsi Gabriella.

Leányegyházközsége: Rugonfalva. Gondnok: Derzsi Géza.

Székelymuzsna. Beszolgáló lelkész: Katona Dénes; gondnok: Gedő Elek.

Székelyszentmihály-Bencéd. Lelkész: Nyitrai Ievente; gondnok: Tarcsafalvi Márton, Vasas Sándor és Tótfalvi Sándor.

Székelyszentmiklós. Beszolgáló lelkész: Péter József; gondnok: Farkas Dénes.

Székelyudvarhely. Lelkész: Dr. Szász Dénes; segédlelkész: Rüs Domokos gondnok: Nagy Lajos; énekvezér: Szász Dénesné Mátéffy Olga.

Tarcsafalva. Beszolgáló lelkész: Kiss Gergely; gondnok: Tamási Sándor.

Tordátfalva. Lelkész: Kiss Gergely; gondnok: Nagy Dénes.

Újszékely. Lelkész: Kedei Mózes; gondnok: Buzogány P. József.

Városfalva. Lelkész: Bíró Barna; gondnok: Albert László; énekvezér: ifj Demeter József.

SEPSISZENTGYÖRGYI EGYHAZKÖR

Esperes: Gál Jenő; felügyelőgondnok: Szabó Sándor és dr. Dakó Bálint; jegyző: Kiss Jenő; közügyigazgató: Török Áron.

Egyházközségek

Alsórákos. Lelkész: Egyed Dániel; gondnok: Antal P. Mihály; ideiglenes énekvezér: Andorkó Ferenc.

Leányegyházközsége: Kaca. Gondnok: László Mózes.

Árkos. Lelkész: Fekete Dezső; gondnok: Kisgyörgy Lajos; énekvezér: Kisgyörgy Mihály.

Barót. Lelkész: Kiss Alpár; gondnok: Fazakas Dénes; ideiglenes énekvezér: Gazdag Zoltán.

Leányegyházközsége: Olasztelek. Gondnok: Gál László; *Köpec.* Gondnok: Kiss Károlyné Rácz Zsuzsánna.

Böln. Lelkész: Kozma Albert; gondnok: Bíró Árpád; énekvezér: Nagy István.

Brassó 1. — Óváros. Lelkész: Májay Endre; gondnok: Sándor Gyula; énekvezér: Májay Endrené Kerekes Cecília.

Brassó 2. — Újváros. Lelkész: Szász Ferenc; gondnok: Lőrincz Ferenc.

Leányegyházközsége: Bukarest. Gondnok: Veress Balázs.

Datk. Lelkész: Bedő Béla; gondnok: László Ferenc; énekvezér: Tóth Gyula.

Felsőrákos. Lelkész: Kotecz József; gondnok: Szombati Lajos; énekvezér: Fitori Miklós.

Fogaras-Nagyszeben. Lelkész: Kiss Jenő; gondnok: Végh Imre és Solymosi Ferencné Limbek Éva; ideiglenes énekvezér: Kiss Jenőné Ungvári Éva.

Homoródjánosfalva. Lelkész: Pálffy A. Tamás; gondnok: Vass Sándor; ideiglenes énekvezér: László János.

Leányegyházközsége: *Homoróddaróc.* Gondnok: Dénes Lajos.

Kálnok. Lelkész: Orbán F. Dezső; gondnok: Téglás Árpád; énekvezér: Orbán Dezsőné Fitori Melinda.

Leányegyházközsége: *Bodok.* Gondnok: Lázár Albert.

Kőhalom-Homoród. Lelkész: Vass Mózes; gondnok: Toró Zoltán; ideiglenes énekvezér: Soós Dénes.

Kökös. Lelkész: Székely János; gondnok: Orbók Sándor.

Nagyajta. Lelkész: Gál Jenő; gondnok: Bihari József; énekvezér: Gál Jenőné Benedek Viola.

Leányegyházközsége: *Feketehalom.* Gondnok: Kovács Mózes.

Olthéviz. Lelkész: Máthé Sándor; gondnok: Molnár Emil; énekvezér: Balázs Mózes.

Sepsikőröspatak. Lelkész: Albert Attila; gondnok: Költő Sándor; ideiglenes énekvezér: Demeter Sándorné Kis Irén.

Sepsiszentgyörgy. Lelkész: Török Áron; gondnok: László József; énekvezér: Kiss László.

Leányegyházközsége: *Sepsikilyén.* Gondnok: Kiss András.

Sepsiszentkirály. Beszolgáló lelkész: Székely János; gondnok: Sükösd Sándor; ideiglenes énekvezér: Sükösd György.

Leányegyházközsége: *Botfalu.* Gondnok: Bodor Gábor.

Szentivánlaborfalva. Lelkész: Nagy Zoltán; gondnok: Márkos Gyula.

Ürmös. Lelkész: Fazakas Károly; gondnok: Gyerő László; énekvezér: Nagy Mózes.

Leányegyházközsége: *Miklósvár.* Gondnok: Balázs Sándor.

Vargyas. Lelkész: Dimény András; gondnok: Tóth Péter; énekvezér: Máthé Vilma.

III. TEOLÓGIAI TANÁROK

Az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet unitárius tanárai: dr. Erdő János, dr. Szabó Árpád és Rezi Elek.

Adomák és tanítómesék. Kriza János kéziratok hagyatékából Tiboldi István gyűjtése. Sajtó alá rendezte Mészáros József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988. 469 l.

Kriza János neve az irodalmi köztudatban összeforrt az első átfogó székely népköltészeti gyűjtemény, a *Vadrózsák* összeállításával. Mai felfogásunk szerint a jó gyűjtő a nép között járva a helyszínen jegyzi le a folklórt, ügyelve még a hangtani sajátosságokra is. Mi több, lehetőleg magnetofonnal rögzíti, és hangszalagtárba helyezi a hiteles, szerencsés pillanatban megörökített előadást. Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy mikor volt Krizának ideje a korabeli nehézkes közlekedési viszonyok között gyűjtő körutakra járni, hiszen már 18 éves korától, 1829-től Kolozsvárhoz kapcsolódik élete: diák, majd helybeli lelkész, az Unitárius Kollégium tanára, végül püspök. Külföldi tanulmányútját említik életrajzai, de gyűjtőútjait nem. Ennek oka az, hogy más volt akkor a népköltészeti gyűjtés módszere. A gyűjtő feladatának azt tartották, hogy ismerje a táj előadóinak szellemét, észjárását, nyelvét és az emlékezetből felidézett, vagy variánsokban rendelkezésére álló szövegekből megalkossa a legideálisabb változatot. A magyar irodalomban először 1861-ben Arany János fogalmazta meg ezt a módszertant, s nem kétséges, hogy ezen az úton járt Kriza is. Minthogy munkája Kolozsvárhoz kötötte, segédgyűjtőkkel dolgozott, akik a szintén emlékezetből lejegyzett alkotásokat be-beküldték Krizának. Lehetek vagy negyedszázan, még felüknek sem ismert a neve. Vidéki lelkészek, iskolamesterek voltak. Kriza csak összefogta valóságos mozgalmukat, megszűrte, stilizálta, ha kellett „visszanépiesítette“ a beküldött alkotásokat, mert azokon gyakran a segédgyűjtők túlságosan rajtahagyták kézjegyüket.

Ennek a gyűjtőmozgalomnak volt egyik pillére Tiboldi István. Nevét eddig alig tartották számon. Egyetlen önálló kötetben megjelent satirikus költeménye hírnév helyett inkább bosszúságot szerzett neki. Jóformán csak Színnyei József nagy életrajzgyűjteményének XIV. kötete örökölte meg emlékét 20 sorral, hiányos adatokkal. A Kriza gyűjtésével kapcsolatos irodalomban inkább negatív példaként utalnak rá, mint aki túl mesterkéltséggel szövegeket küld be és nem tartja tiszteltben a lejegyzés fonetikai hűségére vonatkozó kívánalmakat. Most, hogy mennyiségileg is tekintélyes gyűjtésének kézírata előkerült s nyomdafestéket látott, egyéniségéről időszerű összegyűjteni a néhány emlékcikkben megjelent adatot. Különösen egykori tanítványa, Jakab Elek írt róla szép „Élet- és neveléstörténeti rajzot“ (*Néptanítók Lapja*, 1879), de Réthi Lajos tanfelügyelő, Úrmösi Kálmán lelkész és Kanyaró Ferenc irodalomtörténész is hozzájárultak ahhoz, hogy emléke ne merül-

hessen a feledés homályába. A most megjelent kötet legalább jegyzetben összefoglalhatta volna Tiboldi életútjának adatait.

Népköltőnk az Udvarhely széki Szentmiklós községben született szabadszékely családból 1793-ban. Hét éves korától a siménfalvi elemi iskolában Bodor János tanítványa, majd a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban tanul, s 1810 februárjától lesz tógás diák. 1813-ban kerül a kolozsvári kollégiumba és itt fejezi be tanulmányait. Egy ideig Tordán szenior, 1819-től 1844-ig az akkori első rangú eklézsiának számító Szentgericén iskolamester. Nőtlen marad. Negyedszázadnyi tanítóskodása nem csak az 5 és 15 év közötti tanévenkénti 80—90 fiú- és 25—30 leánytanítványának, hanem az egész mintegy 1000 fős falunak maradandó élményt jelentett. Tiboldi ugyanis ünnepi verseket írt karácsonyra tanítványainak, olyanokat, amelyek azok tehetségére, hajlamaira, szüleiére, a tanulásra vonatkoztak, továbbá párverseket (veszekedő verseket), amelyekben 2—3 érettebb fiú, leány vitatkozott valamely erkölcsi elvről, erényről, ostromoztak valamely hibát. „A karácsonyi ünnep kettős ünnep volt éppen e versekért, mik az egész falut vidám hangulatban tartották” — írja Jakab Elek. E versikéket házról házra járva szavalták el a tanulók. Ugyancsak a nagy történész állapítja meg: „Szentgericén egyetlen fiú és leány sem volt Tiboldi korában, aki írni, olvasni, számolni és énekelni nem tudott volna. Pedig akkor az iskolába járást rendelő törvény csak a Tiboldi lelkiismeretében élt”. Hívták Tiboldit magasabb, éppen lelkészi állásba is, de „inkább akart első mester lenni egyházában, mint utolsó vagy közép állású vagy -reputációjú pap”. Tiboldi tehetségét alkalmi versek írásában is gyümölcsoztette: lakodalmi és sírversek, halotti búcsúztatók, névnapi köszöntők hosszú sora került ki tolla alól. S az élet fintora, hogy egy verse miatt kellett elhagynia Szentgericét: 1841-ben jelent meg Marosvásárhelyen 54 lapos füzetnyi satirikus költeménye, *Bacchus Szent Gerlicsei Utazása*. (Ő következetesen Szent Gerlicét írt!). Ez a híres bortermő esztendőben, 1834-ben keletkezett, s végigvezeti Bacchust a falun, bemutatja a bortermő hegyeket, az életből vett példákkal ostromozza az iszákosságot. Szentgerice lakói rossz néven vették tanítójuk ilyenén oktatását, s ellene fordultak. Ő maga 1844 nyarán kelt búcsúlevelében reumas, dagadásos lábfájására hivatkozva mondott le állásáról.

Élete hátralevő 36 évét szülőfaluja kis házas telkén élte le. Miután meggyógyult, újra tanítani kezdett, hol Szentmiklóson saját házában, hol Kis- és Nagykedében, mert egyik helyen sem volt rendes tanítói állás. A szülők többnyire természetben fizettek, megművelték kis birtokát. Nyaranta járta a Székelyföldet, meghallgatta, gyűjtötte a népköltészetet, s maga is elmondta verseit, meséit. Jakab Elek kérte fel, hogy műfajonként csoportosítva küldjön el neki egy-egy köteg lejegyzett művet. 1856-tól juttatta el pár forint honoráriumért a kötegeket Kolozsvárra, melyek Jakabnál 4—5 vaskos csomagra növekedtek: tanítómesék, adomák, népies és tündérmesék, karácsonyi versek, székely szólamok és tájszók, tánc közötti versmondatok. Tiboldi még 80 évesen is tanított, állandóan átmásolta, rendezte műveit. Utolsó éveiben Buzogány Áron közbenjárásának köszönhetően évi 100 ft. minisztériumi segélyben részesült, s Jakabházy Zsigmond „tekintetes úr” biz-

tosított számára szállást, ellátást. 1880. április 17-én halt meg, s 19-én temették el a kedei templom kerítése mellé: Péterfi Mihály kedei pap mondotta a beszédet. Ürmösi Kálmán siménfalvi lelkész pedig az imát. Mint a Keresztény Magvető (1880. 157—158 l.) beszámol róla, a környékbeli papság nem jelent meg kellő számban. Irományait Jakabházy Zsigmond őrizte, s a szerkesztő véleménye szerint azokat a székelykeresztúri gimnázium könyvtárában kell elhelyezni.

Jakab Elek megírta, hogy a nála összegyűlt Tiboldi-féle kézirat-kötegeket, mikor egyszer megszorult, 100 forintért eladta Mikó Imrénnek, aki azokat Kriza rendelkezésére bocsájtotta. Kötetünk bevezetője szerint valószínűleg, mikor Jakab Elek összegyűjti 1875 után Kriza hagyatékát, akkor kerül vissza a Tiboldi-gyűjtés hozzá, s Jakab Elek könyvtárának kéziratanyagaként 1875—1876-ban veszi meg, illetve kapja ajándékba a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium. Mi a Keresztény Magvető fentebbi híradására utalva meggondolkoztatónak tartjuk, hogy nem a Tiboldi halálát követően, mint az ő hagyatéka jutott a kézirat-köteg Székelykeresztúrra.

A gimnáziumi könyvtárat az 1950-es években átszállították Marosvásárhelyre, a két teherautónyi ömlesztett anyagból az egyik a megyei könyvtárba került s ebben bukkant rá Mészáros József főkönyvtáros Orbán Balázs 150 eredeti fényképére (melyeket 1971-ben megjelentetett a Kritérion Könyvkiadó), s arra az 1056 lapos kéziratanyagra, melyet Kriza-hagyatékaként e kötetben értékesít.

Pontosabban, az egész anyag több mint felét, az azonos kézírású 640 kéziratlapot kitevő részt: négy füzetnyi, összesen 1232 adomát és 325 „eredeti mesét”. Miről szólnak ezek a több mint egy és negyedszázaddal ezelőtt lejegyzett népköltészeti alkotások? A XIX. századi székely faluról. Annak valóságos kis monográfiáját nyújtják. Szerepel benne a jó és rossz gazda, az iszákos férj, a kikapós asszony, a gyermekét nevelő szülő, a meggyötört szolgáló, a buta és a ravasz inas, a kántortanító, a harangozó, a pap és persze a diák is, nagyon gyakran ciszánv, s ritkábban a zsidó. Tipikus helyzetekben jelennek meg. A halál, temetés, kivégzés, esküvő, ünnepek, nagy hó, szárazság alkalmat ad az anekdoták születéséhez. Hogy a pap milyen fontos szerepet játszott a falu életében, azt bizonyítja, hogy 150 anekdotában s több tanítómesében is szerepel. Olvashatunk szalmázó, unalmasan prédikáló, iszákos, túl hosszsan prédikáló lelkészeiről. Kedves eset lehetett, mikor a lábadozó, de templomba menéstől még néhány hétig eltiltott „hivatásában fontos pap a közelebbi vasárnapon a szónoklat kívánságától ógva” laitor-iát támaszt a templom ablakához, s azon át „bepredikál” híveinek. Néha egy-egy kollégiumi tanár, ügyvéd, patikus, orvos is szerepel, de ezek kapcsolata a faluval egészen véletlenszerű. Az adomák egy része anekdotává bővül, ugyanakkor a tanítómesék néhányra, főleg az emberszereplőket felvonultatók, inkább adomának tekinthetők. Az állatszereplős, tanulsággal záruló tanítómesék az ezonusi hagyományokat követik. Nem folyamatos olvasásra való ez a kötet, hanem időnkénti kapcsolódásra, bele-beolvasásra.

Mészáros József a kötet összeállításakor kétféle szempontot is szem előtt tartott. Egyrészt tudományos jelleget igyekezett biztosítani, más-

részt a szélesebb olvasóközönség igényeihez is igazódott. A *Hagyomány és humor százados sorsa* című, közel félszáz oldalas, jegyzetekkel ellátott bevezető tanulmány összefoglalja a Kriza-kutatás eddigi eredményeit, s öt pontban sorolja fel a még elvégzendő feladatokat, majd Tiboldi munkásságát, a kézirat sorsát ismerteti, végül műfaji kérdéseket taglal. Mintegy százötven címes könyvészeti válogatása a Krizára és a népköltészetre vonatkozó cikkeket, tanulmányokat, köteteket sorolja fel az 1860-as évektől napjainkig. A szójegyzék pedig az adomák szövegének nyelvjárási, németes—latinos szavait, kifejezéseit magyarázza. A Kriterion Könyvkiadó a *Vadrózsák* 1975-ös Faragó József gondozta kiadásához hasonló védőborítót készíttetett a kötethez, mintha sorozatot sejtetne, csak az a meglepő, hogy e mostani kötet 2 centivel alacsonyabb, a lapszámozást néha a kötésnél le is metszették.

Gaal György

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE

A Keresztény Magvető előfizetési díja az 1988. évben belföldön és a szocialista országokban évi 100 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 — Cluj-Napoca, Lenin út 9) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Posta Központi Hírlapiroda külföldi előfizetési osztálya — Budapest VII. Lövölde tér 7 sz. — fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból a „ROMPRESFILATELIA“ sectorul Export-import presa P.O. Box 12—201 telex 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 46—66 címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 200 lej, amely összeg ugyancsak a „ROMPRESFILATELIA“ sectorul export-import presa P.O. Box 12—201 telex 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66 címre fizetendő.

INTREPRINDEREA POLIGRAFICA CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca, Cd. nr. 3007

Revista
Bisericii Unitariene
din R. S. România

Journal of the
Unitarian Church
in R. S. Romania

XCIV. CLUJ-NAPOCA • 1988/3

CUPRINSUL • CONTENTS

Aniversare istorică • Historical Anniversary 137

STUDII • STUDIES

Ferenc Balázs: Dumnezeuul evident • The Evident God 139
Dr. András Bodor: Utopii și filozofii de istorie moderne • Modern Utopias
and History-Philosophies 143
György Gaal (pregătit sub tipar): Insemnări autobiografice ale lui Lajos
Kelemen. Partea I. • Biographical Notes of Lajos Kelemen. 1-st Part 155
Dr. Pál Binder: Studii cu teme unitariene a preotului evanghelic german
Andreas Thorwächter • The Studies Concerning Unitarian of Andreas
Thorwächter 170
László Farkas: Biserica unitariană din Orășeni — 200 de ani de la con-
struire • The Church of the Unitarian Parish from Városfalva Is
200 Years old 175

LUCRĂRI OMILETICE • SERMONS

Dénes Jakab: Oglinda autoexaminării • The Mirror of Selfexamination . 178
Dumnezeul și piinea • God and Bread 181
Dénes Benczö: Vorba este un clopoțel de aur dar și durere • Speaking Is
Golden Bell and Pain 183
Fiii lui Avram • Abraham's Sons 184
László Farkas: Conștiință • Conscience 186
Concepte biblice • Biblical Conceptions 188
Idei, cugetări • Ideas, Thoughts 190

VIATA BISERICESCA ȘI ȘTIRI • CHURCH LIFE—NEWS. . . 192

SEMATISM • CHURCH REGISTER 196

RECENZII • BOOK REVIEWS 203

Colectivul de redacție • Editors

Președintele și redactor responsabil: dr. Lajos Kovács episcop. Membrii: dr. János
Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó și Dezső Szabó (redactori),
György András și Lőrinc Mikó.

Redacție • Editorial

3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9, Romania. Tel. 1 52 71

